

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

SİYASET TEORİSİNDE ÇİFTE OKUMA KURAMI: TÜRKİYE'DE 1980-1990
DÖNEMİ ENİNE ÇATIŞMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
SERDAR ÇAPA

GAZİANTEP-2019

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

SİYASET TEORİSİNDE ÇİFTE OKUMA KURAMI: TÜRKİYE'DE 1980-1990
DÖNEMİ ENİNE ÇATIŞMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
SERDAR ÇAPA

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. EMEL TOPÇU

GAZİANTEP - 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
YÜKSEK LİSANS KABUL VE ONAY FORMU

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Serdar ÇAPA** tarafından hazırlanan “Siyaset Teorisinde Çifte Okuma Kuramı: Türkiye’ de 1980-1990 Dönemi Enine Çatışmalar” başlıklı tez, 02/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Görevi

Unvanı, Adı ve Soyadı

İmzası:

Kurumu/Üniversitesi

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Emel TOPÇU

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET

Gaziantep Üniversitesi

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mazlum ÇELİK
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Siyaset Teorisinde Çifte Okuma Kuramı: Türkiye’de 1980-1990 Dönemi Enine Çatışmalar” başlıklı çalışmanın tarafımda, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.02 /07 /2019

Serdar ÇAPA

ÖNSÖZ

Bilimsel eserlerin ortaya çıkmasında ve olgunlaşmasında, araştırmacının yoğun bir çalışma sergilemesi ile yakınındaki kişilerin yardımı ve görüşleri temel unsurlardır. Şüphesiz ki bir eserin oluşumunda birçok kişinin yardımı ve desteği vardır ve her biri ayrı ayrı teşekkürü hak etmektedir. Bu sebeple tez yazım sürecinde bilgi ve deneyimiyle bana çok önemli destekler sunan, değerli tez danışmanım Doç. Dr. Emel Topçu'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Kaynak bulmam konusunda bana yardımcı olan değerli hocam Ar. Gör. Ahmet Vedat Koçal'a ve arkadaşım Muhammed Hüseyin Çelik'e şükranlarımı sunuyorum. Tez yazım sürecinde değerli görüşlerini her zaman paylaşarak esere çok önemli katkılar sunan Dr. Ar. Gör. Esra Başak Aydınalp'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca hem akademik perspektifiyle bana daima yol gösteren hem de tüm hayatım boyunca daima yanımda olan değerli Ağabeyim Mehmet Sadık Çapa'ya sonsuz teşekkür ediyorum. Çalışma boyunca yardımlarını benden esirgemeyen ve daima yanımda olan değerli arkadaşlarım Ümit Yorulmaz, Mehmet Batgi ve Hasan Hüseyin Çelik'e teşekkürü bir borç biliyorum.

Hayatımın her anında yanımda olan gerek maddi gerekse manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen annem Muazzez Çapa ve babam Ali Rıza Çapa'ya sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum. İyi ki varsınız iyi ki ailemsiniz.

Gaziantep, 2019

Serdar ÇAPA

ÖZET

Yapısökümün yakın okuma pratiğini içeren çifte okuma, ikili karşıtlıklarda (gösteren-gösterilen, varlık/yokluk) birincinin diğerine üstün kılındığını iddia eder. İlk okuma, metindeki protokollere bağlı kalarak hakim yorumun tekrarını içerir. İkinci okuma ise metnin kapattığı imkanları ortaya çıkararak yasalarını ihlal eder.

Derrida'ya ait olan bu analiz Richard Ashley tarafından uluslararası siyaset teorisine uyarlanmıştır. Ashley, egemenlik/anarşi dikotomisi temelindeki çalışmasında egemen devletlerin bünyesinde anarşiye dair hiçbir emare bırakmamak durumunda olduğunu öne sürer. Böylece egemen kimliği tehdit eden enine çatışmalar olarak tabir ettiği iç çekişmeler sürekli bastırılır.

Bu çalışmada da 1980-1990 dönemindeki enine çatışmaların iki örneği olan Türk/Kürt, Eril/Dişil kimliği temelinde iki dikotomi araştırılmıştır. Çifte okuma yöntemi kullanılarak bu karşıtlıklarda egemen söylemde birincinin diğerine üstün kılındığı tespit edilmiştir. Etnik ve ataerkil temelde oluşturulan egemen kimliğin altı oyularak yapısöküme uğratılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Derrida, Yapısöküm, Çifte Okuma, Ashley, Enine çatışmalar

ABSTRACT

In the oppositional dichotomies such as signifier/signified, presence /absence, double reading as a strategic practice of deconstruction argues the primacy of the former on the latter. First reading consists of the repetition of the sovereign interpretation in accordance with the protocols of the text. Second reading breaks the law by revealing the closures of the possibilities of the text.

This analysis belonging to Derrida is adapted to the international political theory by Richard Ashley in his work on sovereign/ anarchy dichotomy. According to him internal struggles menacing the sovereign identity called transversal struggles are repressed leaving no mark to anarchy in its constitution.

In this work, the researcher aims at examining two dichotomies (Turkish/Kurdish, Male/Female) as examples of transversal struggles in 1980-1990. By using double reading method it is asserted that the former is privileged on the latter. Formed on ethnical and patriarchal basis the sovereign identity undermined is deconstructed.

Keywords: Derrida, Deconstruction, Ashley, Double Reading, Transversal Struggles

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	2
1.1.1. Problem Cümlesi.....	3
1.1.1.1. Alt Problemler.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı.....	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılığı.....	3
1.5. Tanımlar.....	4

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
2.1. Postmodernizm ve Post-yapısalcılık.....	5
2.1.1. Postmodernizmin Kuramsal Çerçevesi.....	6
2.1.2. Postmodernizmi Tanımla(ma)mak.....	7
2.1.3. Düşünce Öncüleri ve Temel Kavramları.....	9
2.1.4. Postmodernizme Eleştirilerin Farklı Formları.....	13

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM.....	17
3.1. Araştırmanın Yöntemi.....	17
3.2. Derrida ve Yapısöküm.....	18
3.2.1. Yeni Bir Bilim Oluşturmaya Doğru: Gramatoloji.....	20
3.2.2. Logos Merkeziliğin Eleştirisi.....	20

3.2.3. Mevcudiyet Metafiziğinin Eleştirisi	21
3.2.4. Mevcudiyet Metafiziğinin Reddi Olarak “ Différance” Kavramı	22
3.2.5. Okuma Pratiği Olarak “Yapısöküm”	23
3.2.5.1. Yapısökümün İncelikli Stratejisi olarak “Çifte Okuma”	25
3.2.5.1.1. Yapı Sökümün Siyaset Teorisinde İlk ve Yetkin Bir Uygulaması: Ashley’in Anarşi Problematikğine İlişkin Çifte Okuma	26
3.2.5.1.1.1. Ashley’in Çifte Okumasının İlk Basamağı: Monolojik Okuma.....	26
3.2.5.1.1.2. Monolojik Okumanın Üzerinde Yapılandığı Söylemsel Pratik: “Heroic Practise”	28
3.2.5.1.1.3. Ashley’in Çifte Okumasının İkinci Basamağı: Diyalojik Okuma.....	29
3.2.5.1.1.4. Egemen Kimliği Tehdit Eden İç Çekişmeler: “Enine Çatışmalar”	31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA KONUSUNUN TARİHSEL ARKA PLANI.....	35
4.1. 12 Eylül Darbesine Giden Yol: 12 Mart Muhtırası, Hükümet Bunalımları ve Sağ/Sol Temelindeki Çatışma Eksenleri	35
4.1.1. 12 Mart Muhtırası	35
4.1.1.1. 12 Mart Sonrası Hükümet Bunalımları	36
4.1.2. 1970’li Yıllarda Çatışmalar	38
4.2. 12 Eylül Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	40
4.2.1. Şiddet Olaylarının Tırmanışı	40
4.2.2. Ekonomik Durum.....	41
4.2.3. Uluslararası Ortam	42
4.2.4. 12 Eylül Darbesi.....	43
4.2.5. 12 Eylül Darbesi Sonrası Kurulan Hükümetler	43
4.2.6. 1980’lerde Enine Çatışmaların İki Boyutu: Türk-Kürt ve Eril-Dişil	44
4.2.6.1. Türk-Kürt Dikotomisi.....	44
4.2.6.2. Eril-Dişil Dikotomisi.....	46

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA	48
5.1. Bulgular	48
5.1.1. 1970’lerdeki Sağ/Sol Çatışmasını Açıklamaya İlişkin Kuramsal Bir Çerçeve: Merkez-Çevre Kuramı	48
5.1.2. Türkiye’de 1980’lerin Logos’u: Bir Üst Anlatı Olarak “Türk” ve “Eril” Kimliği	50
5.1.2.1. “Türk” Kimlik Anlatısı	51
5.1.2.2. Eril Kimlik Anlatısı	53
5.2. Tartışma.....	55
5.2.1. 1980’lerde Kimliğin kaygan Zemini	55
5.2.2. 1980’lerde Türkiye’deki Enine Çatışmaların Çifte okuması	57
5.2.2.1. Türk/Kürt Dikotomisi Temelindeki Enine Çatışmaların Çifte Okuması	58
5.2.2.1.1. Monolojik Okuma: Türk/Kürt Dikotomisinde Metnin İşleyiş Yasası	59
5.2.2.1.2. Diyalojik Okuma: Türk/Kürt Dikotomisinde İşleyen Yasanın İhlali.....	60
5.2.2.2. Eril/Dışıl Dikotomisi Temelindeki Enine Çatışmaların Çifte Okuması	61
5.2.2.2.1. Monolojik Okuma: Eril/Dışıl Dikotomisinde Metnin İşleyiş Yasası	62
5.2.2.2.2. Diyalojik Okuma: Eril/Dışıl Dikotomisinde İşleyen Yasanın İhlali.....	63
ALTINCI BÖLÜM	
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	66
KAYNAKÇA	69

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	:	Anavatan Partisi
AP	:	Adalet Partisi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
CGP	:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
DP	:	Demokrat Parti
DSP	:	Demokratik Sol Parti
DYP	:	Doğru Yol Partisi
HP	:	Halkçı Parti
IMF	:	International Monetary Fund
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MÇP	:	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	:	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
M.Ö	:	Milattan Önce
MSP	:	Milli Selamet Partisi
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization
SHP	:	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
PKK	:	Partiya Karkeren Kurdistan
RP	:	Refah Partisi
THKP-C	:	Türkiye Halkı Kurtuluş Partisi-Cephesi
TKAE	:	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Postmodernizm, en genel ifadeyle modernizme karşı bir duruşu simgelemektedir. Modernizmin belli parametreler temelindeki anlayışını postmodernizm sorunsal hale getirerek yeni imkanlar sunmaktadır. Postmodernizmin sunduğu bu yeni imkanlardan biri yapışökümdür. Derrida'ya ait olan kavram hiçbir zaman özel bir anlamda kullanılmamıştır. Dahası Derrida, yapışökümü terminolojik olarak hiçbir zaman kavramsallaştırmaya razı gelmemiş, buna binaen farklı eserlerinde farklı şekillerde kullanmıştır. Ancak her ne kadar yapışöküm Derrida tarafından farklı şekillerde kullanılsa da kavramın temel uğraşının açıklanması imkansız da değildir. Bu bakımdan yapışökümün esas amacının metin içerisindeki gerilimleri, çelişkileri ve de zayıf noktaları ortaya çıkarmak olduğu ifade edilebilir.

Yakın okuma pratiği olan yapışökümün daha incelikli stratejiler içeren "çifte okuma"sı hem okuduğu düşüncenin protokollerine bağlı kalarak hem de ihlal ederek metinde kapatılan imkanları ortaya çıkarmaktadır. Derrida'nın tabiriyle özünde hilekar bir strateji olan çifte okumanın siyaset teorisinde (uluslararası ilişkiler kuramında) ilk ve yetkin yapışöküm örneği Richard Ashley tarafından gerçekleşmiştir. Anarşi problemine yönelik okumasında egemenlik/anarşi temelinde bir dikotomi kurmuştur. Çifte okumanın ikili oturumunu esas alarak ilk okumada anarşi problemini verili kabul edilen haliyle ele alarak monolojik bir anlayış sergilemiştir. İkinci okumada ise diyalojik bir yöntemle hakim hükmün anlatısını ters yüz etmiştir. Bunun sonucunda uluslararası ilişkilerin güç mücadelesinin hakim olduğu anlayışını sorunsallaştırmıştır.

Egemenlik/anarşi temelinde kurulan dikotominin sürekliliğini sağlayabilmesi için Ashley'e göre egemen kimliği tehdit eden 'enine çatışmalar' olarak nitelediği iç çekişmeler daima yok sayılmalı ve de bastırılmalıdır.

Bu çalışma kapsamında da 1980'li yıllarda enine çatışmaların seçilmesinin bir takım nedenleri vardır. Öncelikle 1980'li yıllar postmodern teorilerin yoğun olarak işlendiği ve modernizmin lineer bakış açısının sorun haline geldiği bir döneme tekabül etmektedir. Diğer yandan postmodernizmin büyük anlatılar olarak gördüğü (sağ ve sol gibi) düşünsel akımların popülaritesinin azaldığı bir dönemin başlangıcıdır. Dolayısıyla büyük anlatılar dahilinde temsil edilen düşünceler artık müstakil olarak kendini ifade imkanı bulmuştur.

Türkiye açısından da 1980'li yıllar radikal dönüşümlerin gerçekleştiği tarihsel bir kesiti simgelemektedir. 1980'den önce sağ ve sol düşünce gibi çatışma eksenleri bu tarihten

itibaren farklılaşmış ve minör düzeydeki kimliklerin çatışması haline bürünmüştür. Ancak egemen kimliği tehdit eden ‘enine çatışmalar’ güç kullanma tekeli elinde bulunduran egemen devlet tarafından bastırılmış ve yok sayılmıştır.

Böylece bu çalışmada Türk/Kürt ve Eril/Dişil düzeyindeki ‘enine çatışmalar’ incelemenin esasını oluşturmuştur. Her ne kadar söz konusu dönemde Laik/İslamcı, Sünni/Alevi gibi çeşitli karşıtlıklar oluşturma imkanı olsa da Türk/Kürt ve Eril/Dişil karşıtlığı tercih edilmiştir. Nitekim Türkiye’deki kutuplaşmanın ve bunun bir sonucu olarak çatışmaların etnik temeldeki boyutu, esas itibariyle Türk/Kürt karşıtlığından oluşmaktadır (Çarkoğlu ve Hinich, 2006). Bu bakımdan çalışma kapsamında ilk kurulan dikotomi Türk/Kürt şeklinde gerçekleşmiştir. Çalışmanın kapsamını oluşturan Eril/Dişil ikileminin tercih edilmesi ise 1980’lerin kadın hareketleri için bir kırılmanın yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri modernleşme projesinin bir parçası olarak görülen kadınlar (Kandiyotti, 2013) 1980’lerden itibaren feminist seferberlik ile bu konularını sorunsal hale getirdiler (Bora, 2017; Tekeli, 1993; Arat, 2005). Ancak yapısökümün öngördüğü şekliyle ikili karşıtlıklarda birincinin diğerine üstün kılındığı yaklaşımıyla Türk/Kürt ve Eril/Dişil ikileminde Türk ve Eril kimliğinin üstün kılındığı savı öne sürülerek egemen kimlik ters yüz edilerek yapısöküme tabi tutulmuştur.

Bu bakımdan çalışma altı bölümden oluşmuştur. Bu bölüm dahilinde, “problem durumu”, “araştırmanın amacı”, “araştırmanın önemi”, “sınırlılık” ve “tanımlar” gibi araştırmaya ilişkin temel hususlara yer verilmiştir.

İkinci bölümde araştırmanın “kuramsal çerçevesine” yer verilmiştir. Üçüncü bölümde “araştırmanın “yöntemi”ne dair genel bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölüm, “araştırmanın tarihsel arka planı”nı işlemiştir. Beşinci bölüm, araştırma neticesinde elde edilen “bulgular ve tartışma” kısmından oluşmaktadır. Son olarak altıncı bölümde ise araştırmanın “sonuç ve değerlendirme”sinden oluşmaktadır.

1.1. Problem Durumu

1980’li yıllarda Türkiye’de siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan köklü değişimler yaşanmıştır. Bir yandan kimlik temelli taleplerin yükseldiği bir dönem yaşanırken öte yandan özellikle darbe sonrası yapılan Anayasa ile toplum devletçi doktrin temelinde dizayn edilmeye çalışılmıştır. Devlet tekeline oluşturulan büyük anlatılar belli kesimlerden kabul görmeyerek kendi varoluşları temelinde taleplerde bulunmuşlardır. Bunun bir sonucu olarak egemen kimliğe alternatifler oluşmuştur. Bu durum sonucunda resmi payeler ortaya çıkan iç çekişmeleri tehdit olarak algılamıştır. Ortaya çıkan bu enine çatışmalarda ikili karşıtlıkların

esasında bir hiyerarşi oluşturduğuna yönelik yapısökümsel bir mantıkla 1980’li yıllarda Türkiye’de baş gösteren enine çatışmaların incelenmesi problem durumunun esasını oluşturmaktadır.

1.1.1. Problem Cümlesi

1980’li yıllarda Türkiye’deki Türk/ Kürt ve Eril /Dişil temelindeki enine çatışmaların çifte okuması nasıl gerçekleştirilebilir?

1.1.1.1. Alt Problemler

1. Postmodern düşünceyi etkileyen filozoflardan biri olan Derrida’nın yapısökümü ve bunun incelikli stratejiler içeren çifte okuması ile metinler nasıl incelenmelidir?

2. Richard Ashley’in ‘enine çatışmalar’ şeklinde ifade ettiği kavram ile ne anlaşılmalıdır?

3. Türkiye’de 1980-1990 döneminde Türk/Kürt ve Eril/Dişil karşıtlığı temelindeki enine çatışmalar nasıl okunmalıdır?

4. 1980’li yıllarda resmi payelerin oluşturduğu egemen kimliği nasıl okumak gerekir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1980’li yıllarda Türkiye’deki Türk/Kürt ve Eril/Dişil temelindeki enine çatışmaların çifte okumasını yapmaktır. Bu okuma sonucunda egemen kimliğin *altını oyarak* yapısöküme uğratmak çalışmanın esas uğraşını oluşturmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Konuya ilişkin literatür taramasında, bugüne kadar çifte okuma temelinde enine çatışmaların incelenmediği tespit edilmiştir. Bu bakımdan çifte okuma temelinde metinlerin nasıl okunacağı ortaya konulacaktır. Ardından çifte okuma ile çalışmanın kapsamını oluşturan dönemde (1980-1990) Türkiye’deki enine çatışmalar incelenecektir. Böylece sonraki çalışmalara rehber olarak alan yazımına bir katkı sunulacaktır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılığı

Bu çalışma 1980-1990 yıllarında ortaya çıkan enine çatışmalardan iki tür olan Türk/Kürt ve Eril/Dişil dikotomisi ile sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Çifte Okuma: Bir metin ikili bir okumaya tabi tutulur. İlk okuma ile metne sadık kalınarak metinde inşa edici unsurlar metinde işleyen yasalarla değerlendirilir. İkinci okuma ile metnin protokolleri ihlal edilerek çelişkili noktalara baskı uygulanır. Çifte okuma ile amaç metinde kapatılan imkanları gün yüzüne çıkarmaktır. Ayrıca metin içerisinde yer alan paradoksları ortaya çıkarmak bu okumanın esas uğraşdır.

Enine Çatışma: Egemen kimliği tehdit eden iç çekişmelerdir.

Eril: Erkek cins anlamına gelmektedir.

Dişil: Kadın cins anlamına gelmektedir.

Kürt: Türkiye’de sayısal olarak Türklerden sonraki en büyük etnik kökendir.

Postmodernizm: Modernizm sonrası ve ötesi anlamındadır. Modern düşünceye ait kavram ve bakış açılarını sorunsallaştıran düşünsel bir akımdır.

Türk: Türkiye’de ana kütleyi oluşturan etnik gruptur. Resmi kimliğin oluşumunda esas alınan temel faktördür.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışmanın teorik alt yapısına ilişkin temel bilgilere yer verilerek çalışmada öne sürülen argümanlar anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

2.1. Postmodernizm ve Post-yapısalcılık

Postmodernizm, ileri kapitalist toplumda kültür ve sanat alanlarında beliren bir akım ile ilişkilendirilmektedir. Kültürel teori alanında, modernist sanat şekilleri ve pratiklerinden koptuğu iddia edilmektedir. Bir takım kültürel yapıntıyı tanımlayan mimari, edebiyat, resim gibi alanlarda yeni postmodern kültür şekillerinin göstergeleri olarak ortaya çıkmıştır. Çeşitli sanat dallarında postmodernizm ile beraber anılan bir takım kilit unsurları sıralamak mümkündür. Bunlar; sanat ile gündelik yaşam arasındaki sınırların yok oluşu, seçkin kültür ile popüler kültür arasındaki sıradüzenin kayboluşu, biçimsel derlemeciliğin öneminin artması, kodların karışmasıdır. Artık en çok ifade edilen izlekler arasında “parodi”, “pastiş”, “ironi” vardır. Ayrıca postmodernizmde şunların da bulunduğu sıklıkla belirtilmektedir: vurgunun içerikten biçime yönelişi; gerçekliğin imajlara evrilmesi; kendi içinde süreklilik gösteren anlarda zamanın çöküşü... Kendine gönderimliliğe, derlemeciliğe, alıntılama, dönüşlülüğe, tuzaklamaya, bölük pörçüklüğe, rastlantısallığa ve anarşiye sıklıkla başvurulmaktadır (Kellner, 2000: 367; Sarup, 2017:188).

Öte yandan postmodern siyaset anlayışı, görelilik, belirsizlik, farklılık, parçalanmışlık ve çokkültürlülük şeklinde tasvir edilebilir (Barry, 2018). Özellikle postmodernizm ve çokkültürlülük birbirlerini besleyen bir zeminde yer almaktadır. Bu bakımdan postmodern siyaset anlayışı benzerlikleri değil farklılıkları esas almaktadır (Aksoy, 2001: 5).

Postmodernizm ile ilgili tartışmalarda gündeme gelen post-yapısalcılık genellikle felsefe ve toplumsal teoride anlam ifade ettiğine dair eğilim söz konusudur (Ryan, 2000: 451). Bu yaklaşım bir noktaya kadar doğru olmakla beraber eksikliği yok değildir. Büyük oranda 1968’in ürünü olan post-yapısalcılık dilbiliminden yazın kuramına, ruhbilimden göstergebilime, toplumbilimden insanbilime kadar çok sayıda disiplinin bulunduğu düşünsel düzlemdir (Sarup, 2017: 135-157). Postmodernizm ile yakından ilişkili olan post-yapısalcılık, postmodern teorisinin sahasının bir bölümünü şekillendirir. Bu bakımdan postmodern teori post-yapısalcılıktan daha kapsayıcıdır. Esas itibarıyla postmodern teori, modern teoriyi ilişkin post-yapısalcılığın eleştirilerinden beslenerek onları radikalleştirir ve yeni teorik alanlara taşır (Best ve Keller, 2011: 43).

2.1.1. Postmodernizmin Kuramsal Çerçevesi

Postmodernizmin kavramsal açıdan kullanımı oldukça eski bir tarihe dayanmaktadır. Henüz 1880 dolaylarında İngiliz bir ressam olan John Watkins Chapman, Fransız empresyonist resminden çok daha modern ve de avangard olduğu öne sürülen resim türünü tasvir etmek için “postmodern resim” kavramını kullanmaktaydı (Higgins, 1978: 7). Daha sonra postmodern kavramı 1917 senesinde Rudolf Pannowitz tarafından da kullanılmıştır. Nietzsche’den esinlenerek “Postmodern insan” nitelemesini yapmıştır. Bu yaklaşımla milliyetçi, militarist ve de üstün değerlerin vücut bulduğu seçkin bir anlayış tasvir edilmiştir. İlerleyen dönemlerde İngiliz tarihçi Arnold Toynbee’nin “A Study of History” adlı eserinin ilk altı cildi tek cilt olarak D. C. Somervell tarafından özetlenmiştir. Söz konusu çalışma ile modern çağdan “Postmodern” kopuş kavramı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım Toynbee tarafından da kabul görmüştür. Bu bağlamda Toynbee çalışmasının diğer ciltlerinde “Postmodern” nosyonunu kullanmıştır. Bu doğrultuda Postmodern çağ 1875’den başlayarak Batı Medeniyetinin yeni bir döneme geçişini simgelemektedir. Söz konusu dönem modern çağla arasındaki bir kırılmadan meydana geliyordu. Savaşların yaşandığı, toplumsal kargaşaların ve devrimlerin gerçekleştiği bir dönem olarak ele alınıyordu (Best ve Kellner, 2011: 19-20).

Kuramsal olarak postmodernizmin aktüel alana taşınması ise 1979 yılında Jean François Lyotard aracılığıyla gerçekleşmiştir. Lyotard, modernizm ile esaslı bir hesaplaşmaya girerek bilginin statüsündeki değişimi ele almıştır¹. Bu değişim bilgiyi araçsal bir işleve dönüştürmüştür. Böylelikle bilim anlatsal yapılarla meşrulaştırılmıştır. Aslında Lyotard, meşrulaştırma sorunsalının Platondan beri kanun koyucuyu ile ilintili olduğunu düşünmektedir. Bilişimin egemen olduğu çağda da bilgi problemi büyük oranda bir iktidar sorunudur. Ona göre modern dönemin meta² anlatılarla kendini meşrulaştırması postmodern durumla kabul görmez hale gelmiştir. Tek bir hakikatten yola çıkan modern yaklaşım, postmodern dönemde sorunsal hale gelmiştir. O halde bu sorunsalın çözümü için dil oyunları teorisinin öne çıkarılması gerekmektedir. Wittgenstein’in dil oyunları teorisini yorumlayarak dikkati söylemin etkileri üzerine çekmiştir. Bu yaklaşımı bir satranç oyununa benzeterek yer değiştirme şekillerinin ve özelliklerinin olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda her bir dil oyununda farklı özellikler bulunmaktadır. Öyleyse farklı özelliklere sahip dil oyunlarının

---

¹ Bilginin statüsündeki değişimin nasıl olduğu ve nasıl meşruluk kazandığı üzerine ayrıca bkz. Jean François Lyotard, Postmodern Durum (2014), Bilgesu Yayıncılık.

² Meta anlatı veya başka bir ifadeyle üst anlatılar; Lyotard tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavramlarla Lyotard, gerek toplum gerekse tarihe ilişkin olarak genelleme yapılarak kurumsallaşmış ilkeler doğrultusunda açıklama yapma potansiyelindeki kuramları kast etmektedir.

uhdesinde bulunan çeşitlilik vasıtasıyla bilim yeniden yapılandırılmalıdır (Lyotard, 2014: 21-56).

Bu noktada önemlilik arz eden durum her dil oyununu kendi özgüllüğüyle muhafaza etmektir. Bu durum öznelere kendi yaşam dünyaları temelinde ifade etme imkanını vermektedir. Öznelerin zihnine müdahale etmemek için dil oyunlarına da müdahale etmemek gerekmektedir (Akman, 2018: 67).

2.1.2. Postmodernizmi Tanımla(ma)mak

Postmodernizmin ne olduğu veya ne söylemeye çalıştığı konusunda insanların açık bir düşünceye sahip olduğunu söylemek oldukça zordur. Bu zorluk postmodernizmin belirli bir paradigma dahilinde bir bütünlüğe sahip olmamasından kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 2006: 15). Nitekim postmodern düşünceyle adeta özdeşleşen Foucault, kendisini postmodernist kabul etmediği gibi hiçbir çizgiye mensup görmemiştir. Kendisini düşünce sistemleri tarihçisi şeklinde nitelemiştir. Bu yaklaşıma benzer bir şekilde tutum sergileyen Deleuze’de herhangi bir akım içerisinde kendini görmemiştir.

Bu doğrultuda akımların sınırlarının olmadığını belirten Akay, aynı zamanda onların akışkan olduğunu ifade etmektedir. Sınırları belirlenmiş figürlerle kısıtlanamazlar. Bu nedenden ötürü postmodernizmin sınırlarını belirlemek imkansız hale gelmektedir. Bu anlamda postmodernizm “önce” mi “sonra” mı tam olarak kestirilememekte ve çok sayıda tartışmanın odağı haline gelmektedir. Bu kısır tartışmaları aşabilmek için “modernüstü” kavramını öneren Akay, bu nosyonun daha anlamlı hale gelebileceğini düşünmektedir (Akay, 1992: 30).

Anlaşılabacağı üzere postmodernizmi tanımlamak oldukça zordur. Nitekim postmodernizmi tanımlamanın zorluğunun farkında olan Lyotard, 1986 yılında yayımlanan “Postmoderni Tanımlamak” adlı eseriyle yeni bir tartışma başlatmıştır. Bu eseri yazmasındaki temel saik; 1979’da yayımlanan “Postmodern Durum” eserindeki muğlaklığı gidermektir. Ayrıca yeni bir tartışma platformu oluşturmak gibi bir amaçta vardır. “Postmoderni Tanımlamak”ta Lyotard, Postmodern nosyonuyla çok sayıda tartışmanın söz konusu olduğunu ancak bunlardan üçünü ayırt edeceğini belirtmektedir. Bu tasnife göre ilk tespit, modernizm ile postmodernizm arasındaki zıtlığa yöneliktir. İtalyan mimar Paolo Portoghesi söz konusu zıtlığı “öklitçi geometrinin feshi” şeklinde ifade eder. Bir diğer İtalyan mimar Vittorio Grigotti mimari tasarımın ilerlemeci düşünceden ayrılması ve modernin “bütün uzamın son bir yeniden inşası” düşüncesinden kopması yeni dönemin özelliğinden olduğunu ifade eder. Lyotard, modern düşüncenin Hristiyanlığın, Kartezyenizmin ve Jakobenliğin “kronoloji”

anlayışını terk edemediğini düşünmektedir. Nitekim kronoloji düşüncesi, bütünsel anlamda moderne aittir (Lyotard, 2010: 453-454).

Lyotard, ikinci tartışma konusunda yanlış anlaşılmasına yönelik olarak kısmen kendisini sorumlu tutmuştur. Bu tanımlama ile postmodern öznenin duygu haline odaklanmıştır. Bu doğrultuda Aydınlanma düşüncesinin gerçekleştirmediği ideallerin öznedeyarattığı duygu durumundaki bozukluğa dikkatleri çeker (Lyotard, 2010: 453-456).

Duygu durumuna odaklanan Jameson da postmodern öznenin “gerçekliği kaybediş” durumunu anlatmak için şizofren deneyim üzerinde yoğunlaşır. Böylece kişi duyguları, “coşku, uçma, sarhoşluk ya da sanrı” şeklindeki kavramlarla tasvir edilebilecek “esrarlı bir duygu yükü” şeklinde yaşamaktadır. Postmodern öznenin şizofrenik ruh halinde olması üslup ve duyarlılık kaybına yol açmaktadır. Ancak bu durum öznenin ruhsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Duyguların coşkulu bir şekilde seyirlik sahnelenmesi anlamına gelmektedir (Jameson, 1994: 84; Bal, 2015: 127).

Son olarak Lyotard, Üçüncü tartışmanın daha karmaşık bir görünüm arz ettiğini belirtir. Postmodernite sorusu, düşüncelerin bir ifadesi anlamına geldiği tanımlamasını yapar. Bu durum felsefe, politika, sanat ve edebiyat gibi çok geniş bir yelpazede böyle bir anlam taşımaktadır. Özellikle sanat alanında söz konusu olan şey hakim düşüncenin -büyük avangard akımının- geride kalmasıdır. Plastik sanatlar için de hakim düşünce artık geride kalmıştır. Avangard akım, eskiyen bir modernitenin ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Lyotard, 2010: 456).

Yukarıda da belirtildiği gibi postmodernizme kavramsal olarak bir tanımlama getirmek oldukça zordur. Nitekim postmodern ve postmodernizm kavramlarıyla bile farklılık olduğuna dair çok sayıda kanı söz konusudur. Bu düşünceye sahip düşünürlerden bir de Terry Eagleton’dur. Düşünürüne göre “postmodernizm” kavramı genel itibarıyla çağdaş kültürün bir formunu çağrıştırmaktadır. Öte yandan “postmodernlik” kavramı ise spesifik bir tarihsel dönemi işaret etmektedir.³ Postmodernlik, geleneksel anlamda hakikat, akıl, kimlik ve nesnellik kavramlarına mesafelidir. Bu bakımdan postmodernizm göreliliği esas alarak tekil anlayışı parçalamaya uğratar. Ayrıca evrensel ilerleme ve de kurtuluş düşüncesinden, bilimsel açıklamanın referans gösterdiği meta anlatılara da kuşkuyla yaklaşmaktadır. Postmodernlik, Aydınlanma’nın düzgüleri karşısında dünyayı temel, istikrarsız, çeşitli, olumsal, belirlenmemiş tarzda ve birtakım parçalı kültür veya yorumsamalardan meydana geldiğini ifade etmektedir.

---

³ Her ne kadar Eagleton, Postmodernizm ve Postmodernlik arasında bir ayrıma gitse de iki kavram arasında yakın bir ilişki olması sebebiyle postmodernizm terimini iki kavramı kapsayacak şekilde kullanmaktadır. Bu konuya ilişkin ayrıca bkz: Postmodernizm’in Yanılsamaları (2011), Ayrıntı yayınları.

Bu durum hakikat, tarih ve normların objektifliği, doğanın verili olması ve kimliklerin çelişmesiz olmasına ilişkin şüpheli bir tutum sergilemesi sonucunu doğurmaktadır (Eagleton, 2011: 9).

Her ne kadar postmodernizme dair bir tanımlama yapmak zorlu bir uğraş olsa da esas itibariyle evrensellik iddiasındaki doğrulara karşı bir veçhede yer alır. Bu anlamda çokkültürlülüğü esas alarak yerellik vurgusunun öne çıktığı ifade edilebilir.

2.1.3. Düşünce Öncüleri ve Temel Kavramları

Postmodernizm düşüncesine yön veren filozoflar açısından Nietzsche, bir dönüm noktasıdır. Bataille, Lacan ve Foucault gibi düşünörlere referans kaynağı olmuştur. Bununla birlikte Pre-Sokratik dönemlerinden beri süregelen özne felsefesinin gelişimini irdeleyen metafizik eleştirilerinin mirasını devralan Heidegger ve Derrida da Nietzsche'nin etkisi büyük olmuştur (Habermas, 2000: 252).

Bu doğrultuda, postmodern düşünce açısından Nietzsche, Bataille, Lacan ve Heidegger etkili olmuşturlar. Öte yandan postmodern düşüncenin öncüleri olarak; Foucault, Derrida, Lyotard, Deleuze, Guattari, Baudrillard, Irigaray, Kristeva ve Virilio gibi düşünörlere örnek gösterilebilir (Bal, 2015: 121).

Postmodern düşünceye ilişkin olarak akıllara ilk gelen düşünörlere bazıları yukarıda ifade edildiği gibidir. Ancak kendilerini doğrudan postmodernist veya postmodernizmin temsilcisi olarak kabul eden düşünörlere sayısı yok denecek kadar azdır. Nitekim postmodern düşüncede kendisine sıklıkla gönderme yapılan Foucault, bir söyleşide Postmodern olarak tabir edilen şeyin ne olduğunu bilmediği ve böyle bir gündemden haberdar olmadığını söylemiştir (Foucault: 2001: 37).

Fakat Aydınlanma ve Modernizm düşüncesine ve de bu düşüncenin sunduğu temel parametreleri reddetmeleri söz konusu düşünörlere oldukça önemlidir. Nitekim bu düşünceler postmodernizm fikrini benimsemiş yazarlara ilham kaynağı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında bu düşünörlere bazılarının geliştirdiği kavramlara kısaca yer verilmesi yerinde olacaktır. Ancak bu düşünörlere geniş bir yelpazede üretkenlik sağlması çok sayıda yaklaşımı ve düşünceyi geliştirme imkanını doğurmuştur. Dolayısıyla söz konusu düşünörlere denilince akıllara ilk gelen kavramlara kısmen yer verilmesi uygun olacaktır.

Bu düşünörlere içerisinde en önemli isimlerinden biri tartışmasız Michel Foucault'dur. Konu, Michel Foucault olunca belirli tözler doğrultusunda çıkarsamada bulunmak bir hayli zordur. Nitekim kendisiyle yapılan bir mülakatta, kendisine kim olduğunu sorulmaması ve aynı kalmasının da beklenmemesini istemiştir. Anlaşılaçağı üzere kendisi üzerine yapılacak

tek bir tanımlamanın ya da kavramsallaştırmanın doğru olmayacağına işaret etmektedir (Vergin, 2013: 146).

Foucault, Modern iktidar ile bilgi şekilleri arasındaki bir ortak alanın yeni tahakküm türlerinin oluşmasına zemin hazırladığını savunmuştur. Modernizm ve hümanizme getirdiği eleştirilerle insanın ölümünü ilan ederek bilgi, iktidar, toplum ve söyleme ilişkin bakış açıları geliştirmesi onu postmodern düşüncenin referans kaynağı haline getirmiştir. (Best ve Kellner, 2011: 52). Bu anlamda özellikle bilginin iktidarla ilişkisi bakımından Foucault, postmodern düşüncenin başvurduğu yegane düşünürlerdendir. Filozofa göre bilgi bir iktidar aracıdır. Bunun çarpıcı bir kanıtını kriminoloji, psikoloji ve psikiyatri gibi cezaevine bağlı bilimlerin ortaya çıkmasında arar. Ona göre cezaevi düzeni ve bu düzen açısından şart olan uygulamalar bilgi-iktidar düzenlemesinin kuralını oluşturur (Vergin, 2013: 150).

Foucault'nun postmodernizmin referans kaynağı haline gelmesinin nedenleri arasında Nietzsche'den etkilenecek geliştirdiği “Kökenbilim”⁴ nosyonu gelmektedir. Bu bakımdan “kökenbilim” kavramını açıklamak konun anlaşılması bakımından önemlidir.

1966 yılında “Kelime ve Şeyler” adlı eserinin yayımlanmasıyla insan bilimlerinin arkeolojisine yönelik olarak yapısalcı olduğu eleştirileri getirilmiştir. Ancak Foucault, yapısalcı olmaktan öte Nietzsche çizgisinde geliştirilen bir kökenbilim çalışması olduğunu ifade etmiştir (Revel, 2012: 111). Söz konusu eleştiriler dolayısıyla Foucault'ya yönelik yapılan dönemsel sınıflandırmanın açığa kavuşturulması gerekmektedir.

Nitekim Foucault'ya yönelik yapılan araştırmalarda genellikle üç döneme ayrılarak inceleme yapılmaktadır. Bunlar; arkeolojik, kökenbilim ve etik dönemden oluşmaktadır. Bu bakımdan yapılan sınıflandırmanın sıralamasına bağlı kalarak incelemek yerinde olacaktır.

Arkeolojik dönem; Öncelikle Foucault'nun arkeolojiden kast ettiği şeyin esas itibarıyla söylem analizi olduğunu belirtmek gerekir. Filozofa göre söylem, bir ilişkiler bütünüdür, ancak dar boyutuyla dil içerisinde tecessüm eden bir ilişkiler bütünü değildir. Söylemin dil içerisinde gerçekleşen mantık retorik ve linguistik gibi yordamları olmakla beraber dil dışında gerçekleşen –aile, ordu, okul gibi- kurumsal yapıları da vardır. Söz gelimi akıl hastalığının arkeolojisini yapmak sadece akıl hastalığıyla ilgili üretilmiş olan sözcelerin ve metinlerin incelenmesinden ibaret değildir. Aynı zamanda akıl hastanesi dediğimiz kurumun kendisine, onun ne zaman ortaya çıktığına nasıl bir mimari yapı ile gerçekleştiğine onun içerisindeki yasal prosedürlere ve uygulanan pratiklere de bakmak gerekmektedir. Yani

---

⁴ Genealogy şeklinde olan kavram, “soybilim”, “soykütük” gibi çeşitli şekillerde çevrilebilmektedir.

arkeoloji derken klasik anlamda arkeoloji anlaşılmalıdır. Dolayısıyla tarihsel olarak üretilen söylem katmanlarını keşfetmekten ibaret değildir.

Bu bakımdan arkeolojik yöntem düşünce sistemleriyle ilintilidir. Unutulmuş, ihmal edilmiş unsurların izlerini sürmektedir. Bir anlamda bilgi-iktidar ilişkisinin modern toplum ile söyleminin nüvesi olarak tasvir ederken, araştırmacının da arkeolojik metodu benimsemesi gerektiğini belirtir (Bayram, 2019: 219). Böylece arkeolojik çözümler, söylemsel oluşumları gün yüzüne çıkartır ve onları betimler (Urhan, 2000: 22). Ancak unutulmaması gereken husus Foucault'nun arkeolojisi, geleneksel tarihten ayrılmaktadır. Çünkü arkeoloji, tarihimizi gerçekleştirdiğimiz sahne ile senaryonun büyük diliminin, düşüncelerimizden bağımsız bir şekilde oluşturulduğunu ifade etmektedir (Gutting, 2010: 59).

İkinci sınıflandırma olan kökenbilim ise bilginin ilişki içerisinde olduğu iktidar pratiklerinin bir tarihidir. Nietzsche'nin etkisiyle geliştirdiği yöntem uyarınca tıpkı bilgide olduğu gibi tarihte lineer bir çizgide ilerlememektedir. Kırılmalar üzerinden ilerlemektedir. Ne bir çıkış noktası vardır ne de bir varış noktası. Olayların tekilliğine bağlıdır. Her türlü yeknesak erekliğin dışına çıkarak çıkarsamada bulunur (Foucault, 2011: 230-231).

Sınıflandırmanın üçüncü bileşenini oluşturan etik dönem ise, kendine özen göstermeye ilişkindir. Bir diğer ifadeyle insanın bizzat kendisiyle kurduğu ilişkidir. Foucault, “ahlak” ile “etik”ten anlaşılması gerekenlerin farklı şeyler olduğunu düşünmektedir. Ahlak, geniş anlamda, aile, eğitim kurumu vb. aygıtlar vasıtasıyla bireylere ve gruplara önerilen değerler ve kurallar bütününden oluşmaktadır. Diğer yandan etik ise, her birinin yasanın ahlaksal olarak öznesi şeklinde kendi kendini oluşturduğu tarz ile ilgilenmektedir (Revel, 2012: 73). Her ne kadar Foucault üç döneme ayrılarak incelense de böylesi katı bir ayrımın varlığı söz konusu değildir. Çünkü kökenbilim arkeolojiyi, etik te kökenbilimi dışlamamıştır. Bu bakımdan birbirlerini dışlamaktan öte tamamlayıcı olmuşlardır (Balcı, 2015: 27).

Foucault'ya yönelik olarak yukarıda ifade edilen zorluklar, Postmodernizm düşüncesini etkileyen bir diğer isimler olan Gilles Deleuze ve Felix Guattari içinde geçerlidir. Bu zorluk yoğun bir şekilde bilimsel üretkenliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum kendi ifadelerinde de yer edinmektedir. Sözelimi felsefenin ne olduğuna dair bir saptamada; felsefenin bir “kavram yaratma” sanatı olduğu ifade edilmiştir (Deleuze, 2001: 12). Bu noktada “kavram yaratma” ile anlaşılması gereken hususa açıklık getirmek gerekmektedir. Toplumlarda bulunan olgular kavram olarak insanların zihninde yer edinmektedir. Bu olguları insanlar yaşayarak tecrübe etmektedir. Ancak tecrübe ile test edilen bu olgulara ilişkin neden-sonuç ilişkisi genellikle düşünürler aracılığıyla tarif edilmektedir. Zihinlerde yer alan kavramlara düşünürler isim koyarak terim haline getirmektedirler.

Böylesi bir durumun söz konusu olması düşünürlerin tüm kavramlarına yer vermeyi imkansız hale getirmektedir. O halde Deleuze ve Guattari'nin de postmodernizm düşüncesine etkilerine kısmen yer verilmesi yerinde olacaktır. Ancak gerek Deleuze gerekse yakın çalışma arkadaşı olan Guattari, postmodern söylemi kabullenmemişlerdir. Dahası Guattari postmoderne yoğun eleştiriler getirmiştir. Ancak modern paradigmayı yerinden etmeye yönelik girişimleri postmodern çevrelere örnek olmuştur (Best ve Kellner, 2011: 100).

Deleuze bir psikanalist olan Felix Guattari ile birlikte çok sayıda eser kaleme almış ve kavramlar üretmişlerdir. Bu eserlerden biri de “Kafka Minör Bir Edebiyat İçin”dir. Postmodernist düşüncede yer alan majöre karşı minör anlayışında bu çalışmanın etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Çünkü majör bütünselliği simgelerken; minör, azınlıkta kalanı, göz ardı edileni temsil etmektedir. Nitekim postmodernizmin çıkış noktalarından biri azınlıkta kalana yaptığı vurgudur. Bu doğrultuda Deleuze ve Guattari, majör ve minör edebiyat arasındaki ilişkiyi şu şekilde anlatmaktadırlar: “Minör edebiyat, minör bir dilin edebiyatı değil, daha ziyade, bir azınlığın majör bir dilde yaptığı edebiyattır” (Deleuze ve Guattari, 2000: 25). Anlaşılacağı üzere düşünürlerin vurguladığı husus, azınlığın kendini ifadesinin çoğunluk nezdinde olmasıdır. Özellikle postmodernizm referans aldığı noktalar, majör-minör, çoğunluk-azınlık, bütün-parça vb. olması söz konusu eseri önemli kılmaktadır.

İki düşünür için de önemli olan diğer bir kavram köksaptır. Rizom şeklinde de ifade edilen kavram, düşüncenin tamamına hakim olan köken veya ilkeye karşıdır. Bir çokluğun rotasında imtiyazlı bir sıra veya giriş prensibi de bulunmamaktadır (Zourabichvili, 2011: 105-107). Düşünürler için köksap nosyonu sıklıkla kullanılmakta ve önem arz etmektedir. Biyolojiden ödünç alınan kavram, yatay-yumru biçimli kökü boyuna yayılabilen ve yeni bitkiler geliştirebilen bir bitki formunu ifade eder. Deleuze ve Guattari'de çokluklar ve farklılıklar anlamına gelmektedir. Dolayısıyla köksap nosyonu postmodernizm açısından büyük öneme sahiptir. Nitekim postmodernizm açısından farklılık önemli bir nosyondur.

Deleuze ve Guattari'nin çalışmalarında önemli yer edinen bir diğer nosyon “göçebe” olmaktadır. Filozoflar için göçebe, verili, merkezileşmiş düşünsel yapıları yıkan, kaçış çizgilerinden kendi yolunu edinen özgürlükçü bir pratiktir. Artık doğru veya yanlış düşünce söz konusu değildir. Yalnızca düşünceler vardır. Bu anlayışa göre nihai bir sonuç almaya yönelik bir amaç ve doğrultu yoktur. İktidar odaklarından olabildiğince uzaklaşmış, kaçış çizgilerinin çeşitliliği yoluyla başıboş dolaşma söz konusudur. Düzenlenmiş düşünce ve etkinliğe ilişkin ağaç şekillerinin yerini, köksap (rizom) almaktadır (Goodchild, 2005: 16). Modernizm, merkezileşmiş iktidar odağı oluşturmuştur. Böylece iktidar çevresinde oluşmuş

tek bir doğru tek bir yanlış ortaya çıkmıştır. Oysa “göçebe” ile birlikte birçok güç odağı ve doğru yanlış ortaya çıkmıştır.

Ayrıca Deleuze ve Guattari'nin çalışmalarında “göçebe” olmayla yakından ilintili bir nosyon olan “yersizyurdsuzlaşma”⁵ düşüncesine de değinmek gerekmektedir. Nitekim düşünörlere göre göçebe olma, yersizyurdsuzlaşmanın bir vektörüdür (Deleuze ve Guattari: 1990: 84). Söz konusu kavram Lacan düşüncesinde yer alan yerliyurdlulaşmanın ters çevirimine gönderme yapmaktadır. Daha açık ifade edilmesi gerekirse arzunun yerleşik organ ve objelerden kurtarılmasına ilişkin bir süreçtir (Holland, 2013: 53).

Ayrıca “yersizyurdsuzlaşma” nosyonu kapitalizmle yakından ilgili bir kavramdır. Çünkü kapitalizm hem yersizyurdsuzlaşmayı hem de yeniden yerliyurdlulaşmayı içermektedir (Holland, 2013: 171). Bu doğrultuda Deleuze ve Guattari devlete ait olan yersizyurdsuzlaşmayı aşan yegane unsur olarak kapitalizmi işaret etmişlerdir. Eski çağların aksine kapitalizmin yurdla ilgisi söz konusu değildir. Yersizyurdsuzlaşma kuvveti kendine obje olarak toprağı değil “maddeleşmiş emeğı” almaktadır. Emeğın uluslararası düzeyde kontrol edilebilmesi sonucunda kapitalizmin devlete olan ihtiyacını azaltmaktadır. Çünkü kapitalizmin oluşturmuş olduğı ekonomik sistem devlete ihtiyaç duymayacağı bir çizgide ilerleme eğilimi göstermektedir. Sonuç itibariyle kapitalizm, hem yersizyurdsuzlaşmakta hem de piyasa adına, devlete karşı savaş çığılıkları atmaktan da geri durmamaktadır (Deleuze ve Guattari, 1993: 83-84).

2.1.4. Postmodernizme Eleştirilerin Farklı Formları

Postmodernizm eleştirisi gündeme gelince başvurulacak isimlerden birisi şüphesiz Jürgen Habermas'tır. Her ne kadar modernitenin savunucusu olsa da modernlik projesinin tamamlanmadığını ve eksik yanlarının olduğunu düşünmektedir. Burada Habermas'ın bu projenin tamamlanması için argümanlarına kısaca değinmekte fayda vardır. Ona göre modernlik tasavvuru teknik bilgi ile araçsal ussallık arasındaki ilişki temelinde meydana gelmektedir. Bu bakımdan Habermas, modernlik tasarımının temel problemi olarak araçsal ussallık nosyonunun bireyler arasında iletişimi ortadan kaldırarak kamu alanını sömürge

---

⁵ Deleuze ve Guattari'ye ait olan söz konusu kavramda özellikle (t) harfi yerine (d) harfi kullanılmıştır. Çevirisi Ali Akay tarafından yapılan ikilinin- “Kapitalizm ve Şizofreni 1 ‘Göçebebilimi İnceleme: Savaş Makinası’ (Bağlam Yayınları, 1990.)”- çalışmasında böyle bir tercihe gidilmiştir. Söz konusu kavram Fransızca'da “deterritorialisation” kavramı olarak yer edinmekte ve “territoire” sözcüğünden türemektedir. Ancak “territoire” ülke değil yurd anlamına gelmektedir. Çünkü eski göçebe halkların yaşam biçimlerini ifade etmektedir. Yurt sözcüğü ulus devlet anlamını taşıdığından (d) harfinin tercih edilmesiyle bu anlamından uzaklaşmaktadır. Söz konusu eserin 28. Sayfasında yer alan dipnotta çeviren ayrıntılı olarak bu durumu açıklayarak hem yer hem de yurd anlamı kazanabilmesi için böyle bir tercihte bulunmuştur. Bu doğrultuda bu çalışmada bu tespiti riayet edilerek böyle bir yaklaşım sergilenmiştir.

haline getirmesinde aramaktadır. Öyleyse bu durumun ortadan kaldırılması için araçsallık ile iletişimsel ussallık⁶ yer değiştirilmelidir. Araçsal ussallık ilerlemeyi sağlamakta ancak demokratikleşmeyi sağlayamamaktadır. Oysa iletişimsel ussallık kamu alanını canlandırmakta ve demokratikleşmeyi gerçekleştirebilmektedir (Yavaşgel, 2004: 30). Görüldüğü üzere modernite projesinin tamamlanmamasında Habermas'ın gördüğü başat eksiklik demokratikleşmedir. Bu bakımdan demokrasi anlayışını geliştirerek deliberative politika (tartışmacı politika) kavramını ortaya atmıştır. Bu anlayış gereğince liberal ve cumhuriyetçi modeller eleştiriye tabi tutularak deliberative politika (tartışmacı politika) salık verilmiştir (Habermas, 2012: 151). Bu anlayış kamuya ilişkin meselelerde bireylerin geniş bir katılımını esas almaktadır.

Ancak Habermas, modernite düşüncesinin tamamlanmamasını memnuniyetle karşılayıp ve moderniteyi bir bütün olarak karşına alan kesimi belli bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Ona göre bu kesimler, moderniteyi bir bütün şeklinde mahkum etmekte ve kazanımlarını göz ardı etmektedirler. Buna göre Habermas, modernliği olumsuz kavramlara indirgeyerek toptan bir şekilde reddeden filozofları muhafazakar olarak tabir etmektedir. Bunlar; anti modernist çizgideki genç muhafazakarlar (Bataille, Foucault ve Derrida'yı kast etmektedir) ve postmodernist konumdaki yeni muhafazakarlardır (Wittgenstein, Carl Schmitt ve Gottfried Benn olarak tabir etmektedir). Düşünüre göre genç muhafazakarlar, modern dünyanın tamamen dışına çıkarak uzlaşmaz bir anti modernizm savunmaktadırlar. Öte yandan yeni muhafazakarlar, modern bilimin gelişimini memnuniyetle karşılarken kültürel modernliğin patlayıcı içeriğini etkisiz bir noktaya getireceği bir politika önermektedirler. Son olarak yaşlı muhafazakarlar ise kendilerinin kültürel modernizme bulaşmalarına izin vermemektedirler (Habermas, 1994, 42-43).⁷

---

⁶ Habermas düşüncesinde iletişimsel eylem (veya etkileşimsel) oldukça önemli bir konumdadır. Düşünüre göre etkileşim, bireylerin karşılıklı olarak birbirlerine anlama ve "tanıma" anlamındadır. Etkileşim "Ben" ile "Ben olmayanın" türdeş olmadığını ifade ederken dili aşan bir iletişim kurma yükümlülüğü vardır. Bu bakımdan iletişimsel eylem Habermas'a göre birbirleriyle iletişim halindeki bireylerin ahlaki ilişkiler bütününden meydana gelmektedir (Çiğdem, 2008: 100-102).

⁷ "Lyotard'ın Postmodern Nedir Sorusuna Cevap" adlı metni Habermas'a cevap niteliği taşımaktadır. Habermas'a göre eğer Modernlik başarılı olamamışsa yaşamın bütünlüğünün uzmanların yetki alanına bırakılmasında ve de uzmanlık alanlarındaki bölünmeye terk edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak Habermas belli bir talepte bulunmaktadır: Bilgi, politika ve etiğin söylemsel düzeyde ayrıştırılmasının önüne geçmek ve yaşantıda belli bir birlik sağlamak. Tam da bu noktada Lyotard, Habermas'a sorular yöneltir: Habermas'ın nasıl bir birlikten bahsettiği ilk sorunu oluşturur. Diğer bir soru olarak modern projeye hedeflenen, gündelik yaşamın ve düşüncenin tüm unsurlarının, bir parçanın bütünlüğü gibi, içinde yer edinecekleri sosyo-kültürel bir birliğin oluşumu mu? Veya politika, etik ve bilginin çok türlü dil oyunları içerisinde açılması düşünülen geçitin kendisi de, aynı düzeyde bulunan, başka bir dil oyunu mu? Şayet bu şekilde olması durumunda sentezin nasıl sağlanacağına dair Habermas'a çeşitli sorular yönelterek eleştiride bulunmuştur (Lyotard, 1994: 46-47).

Habermas gibi modernliđi savunan Giddens, modernlikten postmodernliđe dođru yařanan bir geçiřin söz konusu olduđuna dair dūřunceyi eleřtirmektedir. Giddens'e gōre postmodernlik, genellikle geçmiřten gözle görölür bir řekilde farklı bir döneme geçiřin gerçekteřiđine dair bir eđilimle iliřkilendirilmektedir. Ancak söz konusu eđilime eleřtirel bir tutum sergilemektedir. Henüz modernliđin ötesine geçilmediđini hatta onun radikalleřtiđi ařamanın yařandđđını dūřunmaktadır. Halen postmodern toplumsal bir dünyaya geçiř gerçekteřmemiřtir. Ancak modern kurumlar tarafından geliřtirilenlerden farklı yařam konseptleri ile toplumsal örgütlenme biçimlerinin söz konusu olduđunu dūřunmaktadır (Giddens, 1994: 46-52).

Postmodernizme ilişkin eleştirel tutum içerisinde olan bir başka isim Jameson'dur. Marksizm'in eleştirel nosyonunu postmodern tartişmalarla ilişkilendirme yönünde önemli girişimlerde bulunmuştur. Ona göre postmodern (veya çok uluslu) mekan şeklinde isimlendirilen řey dar anlamıyla kültürel bir ideoloji ya da fanteziden ibaret değildir. Postmodernizm, Kapitalizmin küresel anlamda üçüncü büyük ve kendine özgü yayılmasının yařandđđı tarihsel bir gerçektir (Jameson, 1994: 110). Postmodernizmi eleştirel bir tarzda ele alarak Marksist anlayiş temelinde yeniden konumlandırmaya yönelik çaba sarf etmiştir. Marksist anlayişın üstün olduğuna dair bir çizgide bulunmuştur. "Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantđđı" adlı çalışmasında postmodernizmin kültürel alanını detaylı bir şekilde ele alarak postmodernizmi kapitalist gelişim yolunda bir basamak olarak görmüştür. Dūřünöre göre postmodernizm, kapitalist gelişim çizgisinin kültürel anlamda yeni bir şeklinin yařandđđı ara bir dönemdir. Böylelikle postmodernizmi kültürel bir mantık dahilinde kapitalist sistemle ilişkilendiren ender dūřünürler arasında yer edinmiştir (Best ve Kellner, 2011: 223).

Postmodernizme iliřkin çeliřkilerin söz konusu olduđunu dūřünen Eagleton, en büyük çeliřki olarak hem radikal hem muhafazakar olmasını belirtmektedir. Çünkü postmodernizm, mutlak deđerlere, metafizik temellere ve de özdeř öznelere gereksinim duyan sisteme meydan okuduđu oranında radikaldir. Diđer yandan postmodernizmde bulunan tarihin sonu dūřüncesi, bugünkünden farklı bir gelecek tasavvur etmemekte ve bu durum onun belli ölçüde muhafazakar olduđunu göstermektedir. Çeliřkinin bir bařka boyutu da postmodernizmin önemli bir diliminin muhalif olmakla beraber ekonomik açıdan iřbirlikçi olmasından kaynaklanmaktadır. Ona göre postmodernizm, kapitalist düzenin gerçekteřliklerini çeliřkili bir řekilde örtmektedir (Eagleton, 2011 :154-158).

Postmodernizmin bilimin her alanında tutarsız ve içi boş olduğunu iddia eden Alan Sokal, 1996 yılında Social Text adlı postmodern çizgideki bir yayının kuruluşuna bir makale gönderir. Bu makalede fizik teorileri bilerek çarpıtılır ve tutarsız savlar öne sürölür. Ardından

Sokal, bunun bir şaka olduğunu ve postmodern çizgideki dergilerin her çeşit tutarsız ve saçma yazıyı bastıklarını kanıtlamak amacıyla böyle bir girişimde bulunduğunu söyler. Böylelikle tartışmanın boyutu genişlemeye başlar ve Sokal “Şakanın Ardından” adlı eserinde “postmodernizm” ve “sahte bilim” arasında paradoksal bir ilişki olduğunu argümanını öne sürer. Ona göre postmodernizmde aşırı düzeyde şüphecilik sahte bilimde ise aşırı düzeyde her şeye inanma hakimdir. Sahte bilim, ana akım bilimin kabul etmediği yöntemleri kabul etmektedir. Postmodernizm ise söz konusu ana akım bilimin kabullendiği teorileri reddeder. Tartışmanın boyutunu ileri götürerek sahte bilim ve postmodernizmin birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu öne sürer (Sokal, 2011: 289-290).

Sokal’ın söz konusu tartışmasının benzer bir örneği Bricmont ile kaleme aldıkları eserlerinde de söz konusudur. Yazarlara göre Deleuze, Baudrillard, Lacan, Kristeva ve Irigaray gibi düşünürler bilimsel kavramları kendi bağlamları dışında kullanmışlardır. Disiplinler arasında kavramların geçişine karşı olmadıklarını belirtmekle beraber tartışmaksızın kullanmalarına karşı olduklarını ifade ederler. Bilimsel terminolojinin bilim adamı olmayan okuyucu kitlesi karşısında atıp tutarak kullandıklarını öne sürerek post modernizmi hedef almışlardır (Sokal ve Bricmont, 2002: 12).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmada kullanılan yönteme dair bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırmalar; gözlem, derinlemesine mülakat, odak grup görüşmeleri ve doküman tarama şeklindeki nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal bağlamında gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya çıkarılmasına yönelik nitel bir analiz sürecinin izlendiği bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek: 39).

Buna göre çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman taraması yapılmıştır. Postmodern kuram çerçevesinde ortaya çıkan yapısökümün incelikli stratejiler içeren çifte okuma metodu kullanılarak analiz süreci gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla çalışma, tüm bilimsel araştırmalarda olduğu gibi iki aşamadan oluşmaktadır. Nitekim bilimsel araştırmalarda ilk aşama olarak çalışmada kullanılacak veriler toplanır. İkinci aşama ise toplanan verilerin analiz süreciyle devam eder. Bu doğrultuda ilk aşamada öncelikle çalışmanın sahasına yönelik nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman taraması yapılmıştır. Dolayısıyla 1980-1990 dönemini anlatan Türk/Kürt ve Eril/Dişil şeklindeki enine çatışmalar konusuna ışık tutacak bilimsel metinler toplanmıştır. Türk/Kürt dikotomisi için gerekli verilerde Kürtler üzerine çalışan McDowall ve Martin Van Bruinessen gibi yazarların çalışmaları yönlendirici kaynak özelliğini taşımıştır. Bu yazarların çalışmaları doğrultusunda elde edilen bulgular yan kaynaklarla desteklenmiştir. Nihayetinde Tanıl Bora, Mesut Yeğen ve Copeaux gibi akademisyenlerin eserlerinden faydalanılarak başta çalışmanın şekillenmesi sağlanmıştır. Öte yandan çalışmanın ikinci boyutunu oluşturan Eril/Dişil dikotomisi bakımından Ayşegül Altınay, Tanıl Bora, Şirin Tekeli, Deniz Kandiyotti, Serpil Sancar ve Yeşim Arat gibi yazarların çalışmalarından yoğunlukla faydalanılmıştır. Bu yazarların temel argümanları ise, Connell, Yuval-Davis ve Anthias gibi yazarların ortaya attığı argümanlarla desteklenmiştir.

Bilimsel çalışmaların ikinci aşaması yukarıda da ifade edildiği gibi toplanan verilerin analiz sürecine dayanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada analizin yapılabilmesi için yönteme yönelik teorik veriler toplanmıştır. Bu teorik veriler Derrida'nın yakın okuma pratiği olan yapısökümün incelikli stratejiler içeren çifte okuma kuramı çerçevesinde şekillenmiştir.

Sonuç itibariyle nitel araştırma yönteminin özelinde, 1980'lerle birlikte dahil olan yapısöküm tekniği ile bilimsel metinler incelenerek kendi doğal bağlamları içinde kısa ve nispeten uzun alıntılar verilerek araştırma gerçekleştirilmiştir. Nitekim 1980'li yıllardan itibaren yapısöküm ve feminist kuram bağlamında yapılan tartışmalar nitel araştırma yöntemi olarak dahil edilir (Şişman, 1998). Böylece metnin derin yapılarını ayırtırmayı hedefleyen yapısöküm, dil bilim, felsefe, hukuk, sosyoloji, kültür kuramı ve mimarlık gibi disiplinler başta olmak üzere yeni perspektifler getirir (Ergün, 2018: 39).

Çalışmanın yönetiminin anlaşılabilmesi için bu bölümde öncelikle Derrida'nın yapısöküm pratiğini şekillendiren ve yine bu pratikle yakından ilintili olan Derrida'nın düşünsel arka planına yer verilmiştir. Bu kavramlar, Derrida'nın yeni bir bilim oluşturma girişimi olan Gramatoloji, Logosmerkezciliğin Eleştirisi, Mevcudiyet Metafiziğinin Eleştirisi, Mevcudiyet Metafiziğinin Reddi Olarak Différance, Okuma Pratiği Olarak Yapısöküm ve onun incelikli stratejisi olan Çifte Okuma'dan oluşmaktadır. Daha sonra Çifte Okuma'nın daha anlaşılır kılınabilmesi için uluslararası siyaset teorisinde ilk ve yetkin bir örneğini teşkil eden Richard Ashley'in Anarşi Okumasına yer verilmiştir. Ashley, bu okumasını ikili bir seansa tabi tutarak gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla bu seansın ilk aşaması olarak Monolojik Okumasını ne şekilde gerçekleştirdiği incelenmiştir. Bu bakımdan monolojik ilkenin üzerinde yapılandığı ve aynı zamanda bu ilkenin tekrar ettiği söylemsel pratik olan "Heroic Practise" yer verilmiştir. Son olarak Yine Ashley'e ait olan egemen kimliği tehdit eden Enine Çatışmalar incelenmiştir.

3.2. Derrida ve Yapısöküm

Derrida, Anglo-Sakson çevrelerde daha çok bir edebiyat eleştirmeni ya da dil felsefecisi olarak ün yapmış bir filozoftur. Ancak onu dar boyutuyla bu yönüyle tanımak yazılarından çok şey kaybedilmesine neden olacaktır. Çünkü bu durum filozofun üstlendiği temel uğraşının sadece bir görüntüsünden ibarettir (Akşin, 1994: 14).

Nitekim ilk dönemlerindeki çalışmalarında Husserl ve fenomenolojinin eleştirisine odaklanmaktaydı. İlerleyen dönemlerde ise Platon, Hegel, Rousseau, Nietzsche, Freud, Levinas, Levi Strauss, Mallarme, Foucault ve niceleri yapısöküme⁸ tabi tutuldu. Yapısöküme

---

⁸ Fransızca karşılığı "déconstruction" şeklinde olan kavram, birçok yazar tarafından farklı şekilde çevrilmiş veya kullanılmıştır. Bazı eserlerde kavramın Fransızca karşılığını tam anlamıyla yansıtabilmek için kavramın telaffuz şekli olan dekonstrüksiyon kullanılmaktadır. Nitekim Türkçede felsefi terimlere karşılık bulmada yaşanan zorluklar sebebiyle böyle bir tercih yapılmasında haklılık payı vardır. Ancak bazı eserlerde ise kavramın Türkçede çağrıştırdığı anlama yer verilerek okuyucuya daha açık ulaşabilme gayesi güdülmektedir. Ne var ki Türkçe karşılığının verilmesi hususunda bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Yapısöküm, yapıbozum, yapıçözüm vs. şeklinde çok sayıda kullanımı vardır. Burada önemli olan husus bunların arasında herhangi bir

dair “yakın okuma” şekli yetersiz olmakla beraber bir noktaya kadar doğru bir tanımlamadır. Yapısöküm aceleye getirilen çıkarımların bağlantı noktalarını ele alıp çözümlenmektedir. İlgisi satır aralarına yöneliktir. Metin içerisindeki çelişkileri gün yüzüne çıkarır. Geleneksel anlamdaki felsefenin yöntemi olan karşı argüman içerisindeki kusurları ortaya çıkarmaya çalışmaz. Metnin içerisinde ifade edilen şeyle yazarın desteklediğini zannettiği şey arasındaki uyumsuzluğa odaklanır (Howells, 2017: 222-223).

Yukarıda Derrida ve yapısöküme dair kısmen de olsa bilgi verilmiştir. Ancak Derrida'nın düşünce yapısını incelemek son derece zorlu bir uğraştır. Ayrıca felsefi düşüncesini sınıflandırmanın zorluğu da çok sayıda nedene bağlıdır. Bu zorluk felsefe, siyaset edebiyat ve psikanaliz gibi geniş bir repertuarda yazılan başka metinlerin eleştirisine odaklanmasından kaynaklanmaktadır (Howells, 2017: 222). Geniş bir alanda yazan Derrida'nın birçok kişi eserlerini okumanın zorluğundan dem vurmaktadır. Nitekim Derrida'yı okuyanların onun Fransızcanın tüm zenginliklerini nasıl kullandığını iyi bilmektedir. Fransızca'ya olan tutkusunu her fırsatta dile getiren Derrida, kendi hayatını nasıl seviyorsa Fransızcaya olan sevgisinin de aynı olduğunu dile getirmekteydi. Fransızcanın tarihinde izler bırakma arzusu olan Derrida (Cezayir asıllı Yahudi), bu dili Fransızlardan daha çok sevdiğini ifade etmekteydi (Derrida, 2006: 180-181). Ancak düşünce dünyasına ışık tutan temel eserlerinde anlaşılmasının imkansız olduğu söylenemez. Fakat yine de Derrida'yı tüm boyutları ile anladığını ileri sürenlerin sayısı oldukça azdır. Ölüncüye değin kendisinden “yapısöküm” nosyonunu en basit tabiriyle anlatması isteniyordu. Ne var ki her defasında ayrı formülasyonlar öne sürmekteydi (Timur, : 2005, 141-142). Gerçekten de Derrida ile adeta özdeşleşmiş olan “yapısöküm” neydi? Derrida, son dönemlerde ivedilikle yapısöküme uğratılması gereken bir şey varsa onun da “yapısöküm”ün bizatihi kendisi olduğunu söylemeyi çok sevmekteydi. Ona bir anlam atfetmek, onu belli bir anlam dahilinde harcamak demekti (Badiou, 2015: 137).

Bu bakımdan yapısökümü daha iyi anlayabilmemiz için Derrida'ya ait olan bir takım kavramsallaştırmaların incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla öncelikle Derrida'nın gramatolojisi, logosmerkezçiliğin eleştirisi, mevcudiyet metafiziğinin eleştirisi, différance kavramı daha sonra ise yapısöküm kavramı incelenecektir.

---

fark olmadığı yazar tercihi doğrultusunda kullanılmasından ibaret olduğudur. Bu çalışmada da tercihen “yapısöküm” kullanımı uygun görülmüştür.

3.2.1. Yeni Bir Bilim Oluşturmaya Doğru: Gramatoloji

Tüm yaşamı boyunca çok sayıda bilimsel eser kaleme alan Derrida'nın en önemli çalışmalarından biri 1967'de yayınladığı Gramatolojidir. Bu çalışmasında Derrida, Litte sözlüğünü referans alarak şöyle bir tanımlamaya yer vermiştir: “harfleri, alfabeyi, hecelemeyi, okumayı ve yazmayı konu alan inceleme” (Derrida, 2014: 11). Aynı eserde Derrida, Gramatolojiyi, bir bilim olarak (dahası pozitif bilim) görmüştür. Ancak başka platformlarda da Gramatoloji'nin konumu irdelenmiştir. Nitekim Gramatolojinin hangi koşullarda bilim olup olmayacağına dair yöneltilen bir soruya Derrida'nın verdiği cevap bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Gramatolojinin bilim olup olmadığının söylenemeyeceğini belirterek onun bilimi hem kaydettiği hem de sınır parçala(n)masına tabi tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca filozofa göre Gramatoloji, klasik bilimsellik alanını saran sınırları belirlemekle beraber bu sınırları aynı zamanda gevşetmektedir (Derrida, 1994: 69-72).

Ne var ki Critchley'e göre Derrida'nın 1960'lardaki eserleri ile 1970'lerdeki eserleri arasında farklılık vardır. 1960'larda bazı eserlerinin örneğin “Gramatolojinin” giriş bölümlerinde tarihsel, teorik ve yorumlayıcı bir gramatoloji “bilimi” oluşturmaya çalışırken 1970'lerde olaylar serisi şeklindeki yapısökümlere odaklanmıştır (Critchley, 2016: 57).

Ancak Derrida'nın büyük bir kırılma yaşadığı düşünülmemelidir. Çünkü onun düşünsel yapısında metafizik ve durgun doğrular bulunmamaktadır. Fakat doğruluk değerlerinin yazılabileceği bunun da sürekli zıtlamalar (negation) dahilinde gerçekleşebileceğine dayanmaktadır (Timur, 2005: 168-169).

3.2.2. Logos Merkeziliğin Eleştirisi

Genel bağlamıyla Derrida'nın logos merkezci anlayışa eleştirisine yer verilecek olursa; akılmerkezci felsefenin karşında yer alır. Aydınlanma felsefesine ve dolayısıyla pozitivizm karşısında konumlanmıştır. Akılmerkezciğe ve özcülüğe getirdiği eleştiriler esas itibarıyla Batı'nın metafiziksel düşüncesine yöneliktir (Cevizci, 1999: 216). Nitekim düşüncenin aşkınsal nitelikte bir “ilk” nosyonuna dayandırılması hemen hemen tüm eserlerinde (80 civarında) eleştirilmiştir.

Batı felsefi düşüncesinde “logos” nosyonu önemli bir yere sahiptir. Bu kavrama ilişkin olarak Herakleitos'a sıklıkla gönderme yapılmaktadır. Düşünüre göre logos; evreni yöneten bir yasadır. Bu yasa aynı zamanda tanrısal özelliklere haizdir (Cevizci, 1999: 33). Heraklitos, doğa filozofudur. Düşüncesi Miletli filozofların maddeci anlayışına, mistik temeldeki bir reaksiyona dayanmaktadır. Dünya gerçekliğini belli bir oranda gösterirken belli bir oranda gizlemektedir. Gerçeklik tanrısal ruhtur. İşte bu tanrısal ruh logostur (Cevizci: 1999: 553).

Herakleitos'ta logos ve değişimin nasıl olduğu en açık şekliyle “Aynı ırmaktan iki kez yıkanılmaz” sözüyle açıklanabilir. Irmak sürekli akar ve aynı kalmaz. Ancak bu değişim ırmağın özünü değiştirmemekte ve aynı ırmak oluşunu muhafaza etmektedir. Bu anlamda logos akılcı rasyonel bir yasaya işaret etmektedir (Küçükalp ve Cevizci: 2010: 46).

Antik yunanda “logos orthos” genel bağlamda doğru ve yerinde tartışma ile sürekli akıl yürütmedir. Bu kavram Platon'da bilgiye kavuşturabilmek için, sebeplere ilişkin açıklama veya tanımla tamamlanmak konumundaki doğru inanca tekabül etmektedir (Cevizci, 1999: 553).

Platon düşüncesindeki logos kavramının anlamı Derrida'nın logos merkeziliğe karşı eleştirel yaklaşımında merkezi konumdadır. Düşünürümüz “Platon'un Eczanesi” adlı eserinde Platon felsefesine yönelik olarak detaylı çözümler yapar. Bu doğrultuda Platon açısından logos bir oğuldur. Babasının mevcudiyeti ve yardımı olmadan kendisini ortadan kaldıracaktır. Bir diğer anlatımla logos baba figürü değildir. Ancak logosun kaynağı babadır. Konuşan özne kendi sözünün babasıdır. Bu noktada logosun bir oğul olduğu görünümü söz konusudur. Oğul babası olmadan kendi kendini ortadan kaldıracaktır. Buradan çıkacak anlam yazının, babasının yokluğuyla ilintili olmasıdır. Batı felsefesi söz üzerine odaklanmış, sesin üstünlüğü temelinde konumlanmıştır. Ayrıca Platon felsefesine değin logos, yazı karşısında daima değerli kılınmıştır (Derrida, 2014: 27; Ünlü, 2018: 167; Orman, 2015: 68; Akay, 2008: 11).

3.2.3. Mevcudiyet Metafiziğinin Eleştirisi

Mevcudiyet metafiziğine yönelik eleştiriler Derrida'nın üzerinde yoğun olarak çalıştığı bir konudur. Bulunuş metafiziği olarak da tabir edilen kavram ile Batı metafiziğini ve onun ortaya çıkarttığı ikili zıtlıkları eleştirmektedir. Düşünürümüz, özellikle; oluşturulan söz ile yazı zıtlığına ve bu zıtlıkta daima sözden yana olunmasına değinmektedir. Bu taraf olmanın gerekçesi ise konuşmanın mevcudiyet şeklinde kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır (Topkaya, 2019: 5). Bu zıtlıklar söz ve yazıdan da ibaret değildir. Zıtlıklar temelinde sorgulamaya devam eden Derrida'ya göre erkek-kadın, gösteren-gösterilen, kültür-doğa vs. şeklindeki dikotomiler temelinde asimetric bir düzen söz konusudur. Bu kavramlardan ilki daha önemli kılınmıştır. Her biri belli bir merkeze alınmış ve karşısındaki kavram yok sayılmıştır. Bu merkeze alınan kavramları Derrida, sorunsal hale getirerek eleştirel bir pozisyon almıştır. Ona göre mevcudiyet bir mutlaklıktır. Bu sebepten ötürü filozoflarca ayrıcalıklı bir konuma getirilmiştir. Fakat Derrida, bu yaklaşımı “Sosyal Bilimlerde, Gösterge, Dil ve Yapının Oyunu” isimli Baltimore (1966) söyleşisinde bütün bir metafiziğin tarihini merkeze merkez edindirme olarak ifade etmiştir. Bu merkezlerin yeri ona göre sürekli bir

değiştirme tarihidir. Sonuç itibariyle “yapısöküm” ile söz konusu merkezler, merkezsizleştirilecektir. Mevcudiyet nosyonu ve yapının yapısallığı yerinden edilecektir (Aydınalp, 2017: 155).

3.2.4. Mevcudiyet Metafiziğinin Reddi Olarak “ Différance” Kavramı

Çalışmanın önceki aşamalarında ifade edildiği gibi Derrida, Fransız dilinin bütün inceliklerini kullanarak yeni kavramlar türetmiştir. Bunlardan biri de “différance” kavramındaki bir tek harfin (-e’nin -a’ya) değişimi ile oluşturulan “différance”dır. Bu değişim grafik düzeydeki bir ayırmadır. Her ne kadar bu ayırım sesçil düzeyde görünse de Derrida’ya göre yazılmakta veya okunmakta ancak işitilmemektedir. Ayıram (différance) anlamına gelerek merkeze alınmış düşünce geleneğini reddeden kavrama Derrida tarafından birçok anlam yüklenmiştir. Ona göre “différance”ın var olduğu söylenemeyeceği gibi olan bir şey olduğu da ifade edilemez. Onun bir özü yoktur. İster var olarak ister yok olarak ele alınsın, var olanla ilgili herhangi bir ulamla bağlantısı söz konusu değildir. “Différance” tanrıbilimsel düzeyde bir anlama da gelmemektedir. Différance, stratejik ve maceralı bir özelliğe haizdir (Derrida, 2008a: 52-53). Nitekim ilk ilke veya bir öze dayanan düşünce Derrida tarafından metafizik olarak görülmektedir. Différance’daki “ayıram ve erteleme” anlamlarıyla mevcudiyet metafiziği temelinde oluşturulan karşıtlıkları sorunsallaştırır (Sağlam, 2012: 296).

Düşünürümüz, yazı nosyonunu, anlamı gerçekleştiren “ayıram (différance)” ile eşdeğer kabul etmektedir. Saussure, dilden evvel anlamın söz konusu olmayacağını belirtmiş ve ona ikame olarak ayrılıklar sistemini oluşturmuştu. Bu yaklaşımı Derrida, anlamdan önce var olan göstergeler sisteminin ortaya çıkacağı savıyla yetersiz bulmuştur. Buna ilaveten Derrida’ya göre Saussure’ün öne sürdüğü şekliyle gösteren ile gösterilen arasında bire bir bağıntı söz konusu değildir. Anlam sonlandırılmaz, çünkü bir gösterenin anlamı başka gösterenlerle ilişki halindedir. Bundan ötürü belli bir yerde durmak söz konusu değildir. Gösterenler arasında çok boyutlu kaygan bir bağlantılar silsilesi mevcuttur. Böylelikle dilin yapısı ayrılıkların oyunu aracılığıyla sürekli devinim halinde olan örüntülerle belirlenmiştir. Dolayısıyla yapısalcı anlayışın kapalı sistem yaklaşımı yerine différence olarak nitelediği nosyonu getirir (Moran, 2002: 201-202).

Kısacası “différance”ın özü, yazı üzerinde bir yazı imkanlarının arayışıyla oluşturulmuştur. Derrida, Saussure’cü dilsel dizge anlayışının yapısökümcü okumasını gerçekleştirir ve böylelikle différence nosyonu ortaya çıkar (Aydınalp, 2017: 157).

3.2.5. Okuma Pratiği Olarak “Yapısöküm”

Derrida'nın Gramatoloji (1967) eseriyle yeni bir yazı bilimini ilan ettiği yukarıda incelenmişti. Bu çalışma ile logos merkezliğe karşı bir tutum sergilemiş ve felsefe yapmada sözü ayrıcalıklı kabul eden yaklaşımın bu temel eğilimine karşı çıkararak yeni bir yazı bilimi ilan etmişti. Ancak Derrida ile adeta özdeşleşen ve ününe kavuşturan unsur “yapısöküm” kavramıyla gerçekleşmiştir. İşte Derrida'nın okuma ve düşünüş pratiği olarak geliştirdiği bu kavram ile ikili hiyerarşik yapılar ters yüz edilerek logos merkezli düşünceye meydan okunmuştur. Nietzsche'nin merkezsizleştirme (décentralisation) ve Heidegger'in yapısızlaşma (déstructuration) kavramlarından hareketle oluşturur (Aydınlı, 2018: 12). Oluşturulan bu kavram “déconstruction” şeklindedir. Bu kavram ile Derrida, Heidegger'e açıkça göndermede bulunur. Heidegger'in kullanmış olduğu “destruktion” ve “abbau” kelimelerine karşılık gelmektedir. Ne var ki “destruction” kavramı Heidegger'de kullanılan biçimiyle olumlu bir anlama sahip değildir. Daha çok Nietzsche'de kullanılan anlamıyla yıkmak, yerle yeksan etmek ve hiçlemek şeklinde olumsuz bir anlamı kapsadığı için onu dışladığını belirtir. Bu nedenden ötürü Fransızca bir sözlük olan Litre'de keşfettiği “déconstruction” kavramını kullanılır. Derrida, oluşturmak için çabaladığı pratik açısından daha yerinde olduğu düşüncesiyle böyle bir tercihte bulunmuştur. Yani Derrida'nın “dekonstrüksiyon” kavramında yıkmaktan ziyade herhangi bir bütünselliğin ne şekilde yapılandığını kavramaya ve onu tekrar yapılandırmaya imkan tanıma düşüncesi hakimdir (Küçükalp, 2008: 185; Derrida, 2008b: 187-188).

Bu doğrultuda en genel tabiriyle “yapısöküm”; çelişkili bir görünüşe sahiptir. Bu çelişkiler “yıkma” ve “kurma” şeklindedir. Basit bir örnekle parçalara ayırma ve yeniden parçalara ayırma şeklinde ifade edilebilir. Söz gelimi bir kumaş parçası bir başkasının yapılması için parçalara bölündüğünde eskisinin yıkımı ile yenisinin yapılması eşanlı gerçekleşmektedir. O halde “yapısöküm” öncelikle bu “kurucu parçalama” anlayışının felsefe ve edebiyat metinlerinden hukuki, siyasi ve idari metinlere değin okunması ve yorumlanmasıdır (Ramond, 2011: 58).

“Yapısöküm” kavramının Derrida düşüncesindeki konumu yukarıda açıklandığı gibidir. Kavramın biraz daha detaylandırılması gerekirse ”yapısöküm” Derrida'ya göre hiçbir şekilde yöntem değildir ve yönteme de dönüştürülmesinin olanağı bulunmamaktadır. Bu bakımdan Kavram Derrida tarafından sürekli farklı şekillerde ifade edilmiştir. Ona göre sorgulanması gereken yapısökümün ne olduğu değildir. Ne olmadığı veya ne olmaması gerektiği esas olarak soruşturulmalıdır. Bu durumu yapısöküm'ün ne olduğuna dair hiç bir şey, ne olmadığına dair her şey metaforuyla ifade etmektedir. O halde yapısöküm, bir

çözümleme veya eleştiri değildir. Değişirim silsilesinde yapısökümün yeri doldurulabilecek bir kavram olduğunu ifade ederek bunun başka dillere çevrilmesi durumunda da geçerli olacağını belirtmektedir (Derrida, 2008b: 187-190).

Nitekim eserlerinde Fransızcanın tüm inceliklerini kullanarak aynı anlama gelecek düzeyde yapısökümü kullanmamıştır. Bu doğrultuda Richard Rorty'nin Derrida'ya yönelik olarak “yapısöküm” kavramının kullanımıyla ilgili eleştirisinde Derrida'nın verdiği cevap tanımlama yapmaktan kaçınmasının bir tezahürüdür. Rorty'nin bu eleştirisine Derrida, “yapısöküm” kavramını kullanma ihtiyacının olmadığını ve niçin bu kadar insanın ilgisini çektiğini merak ettiğini belirtmiştir. Göndergesinin söz konusu olmadığını ve bir takım nedenlerden ötürü anlamsız olduğunu ifade etmiştir (Derrida, 2016: 137). Klasik anlamda felsefi düşünce pratiklerini eleştiren bir düşünürün yerleşik söylemin dışına çıkması kendi düşüncesi açısından son derece tutarlıdır.

Öte yandan Derrida'nın “metin dışında hiçbir şey yoktur” söylencesi, yapısökümün birçok alanda kullanımına imkan tanımaktadır. Filozofa göre her şey bir metinden ibarettir. Buna göre düşünürün kast ettiği şeyden dar boyutuyla yazılı metinler anlaşılmalıdır (Derrida, 2014: 242-243).

Böylelikle “yapısöküm” edebiyat⁹, felsefe, tarih ve mimari gibi çok geniş alanlarda kullanım imkanına sahip olmuştur. Ayrıca düşünme veya okuma pratiği olarak “yapısöküm” bilimsel literatüre önemli katkılarda bulunmuştur. Bu okuma pratiği “çifte okuma” temelinde çalışmanın ilerleyen aşamalarında ele alınacaktır. Ancak “yapısöküm”ü daha yakından teşhis etmek için bazı disiplinlerle ilişkisine bakmak gerekmektedir.

Yapısöküm ve mimari arasındaki ilişki 1990'lı yıllar boyunca güçlü bir konumda olmuştur. Sözelimi söz konusu tarihlerde farklı coğrafyalarda mimarlık okuyanlar Derrida'yı tanımaktaydı. Mimarlar nezdinde Derrida'nın üne kavuşması felsefeye olan ilgiden çok dönemin moda akımı olan “yapısökümcü mimarlık” stilinden kaynaklanmaktaydı. Bu mimarlar arasında yer alan Bernard Tschumi ve Peter Eisenman, Derrida ile bağlantı kurarak, filozofun düşüncelerinin mimarlar açısından önemi anlatılarak beraber çalışmayı teklif etmişlerdir. Sonraki yıllar boyunca Derrida, Tschumi ile Paris'te bulunan “La Viletta Parkı'nın” yapımında bulunmuştur. Çünkü Derrida'ya göre yapısökümün “sökücü” bir aşaması olduğu kadar bir de “yapıcı” aşaması olmalıydı. Buna göre mimarlar ile bir şeyler

---

⁹Derrida, Hegel'in “salt tin” anlayışı ile Jean Genet'in metnini yapısöküme uğratmasıyla söz merkeziliğin ölümünü vurgulayarak edebiyat ve felsefeyi bir araya getirmiştir (Megill, 1998: 439; Aydınalp, 2017: 153).

yapmak yapısökümün “yapıcı” yönünün gösterilmesi açısından önemliydi (Akcan,2006: 273-274).

Ayrıca Eisenman ile çeşitli tartışma platformlarında ve ANY konferanslarında birlikte yer aldı. Mimarlık alanında Derrida'nın popüler olmasında asıl etki Johnson ve Wigley öncülüğünde New York Moma'da gerçekleştirilen “yapısökümcü mimarlık” sergisinde gerçekleşmiştir. O dönemdeki bir takım ünlü mimarların yaptıkları çalışmalar yapısökümcü olarak adlandırılarak akımın dünyada büyük bir üne kavuşmasını sağlıyordu (Akcan, 2006: 273).

Yapısökümün yukarıda belirtilen geniş alanlardaki kullanımına dikkat çeken Akay, yapısöküm ile plastik sanatlar arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. “Yapıbozma ve Plastik Sanatlar” adlı çalışmasında öncelikli olarak yapısöküme tanımlama getirir. Ona göre yapısökümün temel amacı çelişkileri ortaya çıkarmaktır. Bu çelişkileri aşmak gibi bir hedefe ulaşmaya değil onları ortaya çıkarmaya uğraşmaktadır. Bu tespitten sonra Akay, 1970'li yılların sonuna gelindiğinde Derrida'nın yapısöküm yönteminin plastik sanatlara da sirayet ettiğini belirtir. Resmin ve heykelin kendi içindeki problemlerini, kendi başarısızlıklarını ortaya çıkarmaya çalışan ve bu şekilde de iç gerilimlerini gün yüzüne çıkaran bir akımın ortaya çıktığını ifade ederek yapısökümün geniş kullanım alanına gönderme yapar. (Akay, 2008: 15-17).

3.2.5.1. Yapısökümün İncelikli Stratejisi olarak “Çifte Okuma”

Derrida'nın herhangi bir metin okuması, çifte okuma (double reading) anlayışı çerçevesinde gelişmektedir. Yakın okuma pratiği olan çifte okumada bir metin ikili bir seansa (double seans) tabi tutularak incelenir. İlk okuma hakim yorumun tekrarı niteliğindedir. İkinci okuma ise söz konusu metnin içinde yer alan çelişkilere, istikrarsız unsurlara ve bunların metin içerisinde nasıl örtbas edildiğine odaklanmaktadır (Derrida, 1981: 6 ve Düzgüt, 2015: 158). İlk okuma hakim söylemin tezlerini tekrar ederek veya aslına bağlı kalarak anlatmayı esas alır. Bu hususta amaçlanan bir metinde, söylemde ya da kurumda iç bütünlüğün nasıl sağlandığı veya tutarlığın ne şekilde gerçekleştiğini ortaya çıkarmaktır. İlk okumadan farklı olan ikinci okumada ise başat öge ezber bozucu olmasıdır. Bu okumada; metinde, söylemde ya da kurumda mevcut bulunan zayıf noktaların baskıya tabi tutularak düzeninin bozulması amaç edinilir. Yani metinlerde yer alan çelişkilerin nasıl gizlendiği ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Metin, söylem ya da kurum hiçbir zaman bütünsel bir yapıya sahip değildir. Bu nedenle Derrida'nın metinsel okumalarında paradoksların açığa çıkarılması ikili bir hareket (double gesture) ile gerçekleşmektedir (Derrida, 1981:6 ve Devetak, 2015: 259).

Yapısökümün bir şekli olarak çifte okumanın (Derrida'nın ifadesiyle hilekar bir strateji) amacı metin, söylem ya da kurumun nasıl meydana geldiğini anlamaktır. Ayrıca bunların sürekli olarak istikrarı sağlayamama durumuyla karşı karşıya kalacağını gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Bu noktada tek ve nihai bir okuma anlayışı olmadığı unutulmamalıdır. Uyumlu olmaktan öte çatışma halindeki, çelişkili iki okuma arasında daima bir gerilim söz konusudur (Devetak, 2015: 259).

3.2.5.1.1. Yapı Sökümün Siyaset Teorisinde İlk ve Yetkin Bir Uygulaması: Ashley'in Anarşi Problematikğine İlişkin Çifte Okuma

Derrida'nın okuma pratiğinde bir metin içerisinde bulunan hiyerarşik yapılar çifte okuma ile ortaya çıkarılmaktadır. Bu pratiği gerek siyaset teorisinde gerekse uluslararası ilişkiler disiplinde uygulayan ilk ve en yetkin girişimlerden biri Richard Ashley tarafından gerçekleştirilmiştir. Ashley'in çifte okumasını gerçekleştirdiği "Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique (1988)" çalışmasını egemenlik ve anarşi dikotomisi temelinde gerçekleştirmiştir. Ashley'e göre egemenliğin tanıdığı imkan gereği devletler kendi ülkelerinde üst otorite konumundadır. Ancak uluslararası sistemde herhangi bir üst otoritenin bulunmadığı "anarşik bir yapı" söz konusudur. Yani egemenlik düzenleyici kurallar bütünü tasvir ederken anarşi ise bunun sorgulandığı bir saha olarak kabul edilmektedir (Ashley, 1988). Devletlerin hükümlerinde iç toplumda egemen anlayış hakimdir. Oysa anarşik alan ise bunun sorunsal hale getirildiği ve sürekli tehdide maruz bırakıldığı bir ortam şeklinde sunulur. Bu sebeple devlet dışındaki saha iç toplum bakımından sürekliliğin ve düzenin gerçekleşmesi için tehdit olarak düzenlenir (Yalvaç, 2011: 84).

Ashley'in anarşi/egemenlik okuması, Derrida'nın yapısöküm pratiğinin bir tezahürünü oluşturmaktadır. Söz konusu okuma, yapısöküm üzerine çalışan araştırmacılara rol model olmuştur. Bu çalışmada da önemi gereğince Ashley'in çalışmasının daha detaylı incelenmesi gerekmektedir.

3.2.5.1.1.1. Ashley'in Çifte Okumasının İlk Basamağı: Monolojik Okuma

Ashley'in çalışmasının esas noktasını, merkezi bir otoritenin yokluğunda güç siyasetinin üretilmesini sorunsal hale getirmek oluşturmaktadır. Anarşi problematikğine yönelik bütün incelemesinde çifte okumayı referans almaktadır. Monolojik ilk okumada anarşi problematikğinin inşa edici veya esas öğelerini bir araya getirmektedir. Diyalojik olarak tabir ettiği ikinci okumasında ise anarşi problematikğinin inşa edici faktörlerinin sorunlu teorik

ön kabullere ve bir takım dışlamalara dayandığını ortaya çıkarmak suretiyle dağıtır (Devetak, 2015: 260).

Monolojik okumada Ashley, anarşi problemini verili olarak varsayılan şekliyle ele alır. Yalnızca kapsayıcı üst bir otoritenin eksikliğine vurgu yapmaz, aynı zamanda uluslararası düzende kendi normlarını sistemin tamamına dayatamayan çok sayıda devletin söz konusu olduğunu da ifade eder. Ayrıca söz konusu sistemi meydana getiren devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini gücünün kaynağının ve toprağının olduğunun da altını çizer (Devetak, 2015: 260).

Bu ilk okumada merkezi otoritenin yokluğunu Jeremy Bentham'ın "panopticon"¹⁰ hapisane modeline benzetmektedir (Ashley, 1988: 237). Bu benzetmeyi Foucault'dan esinlenerek sergilemiştir. Nitekim Foucault, modern toplumda öznelerin gözetlenme biçiminin "panopticon" benzeri olduğunu ifade etmiştir. Kavramı Bentham'dan ödünç alan Foucault, "panopticon" gibi bir gözetleme rejiminin modern toplumda yürürlüğe girdiğini belirtir. Gelişen kapitalist toplumla birlikte Foucault'ya göre herkesin iktidarın gözü tarafından algılanması zorunlu hale geldi. Yaygınlaştırılmış, verimli bir üretim mekanizmasıyla ve de iş bölümüyle düzenlenen toplumda bir takım yöntemler oluşturuldu. Oluşturulan kapitalist düzeninin isyanlar ya da direniş hareketleriyle alt üst edilmesinden çekinildiği için bireyleri tek tek ve somut olarak gözetlenmesi gerekti (Foucault, 2012: 157). Böylelikle "panopticon" benzeri bir toplum modelinde birey ne zaman ve nerde gözetlendiğini bilemeyecektir.

Bu doğrultuda gerek Bentham gerekse Foucault'dan etkilenen Ashley'in çözümlemesi uluslararası toplum bakımından da benzer niteliktedir. Ona göre uluslararası toplum "panopticon" benzeri bir gözetleme kulesinden yoksundur. Ayrıca mahkumların içerisinde yer aldığı duvarlar plastikten, mahkumların eli silahlı ve hapisanenin kapıları kilitli değildir. İşte böyle bir ortamda Ashley, ne tür normların, prosedürlerin, ilkelerin, hakların ve görevlerin oluşturulmaya çalışıldığını ve işbirliğinin nasıl sağlandığını sorgulamaktadır (Ashley, 1988: 237).

---

¹⁰ 18. Yüzyıl dolaylarında bireyleri kontrol altına almak için imparatorluklar tarafından yeni kontrol mekanizmaları oluşturma arayışı söz konusu olmuştur. Böylelikle düşünce temelleri Jeremy Bentham'a ait olan "panopticon" tasarımı oluşturulur. Bu tasarımda cezaevinin merkez noktasında yer alan bir kulenin tepesinde bulunan görevlilerin mahkumları sürekli olarak gözetleyebildikleri ancak mahkumların izlenip izlenmediklerini asla bilemedikleri bir sistemi ifade etmektedir (Vergin, 2013: 148). 1785'de tasarımı gerçekleştirilen "panopticon" "pan" ve "opticon" kelimelerinin birleşimiyle oluşturulmuştur. Burada "pan" bütün, "opticon" ise gözetlemek anlamına gelmektedir. Böylelikle "panopticon" ile "bütünü gözetlemek" anlamı kast edilmektedir. Bentham düşüncesiyle ortaya çıkan bu tasarımda kitleleri kontrol altına alma düşüncesi söz konusudur. Nitekim yapının tasarımıyla ilgili Bentham, yerine getirilecek fonksiyonların ana temasını otorite odaklılık olduğunu sürekli olarak ifade etmiştir (Özdel, 2012: 23).

Ancak egemen devletler uluslararası toplumun tersine iç egemenliklerini düzenlemeleri bakımından “panopticon” şeklinde denetim mekanizmaları kurmuştur. Böylece egemenlik/anarşi dikotomisinin birbirlerini karşılıklı dışlayan ve tüketen olgular olmasına yol açmaktadır.

Ashley, monoloğun yorumlayıcı modelinde “heroic practise” şeklinde kavramsallaştırdığı bir anlayışa başvurur. Sabit ve üretici bir ilke olarak gördüğü “heroic practise” aracılığıyla monolojik okumasını yapılandırır. Bu durum bir noktada “heroic practise” anlayışının bir taklidini oluşturur. Monolojik okuma için kilit bir noktada olan “heroic practise” anlayışının bu okuma açısından önemi büyüktür.

3.2.5.1.1.2. Monolojik Okumanın Üzerinde Yapılandığı Söylemsel Pratik: “Heroic Practise”

Ashley tarafından derin bir yapı olarak ifade edilen “heroic practise” kendi başına bir uygulama değildir. O özerk bir kod, sabit ve üretici bir ilkedir. Bu derin ve özerk yapı söylemde neyin önemli olduğunu belirlemektedir. Yapısı itibarıyla “heroic practise” hem monolojik hem de diyalojik okumanın egemenlik/anarşi dikotomisi temelindeki bir oyunu içermektedir. Bu doğrultuda monoloğun yorumlayıcı modeli, modern söylemde hüküm süren ve anarşi problematiğinin teorik söyleminde kopyalanan “heroic practise” in yorumlayıcı modelini taklit eder (Ashley, 1988: 231-234). Anlaşılacağı üzere Ashley’in monolojik okuması “heroic practise” in bir replikasyonunu oluşturmaktadır (Ashley, 1988: 242).

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus Ashley’in söyleme yaptığı vurgudur. Nitekim kendi tabiriyle “heroic practise” modern bir “söylemsel ekonomi politik (discursive political economy)” için üretken bir ilkedir (Ashley, 1988: 243). Bu yaklaşım Foucault’nun söylemi ön plana çıkarmasını hatırlatmaktadır. Foucault açısından iktidarın dayandığı esas unsurlardan biri hakikat üretme kudretidir. Hakikat, iktidar ve etkilerinin düzenleyiciliğiyle davranış ve tutumların çerçevesini çizmektedir. Ancak daha da önemlisi söz konusu davranış ve tutumların normlarının kaynaklarını düzenleyen bir unsurdur. Hakikati düzenleyen, denetimi altında bulunduran ve doğrudan bir hakikat üreticisi şeklinde beliren iktidar, söylem aracılığıyla denetimi icra etmeye başlar (Baştürk, 2012: 66). Bizatihi Foucault’nun kendisi hakikatin “ekonomi politiği”nin belirlenmesinin beş önemli özelliğine vurgu yapmaktadır. Ona göre hakikat bilimsel söylem şekillerinin ve bu söylemi üreten kurumların odağında belirir. Hakikat, kesintisiz bir şekilde ekonomik ve siyasi olarak teşvik ile karşı karşıyadır. Hakikat farklı şekillerde geniş bir yelpazedeki dağılımın ve tüketimin objesidir. Hakikat, Ordu, medya, üniversite vd. gibi devasa boyuttaki ekonomik ve siyasi aygıtın biricik olmasa

dahi başat kontrolüyle üretilip iletilmektedir. Son olarak hakikat, gerek siyasi gerek toplumsal çatışmayla alakalı bir problemdir (Foucault, 2011a: 82). Nihayetinde Foucault'ya göre hakikat; sözcelerin üretim, düzenleme, dağılım, dolaşım ile işleyişine yönelik tertiplenmiş bir işlemler şeklinde anlaşılmalıdır (Foucault, 2011a: 83).

Anlaşılacağı gibi “heroic practise” bir kod, dil bilgisi ya da kendi özerk düzlemini tarihin dışında ve uygulamadan bağımsız olarak işgal eden bir yapı değildir. Yalnızca tarihte işlerliği olduğu ölçüde vardır (Ashley, 1988: 243).

3.2.5.1.1.3. Ashley'in Çifte Okumasının İkinci Basamağı: Diyalojik Okuma

Monolojik modelin aksine diyalojik okuma durağanlığı ve kapalılığı onaylamaz. Ayrıca “heroic practise”ın tekrarını içermemektedir. Bunun yerine egemenlik/anarşi ikilemini ters yüz etmektedir (Ashley, 1988: 233). Diyaloğun yorumlayıcı modelini izleyen bu ikinci okuma, “yapısöküm”ün okuma pratiğini içermektedir. Bu pratikle bir metin veya söylem, başka bir metin ya da söylem ile okunmamaktadır. Aynı metin içindeki gerilimlere, çelişiklere odaklanmaktadır. Yine aynı metnin kapattığı imkanları gün yüzüne çıkarma, yasalarını ihlal etme söz konusudur (Ashley, 1988: 251). Yani metindeki kilit kavramı, argümanı veya bu argümanın varsaydığı sözde zemini yaratan retorik işlemlerin metin içinde belirlenmesiyle, bunların dayandırıldığı hiyerarşik düzenin altının nasıl oyulduğunu göstermektedir (Culler, 1985: 86).

Bu ikinci okumasını Ashley, Bakhtin'den ilham alarak oluşturmuştur (Ashley, 1995: 126). Şiiri monolojik bir söylem olarak gören Bakhtin, romanı diyalojik şekilde konumlandırarak bu iki tür arasındaki karşıtlığı “heteroglossia” ile ilişkilendirmiştir. “Heteroglossia”, ulusal bir dil içerisinde mevcut olan üsluplar ile söz türlerinin katmanlaşması ve çatışkı halinde bulunmasıdır. Kavramın evrimsel sürecini tasnif eden Bakhtin, Antik Yunan toplumunda bir “monoglossia” anlayışının hakim olduğunu belirtir. Bu anlayış herkesin ortak bir zemin olarak gördüğü ideolojik bir bütünlük ve paylaşılan bir dili ifade eder. Daha sonra Roma imparatorluğu ve Ortaçağdaki durumu tasvir eden Bakhtin, tek bir toplum dahilindeki farklı dillerin varlığına vurgu yapar. Latince'nin yanında halk dillerinin de olduğunu, bir dilin kendini başka bir dilin bakış açısıyla gördüğü bir “poliglossia” alanı oluşturur. Modern toplum ile birlikte ulusal dil temelinde bir kenetlenme, türler ve biçimler açısından ise ayrışma yani “heteroglossia” oluşur (Irzık, 2001: 17).

Bakhtin düşüncesinde yer edinen “heteroglossia” düşüncesi, biçimini “çok sesli” şeklinde betimlediği Dostoyevski'nin eserlerini incelemesi kadar erken belirlemektedir.

“Dostoyevski Poetikasının Sorunları (1929)”¹¹ adlı çalışmasıyla Dostoyevski’nin biçem bilgisinin çeşitli yanlarının kapsamlı bir incelemesini serimlemektedir. Geleneksel anlayışa göre romanın, yazarının ideolojisi temelinde monolojik bir bütün olduğu düşüncesinin tersine Dostoyevski’nin romanının diyalojik olduğu savı doğrultusunda şekillenmiştir (Petkova, 2009: 99). Çünkü Bakhtin’e göre Dostoyevski’nin romanlarında bir kahraman, bir düşünce ya da bir bütünün yapılandırılması “çok seslilik” ilkesi temelinde gerçekleşmektedir (Bakhtin, 2001: 209). Yani ona göre Dostoyevski’nin başarısı ve özgül ağırlığının kaynağı, romanlarının çoksesli diyaloglar şeklinde yapılandırmış olmasındadır. Bu romanlardaki kahramanların her biri birer ideologdur. Dolayısıyla her birinin dünyayı algılayışı, hayata ilişkin kendilerine özgü bir perspektifi vardır. Hem kendisini hem de dışındaki gerçekliği yorumlayarak bir yargıya varma imkanını veren bir duruşları vardır (Irzık, 2001: 10-11).

Böylece diyalojik okumanın Bakhtin açısından ne anlama geldiği ifade edilebilir. Ona göre “diyalog (söyleşim)”, “ben”in olay örgüsünde var olmasıdır. Bu varoluş çok yönlü ve bitimsizdir (Azeri, 2010: 158).

Sonuç olarak Ashley, edebiyat teorisinden ödünç aldığı monolojik ve diyalojik nosyonlarla logos merkezci düşünceyi ters yüz etme işlemi gerçekleştirmiştir. Ödünç alınan bu kavramlarda Bakhtin etkisi büyük olmuştur. Ancak düşünce öncülü Bakhtin olan “metinlerarası” kavramını Fransa’da geniş repertuarıyla işleyen Kristeva’nın etkisi de büyük olmuştur (Ashley, 1989a: 263).

Bakhtin’in karnaval söylemi üzerinde duran Kristeva, onu dil bilim ve anlam bilgisi tarafından sansürlenmiş ve bir dilin yasalarını ihlal eden bir anlayış olarak görmüştür. Ayrıca karnaval söylemi ona göre sosyal ve politik bir protestodur (Kristeva, 1986: 36). Bakhtin’in söyleşim nosyonu doğrultusunda Kristeva, “metinlerarasılık” kavramını kendi göstergebilimsel yazın anlayışının odağına konumlandırır. Bakhtin’in tanımladığı şekliyle söylem ve metin arasında bir bağıntı kurmuştur. Söylemin hem söyleyenin hem de dinleyenin ortak çıktısı olduğuna işaret ederek bir metnin de diğer metinlerin kesiştiği noktada yer aldığı ilkesini benimsemektedir. Ona göre dil üretici bir fonksiyonu yerine getirir. Metin, gösterenleri yan yana getirerek onları bir bağlamdan başka bir bağlama büründürür. Karşılıklı ilişkiler temelinde bir takım değişiklikler ortaya çıkarır. İşte bu ilişkileri “metinlerarası ilişkiler” olarak tabir etmektedir (Aktulum, 2000: 41). Yani Kristeva’ya göre herhangi bir metin alıntılar mozağıdır. Diğer başka metinlerle ilişki içinde bulunup onların emilimi ve dönüşümüdür (Kristeva, 1986: 37). Bu doğrultuda ona göre yazınsal söylemin temel niteliği

---

¹¹ Söz konusu çalışma Ashley’in, diyalojik okumasını yapılandırırken etkilendiği eserlerin başında gelmektedir.

onun “metinlerarası” olarak ifade edilebilmesindedir. O halde yazınsallık, “çok anlamlılık” ve “çok seslilik” ile ilişkilendirilir (Aktulum, 2000: 42).

Bu bağlamda Ashley, monolog yorumlama modellerinin sabit bir ilke ile hareket ettiğini hatırlatarak diyalojik yaklaşımın böylesi bir ilkenin karşısında konumlandığını vurgulamaktadır. Diyalojik model ise politik söylemi ve işleyişi dinamizm doğrultusunda işleterek heterolog; yani çok bileşenli bir anlayışı benimsemektedir (Ashley, 1989a: 281 ve Bakhtin, 2001).

3.2.5.1.1.4. Egemen Kimliği Tehdit Eden İç Çekişmeler: “Enine Çatışmalar”

Enine çatışmalar olarak Ashley tarafından tabir edilen egemen kimliği tehdit eden çekişmeler, anarşi problematiğinin anlamlı olabilmesi için sürekli bastırılmalı veya yok sayılmalıdır. Yani egemenlik/anarşi arasındaki ikilem, iç çatışmalarında mutabakatı sağlayabilen, hegemonik düzeydeki karar alma merkezine sahip, egemen bir yapının varlığıyla söz konusu olmaktadır (Ashley, 1988: 245). Bu durum Weberyen anlamda egemen olmanın bir koşuludur. Bu bakımdan Weber’in devletin egemen olma durumunu ve iç mutabakatı sağlamanın gerekli koşullarını incelemeyi gerektirmektedir.

Weberyen anlamda modern devletin iç egemenliğini düzenleyişi, güç kullanma tekeli elinde bulundurmasıyla ilişkilendirilmiştir. Başka bir ifadeyle yönetici kadrolar, düzenin sağlamaştırılması amacıyla başvuru fiziki anlamdaki gücün meşru kullanımını tekelinde bulundukları savında başarıya ulaşmaları orantısında devlet olarak nitelenmektedirler (Weber, 1978: 54). Yani Weber, belirli bir coğrafi sınırlar içerisinde güç kullanımını elinde bulunduran devlet aygıtının alternatif veya ortak tanımayan tek egemen yapı olduğuna işaret etmektedir (Vergin, 2013: 32). Weber’deki bu anlayış normları ve yerleşik düzeni akla uygun olarak nitelediğini göstermektedir. Ona göre her sosyal eylem tipinin temelinde onunla uyumlu bir güdü seti bulunmaktadır. Bu güdülenme belli bir akılcılaştırma şekline tekabül etmektedir (Gümüş, 2010: 314). Böylece toplum, “makul insanlık” söylemiyle bir arada olan evrensel bir akıl yürütme figürüyle iç içe olarak işlerlik kazanmaktadır (Ashley, 1995: 107). Bu söylemde devletin egemenliği ve yasaya uyma insandan başka hiçbir kaynağa dayanmamaktadır. Aksine devletin egemenliği, “modern akıl yürüten insan”ın, aklın serbest kullanımının gerekli koşulları olduğunu bildiği tarihsel kısıtlamaları, kanunun ilkeleri olarak tesis etmesinde elde eder. Böylece akıl yürüten insan devletin hukukuna akla uygun olduğu için uyar (Ashley, 1995: 110).

Modern düşüncenin bu söylemi kişilerin dar boyutuyla davranış kurallarını belirlemekle yetinmemektedir. Aynı zamanda tekil varlıklarını değiştirmeyi ve yaşamları

haline getirmeyi amaçladığı eylemleri öğretmektedir. Adeta estetik bir özne teorisi temelinde kurulumu esas alarak, beden deneyi ile kültür deneyinin beraber kök salacakları eklemleşmiş bir söylem örüntüsüdür (Foucault, 2001: 447).

Modern söylemin akıl yürüten insan tahayyülü esas olarak “rasyonel erkek” figürüne dayanmaktadır. Dünyadaki anlamın kaynağı olarak “rasyonel erkek” bilginin esasını da oluşturmaktadır. O halde genel haliyle, modern egemen tarihteki yerleşik paradigmanın, evrensel anlamda akıl yürütme edimi, muhakeme eden adam profilinde yer edinmektedir. Yani devletin egemenliği esas itibariyle rasyonel erkekle örüntü halindedir (Ashley, 1995).

Ancak bu noktada bir sorun gün yüzüne çıkmaktadır: Modern egemen içerisinde “kadın” nasıl konumlanacaktır? Kadın, siyasal organizasyonlar, ticari faaliyetler ve kültürel etkinliklere değin çeşitli platformlarda önderlik konumuna gelebilmektedir. Fakat bu noktada kadınların karşılaştığı eşitsizlikler, azımsanmalar, değersizleştirmeler ve hatta zulümlerin varlığı yok değildir. Kadınların fikir kulüplerinden siyasal organizasyonlara kadar geniş bir yelpazede, iktidarı red etmeleri ya da bir karşı-iktidar veçhesinde bulunmaları durumunda ise nasıl karşılanacağı cevaplanmaya muhtaçtır. Kadınların birçok alanda iktidara gelmiş olmaları, statükonun değişmesini ya da iktidarın doğasında köklü bir dönüşümü gerçekleştirememiştir. Bilakis baskıcı olan ve eleştirilen iktidar odaklarıyla özdeşim kurulmuştur. Yerleşik düzenin bir parçası haline gelinerek konformist bir duruş sergilenmiştir (Kristeva, 1994: 19-20).

Modern egemen düzende kadının kendi varoluşuyla yer edinmesinin zorluğunu dile getiren Butler ise şu soruyu gündeme getirmektedir: “Erilden farklılaşmış olan ve "kadınlar"ın işaretlenmemiş, dolayısıyla varsayılan evrenselliği sayesinde farkıyla tanınabilecek "dişile özgü" bir alan var mıdır?” Yazar, gündeme getirdiği bu soruya akabinde cevap verir: “Olsa bile, bu özgüllüğün tanınabileceği dışlayıcı çerçeveyi eril-dişil ikiliği kurar.” (Butler, 2014: 47).

İster eril ister dişil olsun, söylemsel pratiklerle öznenin kurulumuna odaklanan Foucault, disiplin tarafından bireylerin üretildiğini ifade eder. Disipline eden söylem, yalnızca onları yönetip onlardan faydalanmamaktadır. Ayrıca onları aktif bir şekilde inşa ettiğini de ifade etmektedir (Butler, 2009: 83).

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insan bedeni merkeze alınmıştır. Yaşam süresi, doğum/ölüm oranları, sağlık düzeyleri vs. ile bunlara etki eden faktörler önem kazanmıştır. Bunların sorumluluğunun üstlenilmesi bir takım düzenleyici denetimi kapsayan nüfusun biyo-politikası yoluyla gerçekleşmektedir. Bu bakımdan beden disiplinleri ile nüfus düzenlemeleri, yaşamın bütün alanlarını kuşatan bir iktidar özelliği haline gelmiştir. İktidarın eski öldürme

kudreti, yerini bedenlerin düzenlenmesine ve yeniden üretimine bırakmıştır. Bedenlerin boyunduruk altına alınması ve nüfusun denetim altına alınmasını çok sayıda teknikle gerçekleştiren bir biyo-iktidar ortaya çıkarmıştır. Bu biyo-iktidar, kapitalizmin¹² gelişimi için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Çünkü bedenler, kontrollü bir şekilde üretim mekanizmasına dahil edilerek nüfusun ekonomik süreçler doğrultusunda düzenlenmesiyle güvence altına alınmıştır (Foucault, 2007: 103).

Böylece cinsellik bilimsel araştırmanın, yönetsel kontrolün ve sosyal kaygının bir objesi haline gelmiştir. Cinsellik düzeni marifetiyle biyo-iktidar bedeninin en küçük hareketlerini ve ruhun en gözde hislerini düşüncelerinin içinde kapatmıştır. Özel bir teknoloji uygulayarak icrada bulunmuştur. Kişinin söylem veya kendi içine bakışı yoluyla itirafları alınmıştır. Bu doğrultuda birçok unsur birleştirilerek dikkatler beden, bilgi, söylem ve iktidar üzerine çekilmiştir (Akay, 2016: 127-128).

Düzenleme, düzen vermenin yanı sıra Foucault'ya göre aynı zamanda geç modern iktidar şekillerinin disiplin ve denetim modellerinden birini teşkil etmektedir. Düzenlemeler normlar aracılığıyla çalıştığı sürece, normun idealliğinin tekrardan yapılandırıldığı, tarihselliğinin ve de hasar görebilirliğinin geçici bir şekilde kapsam dışı bırakıldığı kilit anlara bürünür. Bir iktidar etkinliği şeklindeki düzenleme yasal şekiller de alabilir, fakat yasal durumu onun etki sahasını zayıflatmamaktadır (Butler, 2009: 89). Ancak bu noktada yasa silinmemekte veya önemini yitirmemekte adalet kurumları da yok olmaya yüz tutmamaktadır. Yasanın norm biçiminde işlerliği, artış trendi göstererek adalet kurumunun, fonksiyonları özellikle düzenleyici olan aygıtlar dizisiyle git gide daha fazla bütünleşmektedir. Böylelikle normalleştirici toplum, yaşamı odağına alan bir iktidar ekonomisinin tarihsel sonucu olarak belirmektedir (Foucault, 2007: 106). Böylece düzenleme, normalleştirme süreciyle yakından ilişkili hale gelmektedir. Sonuç itibarıyla düzenlemeler bir takım edimleri denetleme ve kısıtlamayla sınırlı değildir. Birey olmanın özelliklerini belirlemesinin yanı sıra aynı zamanda bireyi yaratmakta ve oluşturmaktadır (Butler, 2009: 89).

Böylece modern iktidar ekonomisinin ürettiği bir öz kimlik anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bu kimlik, modern olarak yapılandırılmış bir “rasyonel erkek” kimliğidir (Ashley, 1989a, 1995).

---

¹² Foucault, 18. yüzyılın son kertesinde ölümle sonuçlanan hastalıkların nedenlerini araştırmak ve anatomik kökenlerini tespit etmek için cesetleri açma kararının nasıl mümkün olduğu sorununu gündeme getirerek, bunun gelişen sanayi toplumuyla ilintili olduğunu belirtmektedir. Bu durumu Bichat'ın (Fransız anatomist, fizyolog) kişiliğiyle açıklanması ona göre beyhude bir çabadır. Foucault'ya göre, sanayi toplumunun gelişim çizgisi gösterip genişlemesiyle ilgilidir. Nüfusun dört katına çıkması durumunda sanayi toplumu için elde edilecek yarar göz önünde bulundurularak tıbbi araştırmalar yapıp büyük hastaneler açılmıştır (Foucault ve Chomsky, 2012: 34-35).

Bu bilgiler ışığında gerçekleştirilen çalışmamızda Türkiye'deki enine çatışmaların iki türü olan Türk/Kürt, Eril/Dişil dikotomisi kurularak 1980'li yıllardaki durumu incelenmiştir. Bunun karşılığın nedeni olarak geçmiş dönemlerin mirasıyla Türkiye'de inşa edilen Türk ve Eril kimliği görülmüş ve bu kimliğin dışındaki klikler egemen kimliği tehdit eden unsurlar olarak görülmüştür. Nihayetinde aynı zeminde yer alan ikili karşıtlıklarda egemen ideoloji birinciyi ikinciye üstün kılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA KONUSUNUN TARİHSEL ARKA PLANI

Bu bölümde araştırmanın tarihsel arka planı ile ilgili kısmi bilgiler verilmiştir. 12 Mart muhtırası sonrası toplumsal kutuplaşmanın artması ve bunun bir sonucu olarak çatışma eksenleri ortaya çıkmıştır. 12 Eylül 1980 darbesiyle bu dönem sona ermiş ancak çatışma eksenlerinin farklı formlarla ortaya çıkmasına engel olamamıştır. Bu bakımdan bu bölümde 12 Mart muhtırası ile 12 Eylül darbesi sonrasında ortaya çıkan enine çatışma eksenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için tarihsel gelişmeler incelenmiştir.

4.1. 12 Eylül Darbesine Giden Yol: 12 Mart Muhtırası, Hükümet Bunalımları ve Sağ/Sol Temelindeki Çatışma Eksenleri

12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcına ve radikal değişimlerin yaşandığı yeni bir döneme tekabül etmektedir. Çoğu zaman darbe veya muhtıralar ile Türkiye siyasal hayatı dizayn edilmiştir. Bu doğrultuda 1980 darbesi ile bir anlamda 1971 muhtırasıyla hedeflenen sürecin derinleştirilmesi ve tamamlanması gerçekleştirilmiştir. 1971 muhtırası sonrasında askeri düzen, zor unsurlarını yürürlüğe koyarak bir takım önlemler almıştır. Ancak alınan tedbirler ne siyasal çalkantıları ne toplumsal çatışmaları ne de iktisadi buhranları engelleyebilmiştir (Özçelik, 2011: 74). Bu açıdan bakıldığında muhtıra ile gerçekleştirilemeyen hususlar 12 Eylül darbesi ile yapılmıştır. Nitekim 1970’li yıllar 12 Eylül darbesinin mutfağını hazırlamış, darbeye meşruiyet kazandırmıştır. Bu bağlamda 12 Eylül darbecileri içinde önemli bir isim olan Tahsin Şahinkaya’nın tabiriyle şartların olgunlaşması beklenmiştir (Habertürk, 2012). Darbe ile nihayete eren süreçte önemli olaylar cereyan etmiştir. Önemleri nedeniyle bu olaylara kısaca yer verilmesi yerinde olacaktır.

4.1.1. 12 Mart Muhtırası

27 Mayıs 1960’da gerçekleştirilen darbeden sonra Menderes hükümeti devrilmişti. Bu darbeden sonra sivil ve askerlerden oluşan bir takım kesimler “devrimin devam etmesi” görüşündeydi. Ancak darbenin devam etmemesi, dahası Demokrat Partinin devamı niteliğindeki partilerin üstünlüğü elde etmesi söz konusu öğeleri yeni bir darbe konseptini gerçekleştirme yönüne sevk etmişti. Genel itibarıyla Yön dergisi (sonralarında Devrim gazetesi) çevresinde örgütlenen darbeci öğelerin amacı yeni bir darbe yapmaktı. Baasçı sosyalizm şeklinde bir düzen oluşturmak ve rejimi kökten değiştirmek amacı söz konusuydu.

Ancak bu darbe girişimini (9 Mart'ı) bertaraf etmeyi de kapsayan tepeden bir darbe (12 Mart) son anda yürürlüğe girdi (Fedayi, 2014: 492). Böylece 12 Mart, toplum, siyaset ve ekonomi alanlarında muhafazakar pozisyonundaki Türk Parlamentosu ekseninde rejimin sağlamlştırılması tarzında yorumlanabilir. Nitekim muhtırayı gerçekleştiren komutanların ilk faaliyeti, ordu içinde “sol” darbe planladığı öne sürölenleri tasfiye etmek olmuştur. Böylece sol eğilimli iddiasındaki askeri bir darbenin önüne geçilmiştir. Ancak 9 Martılar şeklinde tasvir edilen kesimin ordudaki liderleri ve onlarla beraber hareket eden sivil aydınlrın ne kadar “sol” çizgide oldukları ve ne kadar “sol” bir yönetim getirebilecekleri ise tartışmaya açıktır (Özdemir, 1995: 227).

Sonuç itibariyle 12 Mart 1971’de komutanlar, hükümetin vakit kaybetmeksizin istifa etmesi ve “partiler üstü bir hükümetin” kurulması gerektiğine dair bir muhtıra imzalamıştır. Daha sonra bu metin Cumhurbaşkanlığı, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı, Meclis Başkanlığı ve Başbakan Süleyman Demirel’e deklare edilmiştir. Hükümetin istifa etmesi gerekliliğine vurgu yapan muhtıra ile bu durumun gerçekleşmemesi durumunda ordunun yönetime el koyacağı bildirilmiştir (Ertem, 2016: 143).

12 Mart sonrası Türkiye, siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan en sıkıntılı dönemlerinden birini yaşamıştır. Uzun ömürlü olmayan hükümetler ve politik kamplaşmanın giderek arttığı bir dönem başlamıştır. Bu açıdan dönemin şartlarını anlayabilmek için hükümet bunalımlarını ve toplumsal çatışmaların yapısını incelemek gerekmektedir.

4.1.1.1. 12 Mart Sonrası Hükümet Bunalımları

Muhtıra sonrası kurulan ilk hükümet, Nihat Erim tarafından kurulmuştur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın görevlendirmesiyle Erim, ordunun isteği doğrultusunda “partiler üstü” bir hükümet kurmuş, fakat uzun ömürlü olmamıştır. Aralık 1971’e kadar devam eden hükümetin 11 bakanı istifa edince son bulmuştur. Hemen sonra Sunay, Nihat Erim’i yeniden görevlendirmiştir. Ancak yaklaşık beş ay sonra Erim, sağlık problemleri sebebiyle istifa etmek durumunda kalmıştır. Bu istifadan sonra Ferit Melen; Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyeti Güven Partisi’nden oluşan bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Nisan 1973’de Fahri Korutürk’ün Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında Melen görevi bırakmıştır. Daha sonra Korutürk hükümet kurmak üzere Naim Talu’yu görevlendirmiştir. Adalet partisi ve Cumhuriyeti Güven Partisinden oluşan koalisyon kurulmuştur. Bu koalisyon da CHP-MSP koalisyon hükümetine değin görevine devam etmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 182).

Muhtıra sonrası ilk genel seçim 14 Ekim 1973'de gerçekleşmiştir. Seçim sonuçlarına göre; CHP 185 (%33. 2), AP 149 (%29. 8), DP 45 (%11. 8), MSP 48 (%11. 8), CGP 13 (%5. 2) ve MHP 3 (%3. 3) milletvekilliği kazanmıştır (Tekin ve okutan, 2015: 182). Bu sonuçlar herkeste şaşkınlık yaratmıştır. Bu seçimlerde CHP'nin başındaki isim olan Bülent Ecevit'in rüzgarı esmiştir. CHP ve lideri "Karaoğlan" halktan büyük sempati toplamıştır. Seçim propagandası boyunca halkın değişim umudunu daima diri tutmuştur. Ara rejim tartışmaları sürerken Ankara'da oturmamış, ülkenin dört bir yanını gezerek çalışıp çabalamıştır. Diğer yanda CHP'nin elde ettiği başarıya karşın AP'nin oylarında ise sert bir düşüş gerçekleşmiştir (Fedayi, 2014: 499; Arcayürek, 1985: 539).

Seçimin tamamlanması hükümet bunalımına noktayı koymamış ve bu buhranın sürdüğü ortamda 9 Aralık 1973'de yerel seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerden de CHP zaferle çıkarak İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi şehirlerde belediye başkanlığını kazanmıştır. Bu doğrultuda Ecevit'e başbakanlık yolu açılmış ve onun girişimiyle MSP ile koalisyon görüşmeleri başlamıştır. Genel seçimlerde her ne kadar CHP birinci parti olarak çıksa da tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu sağlayamamıştır. Çözüm, ideolojik yapısını dinsel motifler temelinde inşa eden MSP ile koalisyon kurmakta bulunmuştur. Bir yanda liberal ekonomik sistem ile bütünleşme sonucunda kırsal alanlarda gerçekleşen hızlı dönüşüm süreci içinde yaşayanlardan sol argümanlar kullanarak destek alan CHP vardır. Öte yanda ekonomik yoksulluğunu ve ezilmişliğini dine sığınarak bertaraf etmeye çalışanların desteklediği MSP vardır. Her ne kadar farklı siyasal düşüncelere sahip olsalar da 1974 yılı Ocak ayı sonlarında Ecevit başbakanlığında CHP-MSP'nin oluşturduğu 37. Hükümet kurulmuştur. Nihayet bu koalisyonun 7 Şubat 1974'de güvenoyu almasıyla 12 Mart dönemi resmen sona ermiştir. Ancak bu hükümette uzun ömürlü olmamış yaklaşık on ay sonra Ecevit'in istifasıyla sona ermiştir. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı, yeni hükümeti kurması için Cumhuriyet Senatosu üyesi Sadi Irmak'ı görevlendirmiştir. Ancak Sadi Irmak'ın kurduğu yeni hükümette meclisten güvenoyu alamamıştır. Böylece Türkiye siyasal hayatında Milliyetçi Cephe hükümetleri dönemi başlamıştır (Karataş, 2017: 162; Ayan, 2007: 6; Kongar, 2007: 181; Dursun, 2018: 428).

AP; MSP, CGP ve MHP'den oluşan Milliyetçi Cephe koalisyonu Süleyman Demirel önderliğinde kurulmuştur. 1975 yılı Mart ayı sonunda koalisyon protokolünü Cumhurbaşkanıya sunmuşlardır (Dursun, 2018: 430). 1. Milliyetçi Cephe hükümeti 1977 milletvekilliği seçimine kadar görevde kalmıştır.

Bu seçimlerde CHP 213 (%41. 3), AP 189 (%36. 8), MSP 24 (%8. 5), MHP 16 (%6. 4), CGP 3 (%1. 9) ve DP 1 (%1. 9) milletvekilliği kazanmıştır. Her ne kadar birinci parti olsa

da CHP mecliste çoğunluğu sağlayamamıştır. Bu bakımdan hükümeti kurma görevi Ecevit'e verilmiş, ancak azınlık hükümeti kurma girişimi güvenoyu alamamıştır. Böylece Cumhurbaşkanı, Demirel'i göreve çağırmıştır. Bu doğrultuda AP, MSP ve MHP'den oluşan 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. Ancak bu hükümette uzun ömürlü olmamıştır. CHP'li Altan Öymen ve Hayrettin Uysal tarafından hükümete yönelik gensoru önergesi verilmiştir. Buna karşın Demirel hükümeti güvenoyu alamayarak düşürülmüştür. Ardından Ecevit hükümeti kurulmuştur.¹³ Ancak Ecevit'in ara seçimler sonrasında istifası dolayısıyla göreve tekrar Demirel getirilmiştir. 12 Eylül'e kadar Demirel görevini sürdürmüştür (Tekin ve Okutan, 2015: 183).

Anlaşılabileceği üzere siyasetten topluma her alanda yaşanan kutuplaşma ülkede çatışma ortamını doğurmuştur. Bu çatışmalar genel olarak sağ/sol temelinde cereyan eden bir formda gerçekleşmiştir. Farklı düşünsel akımlar kendilerini sağ veya sol düşünce içinde ifade etmişlerdir. Bu durumun değişmesi için 1980'li yılları beklemek gerekmiştir.

4.1.2. 1970'li Yıllarda Çatışmalar

1980 öncesi çatışmalar genel olarak sağ/sol temelinde cereyan etmiştir. Bu bakımdan sağ/sol çatışmasının ne şekilde gerçekleştiğini göstermek konunun daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir.

12 Mart muhtırası şiddet olaylarının somutlaşmış biçimiydi. Muhtıra sonrasında, İsrail konsolosu öldürüldü ve bu kez devlet şiddeti başlamış oldu. Şiddetin en tehlikeli formu devletten kaynaklanırdır. Bireyler, farklı kişi veya gruptan gelen şiddete karşı devlete sığınabilir. Ancak devlet şiddeti karşısında bireyin sığınabileceği yer yoktur. Çünkü hukuk düzeni devlet aygıtının etkisinde kalabilmektedir (Kongar, 2007: 174).

Bu bakımdan 12 Mart müdahalesi sonrasında siyasal şiddetin yeniden tırmandığı 1975 yılı ve sonrasında Milliyetçi Cephe'nin siyasal şiddeti nasıl körüklediği incelemeye değerdir. Milliyetçi Cephe, 1971 Müdahalesi ve beraberinde gelen Anayasal değişiklikleri devletin baskı aygıtını güçlendirmek amacıyla sunduğu imkandan faydalanmıştır. Ayrıca devlet aygıtının daha fazla güçlendirilmesine dair arayışa girmiştir. Dahası muhtıra sonrasında işletilen sıkıyönetim ve mahkemeleri toplumsal muhalefeti sindirmenin aracı olarak

---

¹³ Bu hükümet, büyük ölçüde AP'den istifa eden milletvekillerinin desteğiyle kurulmuştur. CHP'li vekiller tarafından gensoru önergesi verilmesiyle istifa eden vekiller, Güneydoğu'daki cinayetler ve baskılar dolayısıyla güvensizlik oyu kullandıklarını ifade etmişlerdir. Hükümetin düşürülmesinden sonra Ecevit, AP'den istifa eden 11 milletvekilinden 10'una bakanlık vermiştir. CGP'den 2, DP'den ise 1 kişiye kabinede yer vermek durumunda kalmıştır. Bir anlamda, kısmi de olsa, CHP-AP koalisyonu kurulmuş gibidir. Böylece Türkiye siyasi literatürüne "Güneş Motel" kavramı girmiştir. Çünkü AP'den istifa eden 11 milletvekili ile bakanlık pazarlıkları bu motelde gerçekleşmiştir. Ayrıca bu pazarlıklar için kullanılan "Mebus Pazarı" deyimini de aynı dönemde popüler hale gelmiştir (Ahmad, 1996: 448-449; Fedayi, 2014: 506).

kullanmıştır. Bu sıkıyönetimler Milliyetçi Cephe tarafından daima MGK kararlarına dayandırılmış, iç güvenliğin ve devletin bekası için gerekli olduğu vurgulanmıştır. Ancak MGK bildirimlerinde boykotlar ve gösteriler kınanıp karşı durulurken bunlara yönelik gerçekleşen komando saldırılarından¹⁴ bahsedilmemesi dikkate değerdir. Bu durum ülkücü komandoların devletin koruyucu şemsiyesi altında olduğuna dair izlenimleri güçlendirmiştir. Dahası birçok komanda saldırılarına güvenlik güçlerinin kayıtsız kalması başta emniyet teşkilatı olmak üzere, güvenlik birimlerine güven duyulmaması sonucunu doğurmuştur. Komandalara verilen desteğin bir başka boyutunu da Milliyetçi Cephe'ye yakın medya kuruluşları oluşturmaktaydı. “Parlementoda Demirel, Sokakta Türkeş” sloganı söz konusu kuruluşlar tarafından yaygınlaştırılmıştı. Böylece uygulanan sağ şiddetin medya aracılığıyla toplumsal kabul görmesi amaçlanmıştı (Yılmaz, 2015; Ahmad, 1996: 427).

Ülkücü komando gruplar, uzunca bir dönem öncesinde eğitime başlanmıştı. Komanda kamplarında solcuları tepelemek için militan gruplar yetiştirilmiştir. Yakın dövüş tekniklerinden silah eğitimine bir nevi “komando” eğitimi görmüşlerdir. Çeşitli silahlarla donanmış bir şekilde ilk saldırılarını öğrenci yurtlarına gerçekleştirmişlerdir. Bunu üniversitelere yapılan saldırılar izlemiştir. Öte yandan solcu gruplar, bu saldırılara karşı koymak için tedbirler almaya yönelmiş, onlarda aynı şekilde silahlanmışlardır. Bu durum ülkücü komandoların öngöremediği bir şeydi. Ülkücü komandoların saldırılarıyla amaçlanan solcu grupları sindirmek, mümkün merteye küçültmek ve yok etmektir. Ancak bu saldırılar ters etki yaparak solcu grupların büyümesine yönelik etki yarattı. Bu çatışmalar üniversitelerden taşarak mahallelere, köylere, fabrikalara değin çok geniş bir alana sirayet etmiştir. Solun hemen hemen bütün fraksiyonlarında anti-faşist mücadele gündemde olmaya başlamıştır. Böylelikle toplum giderek daha da kutuplaşmış ve çatışmalara sahne olmuştur (Ersan, 2014: 301).

Böylece 12 Mart sonrasında bütün sol düşünceler cezalandırılmıştır. Üstelik taban tabana zıt sol düşünceler arasında hiçbir ayırım yapılmamıştır. Bu durum Kongar tarafından dört nedene bağlanmıştır: Birincisi, gelenekçi-liberaller açısından her türlü sol görüş komünizmle eşdeğer görülmüştür. İkincisi, Türkiye’de tarihsel olarak her türlü iktidar karşıtı olan düşünceler komünistlikle anılmıştır. Üçüncüsü, 12 Mart sonrasında askeri denetim

---

¹⁴ Söz konusu saldırılar Komando Kamplarında yetişen aşırı milliyetçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Komando Kampları, 1968 yılında çeşitli il ve ilçelerde kurulmuştur. Milliyetçi Hareket Parti Gençlik Kolları, Ülkü Ocakları Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı ve Milli Türk Talebe Birliği tarafından organize edilerek yönetilmekteydi. Ayrıca maddi ve manevi olarak ta desteklenmekteydi. Bu kamplarda gençlik fikri ve fiziki olarak yetiştirilerek Turancılık ülküsü verilmekteydi (Ülkücü Komando Kampları: AP hükümetinin 1970’de hazırladığı MHP raporu, 1997: 14)

altındaki hükümetler ile askeri güçler, en ılımlı sola dahi karşı olmuşlardır. Son olarak 12 Mart'ın sınıfsal desteği, iç ve dış sermaye gruplarından gelmiştir (Kongar, 2007: 174).

Sol arasında hiçbir ayırım yapılmadığının bir örneği CHP'nin 1965 seçimlerine giderken kullandığı “Ortanın Solu” yaklaşımıdır. 1965 seçimlerine giderken CHP, Bülent Ecevit ve Turhan Feyzioğlu tarafından kaleme alınan sosyal adalete ve sosyal güvenliğe yoğunlaştığı bir bildirge ile girmiştir. Ecevit tarafından partinin konumu “Ortanın Solu” olarak tanımlanmaktaydı. Bu slogan AP'nin CHP'ye karşı her türlü yıldırma imkanını sağlamıştı. Bu karşı kampanya ile “Ortanın Solu Moskava'nın Yolu” söylemi özdeş hale gelmiştir (Zürcher, 2000: 368).

Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışıldığı gibi Türkiye siyasal hayatı, 12 Mart'tan 12 Eylül'e giden süreçte en çalkantılı dönemlerinden birine sahne olmuştur. Ekonomik krizler ve döviz darboğazı gibi iktisadi bunalımlar yaşanmıştır. Ayrıca kurulan hükümetler uzun ömürlü olamamıştır. Koalisyonlar ise pamuk ipliğine bağlı olmuştur. Böylece bu istikrarsız dönem 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle sona ermiştir.

4.2. 12 Eylül Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırası ile yönetime müdahale eden Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980'de yeniden sahneye çıkmıştır. 12 Eylül darbesi, AP azınlık hükümetinin görevde olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. 1970'li yılların ikinci yarısından beri artış gösteren sağ-sol çatışmasının kronikleştiği bir ortamda gerçekleşmiştir. Siyaset mekanizmasının yoğunlukla tıkandığı, siyasi partilerin çözüm üretmekten çok siyasi saiklerle hareket ettiği bir atmosferin varlığı söz konusudur. Bu tıkanıklığın bir örneği olarak Cumhurbaşkanı seçme turlarının aylarca sonuçlanamaması verilebilmektedir. Bu ortamda toplumun farklı kesimleri tarafından istikrar beklentisi darbecilerin kullandığı yegane argüman olmuş ve 12 Eylül sabahında müdahale gerçekleşmiştir (Soysüren ve Kurtbaş, 2017: 65).

4.2.1. Şiddet Olaylarının Tırmanışı

12 Eylül darbecilerinin müdahaleyi meşrulaştırma çabaları çoğunlukla sağ-sol çatışması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Etnik ve siyasi kutuplaşmanın sonucu olarak ortaya çıkan şiddet olayları darbecilerin temel dayanağı olmuştur. Nitekim 12 Eylül müdahalesinden önce günde ortalama 20 kişi şiddet olayları sonucunda öldürülmekteydi (Keleş ve Unsal,

1982: 8). Ayrıca Maraş (1978), Sivas (1978) ve Çorum (1980) olayları gibi toplumsal çatışmalar, bir anlamda darbecilerin ihtiyaç duyduğu gerekçeleri oluşturmuştur.¹⁵

12 Eylül müdahalesine doğru toplumsal anlamda politizasyonun yoğunlaştığı görülmüştür. Bu durum şiddet olaylarının artışı trendi göstermesi sonucunu doğurmuştur. Siyasi parti liderleri toplumda cereyan eden olayları yatıştırmak yerine adeta daha da körükleyici bir çizgide bulunmuştur. Bu koşullar altında Abdi İpekçi gibi demokratik diyalog sürecinin gerekliliği üzerinde duran gazeteciler ve akademisyenler kurban verilmiştir (Durna ve İnal, 2010: 125).

4.2.2. Ekonomik Durum

12 Eylül'den önce Türkiye, ekonomik açıdan çok sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. Uzun vadeli iktisadi programların uygulanamaması ekonomik bunalımın derinleşmesine ivme kazandırmıştır. Sözelimi 1978 yılında ülkedeki enflasyon oranı % 52. 6 düzeyine ulaşmıştır. 1980 yılında ise fiyatlar genel düzeyindeki artış %100'leri aşmıştır (Aydoğan, 2004: 91-92).

Kronikleşen ekonomik bunalımın bir diğer belirtisi olarak yoğun bir şekilde başvurulan devalüasyonlardır. 1975-1977 arasında mikro düzeydeki devalüasyonlarla dolar 17.50 TL'ye, 1978'de 25 TL'ye, 1979'da ise 47 TL'ye çıkarılmıştır. Bu müdahaleler darbe öncesinde olağan bir hal almıştır (Boratav, 2005: 128-142).

Müdahale öncesinde Türkiye'de uygulanmak istenen; devletin bir yandan fiyatları denetlemek, öte yandan işsiz kitlelere mevcut kapasitede çalışma imkanı sağlamaktır. Ancak bu durum iç açıkların daha da artması sonucunu doğurmuştur. Uluslararası konjonktürün de Türkiye gibi ülkelerin aleyhine gelişmesi ekonomik sıkıntıların artışına sebep olmuştur.

---

¹⁵ Maraş katliamı, Aralık 1978'de meydana gelen ve sonucunda 100'ü aşkın insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan olaydır. Çiçek sinemasında "Güneş Ne Zaman Doğacak" adlı filmin gösterimi sırasında boş bulunan sıralara bir bomba konularak panik yaratılmıştır. Ardından Alevilerin koyduğuna dair söylentiler yayılmıştır. 21 Aralık'ta konulan bombadan öğretmenlik yapan iki kişi sorumlu tutularak evlerine giderlerken silahlı saldırı sonucu öldürülmüşlerdir. Öldürülen öğretmenlerin cenaze töreninde şiddet sarmalı artış göstermiştir. "Alevi ve komünistlerin cenaze namazı kılınmaz" şeklinde söylentiler yayılmıştır. Dahası Maraş müftüsü "Aleviler, Komünistler camileri bombalayacak toplanın" kışkırtmasıyla provakasyona katkı sunmuştur. Ardından cenaze törenine yapılan saldırıda çok sayıda insan katledilmiştir. Bu olay sonucunda 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Darbe öncesi bir başka olay ise Çorum'da meydana gelmiştir. Bu olayın nedeni olarak Ankara'da işlenen bir cinayetin sebep olduğuna dair kanı hakimdir. MHP'li Gün Sazak'ın öldürülmesi üzerine Çorum'da MHP'lilerin gösterileri gerçekleşmiş ve bu gösterilerde aleviler aleyhinde kışkırtıcı söylemlerde bulunulmuştur. Sonrasında meydana gelen çatışmalar kısmen yatışmış ancak Temmuz ayı itibarıyla yeniden alevlenmiştir. Alevilerin ikamet ettiği Milönü Mahallesiinde caminin Alevilerin bombalı saldırısına uğradığı gerekçesiyle "cihad" çağrısıyla tekrar alevlenmiştir. Bu olay sonucunda resmi rakamlara göre 50'ye yakın insan yaşamını yitirmiştir. Son olarak Sivas olaylarında ise; "solcular camilere bomba koydu", "aleviler camilere saldırıyor" gibi provakatif çağrılarla halk galeyana getirilmiştir. Bunun sonucunda halk birbirine girmiş, resmi rakamlara göre 9 ölü 100'ü aşkın yaralı olduğu belirtilmiştir (Poyraz, 2013: 25-31; Tekin ve Okutan, 2015: 188-189).

Çünkü Türkiye'nin ihracat kalemini oluşturan sanayileşmiş ülkeler, kendi sanayilerini korumak için ithalatı kısıcıcı önlemler almışlardır (Zerenler, 2003: 207).

Her ne kadar 12 Eylül darbesinin resmi gerekçesi olarak ekonomik gerekçeler kullanılmasa da iktisadi bunalımların etkisi göz ardı edilmemelidir (Boratav, 2005: 140). Nitekim söz konusu dönemde yaşanan döviz darboğazı için Süleyman Demirel'in "70 Sente Muhtacız" söylemine gönderme yapılmaktadır. Bizzat dönemin Başbakanı tarafından bu söz ile ekonominin çıkmazda olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır (Şimşek, 2017: 92; Yaşar ve Avcı, 2017: 189).

Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan çıkmak için Demirel döneminde Turgut Özal'ın hazırladığı 24 Ocak kararlarıyla¹⁶ çıkış aranmış ne var ki uygulanması pek mümkün olmamış ancak darbe sonrası ordu eliyle yapılabilmektedir.

4.2.3. Uluslararası Ortam

Dış politikada yaşanan iki önemli gelişme Batı ve ABD'nin Türkiye'ye bakış açısında etkide bulunmuştur. İlk olarak 1978 yılında İran'da gerçekleşen Humeyni'nin İslami darbesidir. Bu durum neticesinde Türkiye, Batı için aniden stratejik bir öneme haiz olmuştur. İkinci olarak 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin "Fırtına 333" adlı bir hareketle Afganistan'ı işgal etmesi olmuştur. Afganistan'a müdahale sonrasında yetmişlerin yumuşaması sona erdi ve "İkinci Soğuk Savaş"ın başlangıcının sinyalini verdi. Bu gelişmeler sonucunda NATO için bölgede istikrarlı bir ileri karakol olarak Türkiye'nin gerekliliği ihtiyacı baş göstermiştir.

---

¹⁶ 1970'li yılların ortalarından itibaren dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz Türkiye'de de etkisini hissettirmekteydi. Türkiye'de 1980'lerin başına değin benimsenen bütçe, kamu açıkları ve enflasyonist para politikalarını kapsayan iktisat politikaları 1970'lerin sonunda çıkmaza girmişti. Dolayısıyla 1980'de bir dizi önlemler içeren 24 Ocak istikrar tedbirlerinin alınması sonucu doğmuştu (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 54). Bu tedbirlerin alınması için dönemin başbakanı Demirel, istikrar programını hazırlama görevini başbakanlık müsteşarlık görevine getirdiği Turgut Özal'a vermiştir. Bu doğrultuda 1979 yılının son günlerinde Özal tarafından Demirel'e sunulan "24 Ocak" kararları diye anılan istikrar programının esas ve gerekçeleri ortaya konulmuştur. Böylece 24 Ocak 1980 yılında uygulamaya konan ve daha sonraki yıllara damgasını vuran neo-liberal politikaların temel öğeleri belirlenmiştir. Bu öğeler kısaca; devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması şeklinde "şok tedavi" unsurlarını içermekteydi. Söz konusu öğeler, IMF'nin üç yıl boyunca Türkiye'den beklediği nicel boyutları fazlasıyla aşmaktaydı (Boratav, 2005: 147). İlk etapta geçici bir kararlılık tedbirleri veya özgün tabiriyle "istikrar tedbirleri" zannedilen politika düzenlemesi, giderek kalıcı bir şekle bürünmüştür. Yeni unsurlarla tamamlanarak uzun dönemli iktisadi anlamda bir politikaya dönüşmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2001:197). Bu kararların uygulanmasıyla Türkiye belli bir dönüşüm sürecine girmiştir. İthal ikameci anlayıştan, dışa dönük ve ihracata yönelik sanayileşme anlayışı benimsenmiştir. Serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma doğrultusunda adımlar atılmıştır. Döviz kurları serbest bırakılarak TL'nin aşırı düzeyde değerlenmesi engellenmeye çalışılmıştır. İhracatı engelleyen faktörleri ortadan kaldırmaya yönelik politikalar uygulanmıştır. Yabancı sermayenin ülkeye girişinin önündeki yasal engeller kaldırılmıştır. KİT'lerin bütçe içindeki etkisinin azalması için özelleştirmeleri de içeren bir takım reformlar geliştirilmiştir. Böylelikle ekonomiyi dışa açmak ve dünya ekonomisiyle entegre etme doğrultusunda adımlar atılarak kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltılması amaçlanmıştır (Karabıçak, 2000: 55).

Böylece Türkiye'nin istikrarı ile ilgili kaygı düzeyi darbeyi gerçekleştiren generaller açısından büyük önem taşımıştır. Ne var ki ülke içinde istikrarsız bir ortam söz konusudur. Bu durum darbeciler açısından önemli düzeyde meşrulaştırma dayanaklarından birini oluşturmuştur (Ahmad, 1996: 454).

4.2.4. 12 Eylül Darbesi

Yukarıda kısaca anlatıldığı üzere Türkiye, müdahale öncesi sancılı dönemlerinden birini yaşamaktadır. Darbeci unsurlar çıkış noktası olarak müdahaleyi gerekli görmüşlerdir. Böylece 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri, "Bayrak Harekatı" adı verilen müdahale ile yönetime el koymuştur. Müdahale herhangi bir dirençle karşılaşmadan emir komuta zinciri içinde gerçekleşmiştir. Bu hiyerarşi içindeki üst komutanlar kendilerine Milli Güvenlik Konseyi ve üyeleri sıfatını vermişlerdir. Bu isimlendirme ABD'nin 1960'larda dillendirdiği "Milli Güvenlik Devleti Doktrini" kavramıyla benzerlik göstermekteydi (Tanör, 2000: 26).

12 Eylül darbesi sonrasında 1970'li yıllara göre daha istikrarlı hükümetler kurulmuş toplumsal çatışmaların eksenin oluşturan sağcı ve solcu gruplar büyük oranda dağıtılmıştır. Ancak çatışma eksenleri farklı formlarıyla gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda çalışmanın bundan sonraki aşamasında görece istikrarlı olan hükümetlerden kısaca bahsedildikten sonra yeni formlarıyla ortaya çıkan çatışma eksenleri incelenecektir.

4.2.5. 12 Eylül Darbesi Sonrası Kurulan Hükümetler

Ara dönem şeklinde ifade edilen askeri yönetim dönemi, ordunun yönetime el koyduğu tarih olan 12 Eylül 1980'de başlamıştır. Müdahale sonrası yapılan ilk demokratik seçim sonrasında Turgut Özal'ın Başbakanlığı resmen devraldığı Aralık 1983 tarihine değin geçen 3 yıl 3 aylık süreyi kapsamaktadır (Akgün, 2014: 551).

Ara dönemin bitimin simgeleyen seçim, büyük oranda askeri vesayet altında gerçekleşmiştir. Nitekim Milli Güvenlik Konseyi sadece üç siyasi partinin seçimlere girmesine izin vermiştir. Bu partiler: Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi'dir. Bu siyasi partileri Milli Güvenlik Konseyi görece güvenilir addetmekteydi. Çünkü söz konusu siyasi partilerin genel başkanlarının tamamı Milli Güvenlik Konseyi döneminde etkin görevler almışlardı. ANAP genel başkanı Özal Başbakan yardımcılığı, HP genel başkanı Necdet Calp Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü ve MDP genel başkanı Turgut Sunalp emekli bir askerdi. Yine de bu üç parti içinden MDP'ye Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından açıkça destek verilmekteydi. Ancak beklenmedik bir şekilde ANAP %45 oy alarak birinci parti olmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda Özal kabineyi kurmakla görevlendirilmiş ve

24 Aralık 1983'de güvenoyu alarak göreve başlamıştır (Akgün, 2014: 559; Tekin ve Okutan, 2015: 200).

Ancak 29 Kasım 1987'de erken seçime gidilmiştir. 1987'de eski siyasilerin yasaklarının kaldırılmasını içeren değişiklik halkoyuna sunulmuştur. Özal liderliğindeki ANAP, hayır cephesinde yer almışlardır. Sonuç itibariyle %50.16 gibi bir sonuçla teklif kabul edilmiş ve yasaklar kaldırılmıştır. Halk oylamasının açıklanmasının ardından ANAP erken seçime gitme kararı almıştır. 29 Kasım'da yapılan seçimlerde DYP'de Süleyman Demirel, DSP'de Bülent Ecevit, RP'de Necmettin Erbakan ile seçime girmiştir. Bu seçimler sonucunda ANAP 292 (%36), SHP 99 (%24) ve DYP 59 (%19) milletvekilliği kazanmıştır. Öte yandan DSP %8, RP %7 ve MÇP %3 oy almasına rağmen milletvekili çıkaramamıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 204-206).

4.2.6. 1980'lerde Enine Çatışmaların İki Boyutu: Türk-Kürt ve Eril-Dişil

12 Eylül öncesindeki çatışmaların sağ-sol kutuplaşmasından oluştuğu yukarıda kısa da olsa incelenmiştir. Araştırmanın kapsamını oluşturan 1980'li yıllarda ise çatışma eksenleri farklılaşmıştır. 1970'lerden devralınan sağ-sol çatışmaları kısmen devam etmiş olsa da esas itibariyle farklı formlara bürünmüştür. 1980 öncesinde sağ veya sol düşünce içerisinde kendisini ifade eden düşünceler bu tarihten sonra müstakil olarak ifade imkanını bulmuştur. Bu bakımdan her ne kadar Laik-Dindar, Türk-Kürt, Alevi-Sünni, Eril-Dişil vd. şeklinde çok sayıda ikili karşıtlıklar oluşturulabilse de çalışmanın kapsamını Türk-Kürt ve Eril-Dişil dikotomisi oluşturacaktır.

Nitekim kutuplaşmanın temel çerçevesine dair yapılan bir araştırmada iki temel boyut üzerinde odaklanılmıştır. Bunlardan birinci boyutu, batı geleneğinde yer alan Sağ-Sol ayrımı ile örtüşen Laik-İslamcı karşıtlığı oluşturmaktadır. İkinci boyutunu ise etnik temelde yer alan Türk-Kürt karşıtlığı oluşturmaktadır (Çarkoğlu ve Hinich, 2006: 387). Bu bakımdan 1980'li yıllarda Türk-Kürt çatışma ekseninin incelenmesi önemlilik arz etmektedir.

1980'li yıllardan itibaren feminist seferberlik ile resmi payelerin kadınları modernleşme projesinin bir parçası olarak görmesi sorunsallaşmıştır (Kandiyotti, 2013; Bora, 2017; Tekeli, 1993; Arat, 2005). Bu yaklaşımdan hareketle 1980'li yıllarda Türkiye'de eril-dişil dikotomisinin incelenmesi tercih edilmiştir.

4.2.6.1. Türk-Kürt Dikotomisi

Kutuplaşma sahalarından biri olan etnik temeldeki (Türk-Kürt) ayrışması, başlangıç dönemlerinden bu yana belli bir kutuplaşma ve çatışma halini almıştır (Bilgiç vd., 2014: 174).

Bu çatışma ortamının nüveleri 1923’de Cumhuriyetin ilan edilmesiyle etnik temelde gelişim göstermiştir. Osmanlı Devleti boyunca etnik vurgunun olmadığı Müslümanlık çatısı altında ortak bir payda söz konusuydu. Nitekim 1923’de Cumhuriyetin ilanı ve ideolojinin belirginleşmesine kadar Kemalistlerin düşündükleri ya da öyle lanse ettirdikleri de Türkler ve Kürtlerden oluşan Müslüman bir devlet kurmaktı. Bu durum Mustafa Kemal’in çoğu kez konuşmasında ifade ettiği şekliyle; Türkler ve Kürtler halifelik kurumu etrafında kardeşçe yaşamaya devam edecekti. Ancak 4 Mart 1924’de halifeliğin kaldırılmasıyla Türkler ve Kürtler arasındaki son ideolojik bağlarda kopmuş oldu (McDowall, 2004: 259-266). Böylece 20. Yüzyılın başlarından itibaren ulusçu temeldeki talepler, Ortadoğu’da yer alan diğer etnik gruplarda olduğu gibi Kürtlerde de yaygınlık kazanmıştır. Kürtler açısından bu ulusçuluğun gelişimi büyük oranda Türk, Arap ve İranlıların baskı ve asimilasyon politikalarına karşı tepkisellikle ortaya çıkmıştır (Bruinessen, 1993: 174-176).

Kürtlerde gelişmeye başlayan ulusçu düşünce Türkiye’de 1920’ler ile 1930’larda bastırılmış olsa da 1960’larda yeniden yükselişe geçmiştir. Özellikle 1961 Anayasası ile birlikte politik özgürlükler artmış ve birçok konunun tartışılabilme imkanı doğmuştur. Göreli olarak özgürlüklerin arttığı bir ortamda sosyalist çizgide Türkiye İşçi Partisi kurulmuş ve kısmi de olsa Kürt meselesini ele almıştır. Partinin Marksist metinleri okuması ulusların kendi kaderlerini tayin edebilme hakkını gündeme getirmişti. Bu durum sonucunda parti eğitilmiş Kürtler arasında çok sayıda taraftar bulmuş ve de Kürt hareketinin ana kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bir başka kaynağı da 1965’te geleneksel anlamda aristokratik zümreden gelen, eğitilmiş ve de Barzani’nin etkisindeki kişilerin kurduğu Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi oluşturuyordu (Bruinessen, 2013: 57-58).

1970 öncesi çeşitli siyasal organizasyonlarda faaliyet yürüten Kürtler bu tarihten sonra çok sayıda örgüt kurmuş ve giderek radikalleşmiştir. Genel olarak “ayrılma” konusunda bir eğilim söz konusu olmuştur. Bir dönem Kürt hareketinin en yakını müttefiki olan Türk Solunun meseleye mesafeli durması ayrılıkçı talepleri giderek güçlendirmiştir (Bruinessen, 2013: 57-58).

Anlaşılabileceği üzere 1970’li yıllar boyunca hatırı sayılır oranda Kürt örgütleri kurulmuştur. Bu örgütlerden birini de 27 Kasım 1978 yılında Lice’de kurulan PKK (Partiya Karkeren Kurdistan) oluşturuyordu. Ancak bu grubu diğerlerinden ayıran bir takım özellikler vardır. Diğer gruplarla mücadeleye girmemeleri ve de alelacele silahlı mücadeleye girişenlerden farklı olarak profesyonel çizgide gelişim göstermeleri bu özellikleri arasında gösterilebilir. Öte yandan bakış açılarına Maoocu kaynakların etki etmesinin yanı sıra THKP-C ve Mahir Çayan’ın düşünceleri şekillendirmekteydi (Bora, 2017: 852).

Bağımsız bir devlet kurma idealinde olan PKK, bundan ödün vermeyi en hafif tabiriyle “reformizm” olarak görmekteydi. Sömürgeleştirmeyi Türkiye ve Osmanlı ile sınırlandırmayan PKK, dışarıdan tahakkümün başlamasını M. Ö. 6. yüzyıla, Medler dönemine kadar uzatıyordu. Kürtlerin ataları tarihin şafak vaktinde “ilkel komünal toplumun son evresinde” altın bir dönem yaşamışlardı. Sonrası işgalci güçlere ve de “dış belirlenime” yönelik yürütülen direniş mücadelesiydi. Böylece Kürtlerin ezeli olmasına dair geleneksel milli tarih anlatısı, bir direniş tarihi olarak yeniden üretilmekteydi (Bora, 2017: 852).

Anlaşılabacağı üzere çalışmanın kapsamını oluşturan yıllarda üst bir anlatı olan Türk kimliğine karşı alternatif kimlikler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Kürt kimliğidir. Bu durum bir çatışma ortamının oluşmasına neden olmuştur. Ancak ilk silahlı eylemini 15 Ağustos 1984’de gerçekleştiren PKK ile çatışmalar farklı formlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunu resmi söylem, dönemselsel bazda farklı şekillerde tanımlamıştır. 1984-1987 yıllarında “terör sorunu”, 1987-1989 yıllarında “Güneydoğu Sorunu” ve 1990’lı yıllardan itibaren de Kürt Sorunu olarak dillendirildiği görülmektedir (Uçar ve Akandere, 2017: 367).

4.2.6.2. Eril-Dişil Dikotomisi

Türkiye’deki kutuplaşmanın ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan çatışmanın bir başka boyutunu eril-dişil dikotomisi oluşturmaktadır. Özellikle 1980’lerle birlikte Türkiye’de kadın hareketleri bağımsız bir şekilde gelişim göstermiştir. Böylece eril-dişil ayrımının ve tarihsel düzlemde dişilin sahnenin dışına itilmesi sorunsal hale gelmiştir. Bu bakımdan Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından sonraki ve de kırılmanın yaşandığı 1980’lerdeki kadın hareketlerinin incelenmesi gerekmektedir.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında kadın haklarına yönelik girişimler, kadınların kendi talepleri ya da Batı’daki şekliyle kadınların kendi mücadele pratikleriyle gündeme gelmemiştir. Bilakis kadınların kendi mücadele bilinçleri olmaksızın ortaya çıkmıştır. Yani bir dizi talep kadınların kendi adlarına sahip çıkmaksızın herhangi bir feminist bilinç olmadan ortaya çıkmıştır. Daha çok devlet eliyle modernleşme projesinin bir nesnesi olarak kadın haklarına yönelik adımlar atılmıştır. Sözelimi 1926 yılında kabul edilen medeni hukukla çok eşlilik yasaklanmıştır. 1930’da yerel seçimlerde 1934’de ise genel seçimler de kadınlara oy hakkının verilmesi batılılaşma çabalarının birer ürünüydü (Kandiyoti, 2013: 74-78).

Ancak 1980’lerle birlikte Kemalizm’in modernleşme projesi olarak gerçekleştirdiği kadınlara yönelik reformlar sorgulanmaya başlandı. Kadınlara yönelik yapılan reformlardan yararlanıldığına dair okumuş veya okumamış kadınların büyük diliminde mutabakat söz konusuydu. Bu mutabakat, kendini feminist diye konumlandıran genç kuşağın sorunsal hale

getirmesiyle bozuldu. Bu feministler, modernlik tasarımının kadınları etkileyen yönlerini eleştiriyordu. Hedefleri kamusal alanda erkeklerle eşit düzeye gelmekten öte özgürleşmek ve de bu eşitlik söylemini kurgulayan mirası sorunsal hale getirmektir. Bu doğrultuda feministler, aşkın bir değeri ihlal ederek Atatürkçü olmayı yadsımaya hazırdı (Arat, 2005: 91).

Feminizmin Türkiye’de gelişimine dair başka bir yaklaşım da askeri müdahalenin sola indirdiği darbe sonrasında mümkün olduğudur. Bir yaklaşıma göre, sol aslında kendi içinde evrim geçirmekteydi ve kadınlar da bu süreçte kendi ezilmişliklerinin Batıda olduğu gibi farkına varacaklardı. Bir başka yaklaşıma göre ise, eğer sola darbe indirilmeseydi, sonradan feminizme yönelen kadınların bu hareketlerde erkeklerin kurmuş olduğu hegemonyayı aşmaları kolay olmayacaktı. Bu durum feminizmin “Eylülist” şeklinde damgalanmasına neden olmuştur. Ancak kadın hareketinin, askeri darbeye karşı ortaya çıkan demokratik muhalefetin prototipi olduğu unutulmamalıdır. Günümüzde de bu muhalefetin çoğu açıdan önünde giden ve kendi içerisinde en ileri derecede demokratik kanadını oluşturmaktadır. Dolayısıyla toplumun demokratikleşme arayışında önemli bir işleve sahiptir (Tekeli, 1993: 33).

Nitekim Bora’ya göre de 12 Eylül’ün ardından demokratikleşme mücadelesinin en canlı örneklerinden biri Feminist seferberlikti. Bu bakımdan 12 Eylül yozlaşmasının bir parçası olarak görülmesini ironik karşılamaktadır. Sol ekolden gelen ve çoğu sadece sosyalist kimliğini değil örgütsel ağını da koruyan feministler, uzunca bir dönem feminizmin küçük burjuva sapma olduğu suçlamasıyla başa çıkmaya çalışmışlardır. 1980-1990 dönemi boyunca sol alt kültürde, feministlerin örgütsel anlamdaki özerkliği az çok kabul edilse de, politik ve de ideolojik olarak özerkliği sindirilememiştir (Bora, 2017: 780).

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde çalışma sonucunda elde edilen bulgular ve tartışmaya yer verilmiştir.

5.1. Bulgular

Çalışma kapsamında yapılan alan yazın taramasında 1980'lerden önce genel anlamda Türkiye'deki kutuplaşma eksenlerinin sağ/sol çatışmasından oluştuğu tespit edilmiştir. Yine alan yazın taraması doğrultusunda elde edilen bilgiler uyarınca 1980 öncesinde çatışma eksenlerini açıklamak için merkez-çevre kuramı doğrultusunda çalışmaların varlığı görülmüştür. Dolayısıyla bulgular kısmında öncelikle 1970'li yıllardaki sağ/sol çatışma eksenlerinin merkez-çevre kuramı doğrultusunda nasıl ele alındığı işlenmiştir.

Diğer yandan 1980'lerden sonra çatışma eksenlerinin sağ/sol eksenlerden farklılaştığı görülmüştür. Özellikle 1980 sonrası kimliğin artık kaygan bir zeminde yer aldığı savıyla gerçekleşen araştırmada 1980'lerde Türkiye'de Türk ve Eril olmak üzere bir kimlik inşasının gerçekleştiği elde edilmiştir. Buna göre bu bölüm, Derrida yaklaşımı kullanılarak aşkın nitelik atfedilen doğruların logos olduğuna dair perspektifi doğrultusunda şekillenmiştir. Buna göre inşa edilen kimliğin esasında 1980'lerin logosu olduğu argümanı ile oluşturulan kimliğe dair bulgulara yer verilmiştir.

5.1.1. 1970'lerdeki Sağ/Sol Çatışmasını Açıklamaya İlişkin Kuramsal Bir Çerçeve: Merkez-Çevre Kuramı

Kutuplaşmayı açıklamaya ilişkin kuramlardan biri olan merkez-çevre yaklaşımı, Edward Shils aracılığıyla literatüre kazandırılmıştır. Bu yaklaşımı Şerif Mardin Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısının incelenmesi bağlamında kullanmıştır (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 140-141). Batı'daki kilise-devlet ayrımı ile üretim araçlarına sahip olanlar-olmayanlar çatışması Şerif Mardin'e yol gösterici olmuştur. Bu doğrultuda Mardin, merkez-çevre teorisini yöneten-yönetilen ikiliği üzerine yapılandırmıştır (Mardin, 1990: 30-62). Yani merkez, devlete işlerlik kazandıran öz ile merkezi bürokrasinin temsilinden oluşmaktadır. Çevre ise merkezin dışında kalan toplum kesiminden oluşmaktadır. Çevrenin bileşenlerini merkez dışındaki toplum kesiminin değerler kümesi, inanç, kurum ve coğrafi konumu belirlemektedir (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 141).

Mardin'in Türkiye'ye uyarladığı merkez-çevre ayrımının nüveleri Osmanlı Devletinde aranmaktadır. Osmanlı'daki merkezi oluşturan yönetenlerin merkezi güçlendirerek çevre

üzerinde egemen olma saiki söz konusuydu. Buna göre Mardin, merkezin kültür üstünlüğü iddiasının altını çizmektedir. Ayrıca, çevreden farklılaşan ekonomik nedenler, askeri yapıya sahip olma, bürokratik yapının etkinliği vb. unsurlar merkez-çevre arasındaki kopukluğu oluşturmaktadır (Mardin, 1990: 34-40).

Yukarıda kısada olsa anlatıldığı gibi merkez-çevre kuramı, merkez ile çevrenin kazanmaya veya korumaya çalıştığı konumlar çerçevesinde ortaya çıkan bir çatışmadan bahsetmektedir. Osmanlı döneminde, merkez daima kültürel üstünlük pozisyonunda olmuştur. Bu durum uzunca yıllar boyunca gündemde yer alan üst kültür alt kültür gibi tartışmalara sebep olmuştur. Birçok dönemde şehirli-köylü, eğitimli-cahil vd. şeklinde ortaya çıkan kutuplaşmanın nedeni haline gelmiştir. Bu bağlamda merkez-çevre çatışması, globalleşen ve kimlikler açısından bölünmelerin yoğunlaştığı bir çağ olan günümüze uyarlanmanın geçerli olup olmayacağı sorunu gündeme getirmektedir. Ancak Türkiye’de halen çeşitli grupların kültürel üstünlük temelinde yürüttüğü egemenlik iddialarının varlığı söz konusudur. Bu açıdan merkez-çevre kuramının Türkiye özelinde bazı sahalarda geçerliliğini koruduğunu vurgulamakta yarar vardır (Bilgiç vd., 2014: 172).

Nitekim Türkiye’deki ikilikleri dönemselsel şekilde ele alan Keyman da 1923’den bugüne merkez-çevre; 1950’den bugüne sağ-sol ve demokratikleşme; 1980’den bugüne Küreselleşme ve küresel-ulusal-yerel; ve 2000’den bugüne ise Avrupalılaşma ve kimlik ekseninde bir tasnif yapmıştır. Bu denklemlerin varlığı siyasal alanlarda görülen çatışmalara neden olmaktadır (Keyman, 2008: 10). Bu tespite benzer bir yaklaşımda Sayarı tarafından yapılmaktadır. Ona göre 1970’li yıllardaki sağ-sol temelindeki kutuplaşma, 1990’lardan itibaren Laik-İslamcı şeklindeki bir çatışma formuyla kendini göstermiştir (Sayarı, 2002: 20).

Yukarıda kısada olsa anlatıldığı gibi merkez-çevre karşıtlığı, Cumhuriyet döneminde farklı formlarıyla karşımıza çıkmaktadır. 1960’lar ve 1970’ler boyunca siyasi sağ ve sol arasında artan ideolojik kutuplaşma söz konusuydu. Soğuk Savaş boyunca ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki kutuplaşma, Türkiye’de de karşılığını bulmuştur. Böylece söz konusu dönemde ideolojik temelli sağ-sol karşıtlığının sonucu olarak ideolojik temelli çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar, Marksist ve aşırı milliyetçi gruplarla sınırlı kalmamıştır. Türkiye’nin iki büyük partisi (AP ve CHP) sağ-sol çatışmasının yaşandığı dönemde bu ayrışmaya dahil olmuşlardır. Bülent Ecevit liderliğindeki CHP giderek daha sol bir pozisyona geçmiştir. Diğer yandan AP ise kendisini merkez sağ bir parti olarak görmekte ve sol eleştiriye yönelmekteydi. Özellikle 1974-1977 yılları arasında Milliyetçi Cephe

hükümetlerine öncülük ettiği zaman sağ düşüncesine yakınlaşma konusunda daha ileriye gitmiştir (Sayarı, 2002: 14).

1970’li yıllardaki sağ/sol temelindeki çatışma eksenlerini açıklamak için merkez-çevre kuramının önemli olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu kuramın 1980’lerden sonra da geçerliliğinin olduğu sahalara varlığı söz konusudur. Ancak 1980’lerle birlikte kimlik kaygan bir zeminedir. Bu anlamda 1980 sonrasındaki dönemin incelenmesi için minör kimlikler temelinde iki dikotominin kurulmasının (Türk/Kürt. Eril/Dışıl) çalışma açısından daha açıklayıcı olduğu düşünülmüştür. Bu bakımdan elde edilen bulgular doğrultusunda 1980’lerdeki logos konumundaki kimliğe değinmekte yarar vardır.

5.1.2. Türkiye’de 1980’lerin Logos’u: Bir Üst Anlatı Olarak “Türk” ve “Eril” Kimliği

1980’li yıllar, postmodern düşüncenin üst anlatıları sorunsal hale getirerek kimliğin kaygan zeminine dair vurgusunun yoğunlaştığı bir döneme tekabül etmekteydi. Ancak Türkiye’de söz konusu dönemde kimliğe dair üst bir anlatı oluşturularak adeta bir “logos” inşa edilmiştir. Evrenin özünde bulunan ussallık, evrensel akıl ve meydana gelen oluşumları düzenleyen ilke olarak logos, farklılıkları belli bir yapı içerisinde tutarak uyumu sağlamaktadır (Timuçin, 2004: 345). Türkiye’de de söz konusu dönemde ilk ilke olarak “Türk” ve “Eril” kimliği oluşturulmuştur. Nitekim postmodern anlayışa göre modernite, -modern, beyaz erkek kartezyen kimlik şeklinde- logosmerkezci bir yapıdadır. Bu durum “ötekileştirme” süreci şeklinde dahil etme/dışlama pratiğinin işlerlik kazanmasına neden olmaktadır. Nihayet postmodern söylemin yapmak istediği ise, kabul görmüş sıra düzenleri alt üst etmek ve kimliğe karşılık “fark” nosyonunu gün yüzüne çıkarmaktır. Ayrıca bütünlüğe, birliğe karşı parçalanmayı gerçekleştirmek için logosmerkezci düşüncenin temel parametrelerinin sarsılması hedeflenmektedir (Keyman, 2000: 170). Nitekim postmodern düşüncenin referans kaynağı olan Derrida’nın da özcülüğe karşı olması onun logosmerkezci düşüncenin karşısında olmasından kaynaklanmaktadır.

1980’li yıllarda Türkiye’de kimliğin bütünlüğün kurulması için bir enstrüman olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum söz konusu dönemde Türkiye’de modernite söyleminin işlerlik kazandığını göstermektedir. Nitekim postmodernite, modernite söyleminin birlik ve bütünlüğün oluşturulması için kurucu zemin fonksiyonu gördüğünü öne sürmektedir. Bunun bir sonucu olarak “akıl” ile ötekileştirme sürecine işlerlik kazandırılarak bir kimlik ayrıcalıklı kılınmaktadır (Keyman, 2000: 173).

Ancak postmodernite, bir kimliğin ayrıcalıklı kılınmasına karşı çıkararak farklılığa vurgu yapmaktadır. Çoğul ve çoğulcu bir dünyaya sahip olarak bütün yaşam biçimlerine hoşgörüyle yaklaşmaktadır. Birlikte yaşamın inşası için farklılığın bir tehdit olarak algılanmaması ve hoşgörüyle yaklaşılması gerektiği postmodernitenin temel vurgusudur. O halde denilebilir ki “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” modernitenin sloganını oluşturmaktaydı. Postmodernite de ise “özgürlük, farklılık ve hoşgörü” adeta bir ateşkes formülünü oluşturmaktadır (Bauman, 2003: 131).

Postmodernizmde artık, heterojenlik ve farklılık özgürleştirici bir güç olarak işlev görmektedir. Parçalanma, belirlenemezlik ve bütüncül söylemler güvensizlikle özdeşir. Böylece evrensellik iddiasındaki büyük anlatıların teorik yorumu reddedilmektedir (Harvey, 1997: 21).

Farklılığın bütün renkleriyle ifadesine imkan tanıyan postmodern söylemlerin yoğunlaştığı bir dönemde Türkiye’de farklılık, bir tehdit olarak görülmüştür. Bütüncül bir yapının kurulumu için ideal bir “Türk” ve “Eril” kimliği—geçmiş dönemlerin mirasıyla—yeniden üretilmiştir. Bu doğrultuda konunun daha iyi anlaşılabilmesi için inşa edilen “Türk” ve “Eril” kimliğini kısaca incelemekte yarar vardır.

5.1.2.1. “Türk” Kimlik Anlatısı

Cumhuriyetin kurulmasıyla siyasi bir tercih olarak ortaya çıkan Türk Kimliği, resmi ideoloji haline almıştır. Mustafa Kemal’in laik ve modernleştirici millet tahayyülünün temelini oluşturan “Anadolu-dışı irredentizmi kırılmış Türki ideali” (Smith, 1994: 163), ulus inşa etmekle beraber yeniden kurulan devletin sürekliliğini sağlamayı da tasarlıyordu. Gelişen süreç, 1920’lerden itibaren Türkçülük ve Türk milletine yönelik görüş geliştirme hakkının Türk ocakları, Türk Yurdu Dergisi ve Türkçü liderlerden Kemalist önderlere geçişinin de bir simgesiydi. Yeni dönemde formüle edilen ve Türk milliyetçiliği olarak adlandırılan Türkçülük akımı, ulus devleti kurgulayan bir ideoloji ve bilinç olmaktan öte devlet tekelinde tasarlanan düşünsel bir sistem olarak salık verilmiştir. Böylece Türk milliyetçiliği, inşa edilen ulus devletin resmi ideolojisi haline dönüşmüştür. Dolayısıyla resmi irade ve Mustafa Kemal belirleyici bir misyona sahip olmuştur (Karakaş, 2013: 18).

Ancak inşa sürecinde milliyetçilik anlayışının ne olması veya nasıl olması gerektiğine dair resmi payelerin kafası bir hayli karışıktır. Bu karışıklık Türk tarih ve dil tezleri kullanılarak aşılmıştır. Kabaca 1929-1937 dönemini kapsayan tarih yazımıyla hem yeni bir kimlik inşa etme hem de yeni bir tarih yaratma iradesinin dışı vurumu olarak görülebilir. Türk tarih teziyle uygarlığın bütün dünyaya Orta Asya’dan Türkler tarafından götürüldüğü resmi

ideolojiyi özümseyen yazarlar tarafından sıklıkla işlenmekteydi. Ayrıca tarih teziyle milliyetçi jargon dil konusunda da belirginleşmekteydi. İlk olarak dildeki Arapça ve Farsça sözcükler ayıklanmaya başlanmıştır. Ancak ayıklama sürecinde kavramları karşılama konusunda sıkıntı yaşanması, bütün sözcüklerin köken olarak Türkçeden geldiği dil anlatısıyla kendisini yeniden üretmiştir. Böylece bütün dillerin kaynağının Türkçe olması, yabancı sözcük kullanmanın esasında öze dönüşten ibaret olduğu bu bakımdan sorun teşkil etmeyeceğine dair kurguya işlerlik kazandırıyor (Akman, 2011: 83; Oran, 1990: 254-256).

Her ne kadar bilim dışı olsalar da tarih ve dil tezleriyle 1930 ve 1940'lı yıllarda ulusal kimlik kazandırma işlemleri görece başarıya ulaşmıştır. Nitekim bu yıllarda genç kuşaklarda kurulmakta olan devlet ve ulus için gerekli heyecanı uyandırmıştır (Oran, 1990: 257).

Erken dönem cumhuriyetin politika yapımcılarının ulus inşasına yönelik girişimleri kısaca yukarıda özetlendiği gibidir. 1980'li yıllarla birlikte ulus inşası, iktidar ekonomisi içerisinde geçmiş mirastan etkilenecek kendisini yeniden üretmiştir. Özellikle 12 Eylül darbesiyle birlikte Türk-İslam sentezi kurularak kimliğin yeniden kurulumu esas alınmıştır. Darbenin mimari olan Kenan Evren'in "Türk ulusu yaşamının en büyük talihini, Ulu Önder Atatürk'ü kendine bahşeden Tanrı lütufuna borçludur..." söylencesi darbenin dinsel motiflerle işlendiğinin bariz bir göstergesini teşkil etmektedir (Özbudun ve Demirer, 2006: 206).

Böylece denilebilecek ki Türkiye'de, egemen ideolojinin yeniden üretimi ve kimlik inşası "olağanüstü devlet biçimi" ile oluşturulmuştur. Bu noktada kısaca olağanüstü devlet biçimini açıklamada yarar vardır. Devlet aygıtlarının bütününün –devlet sisteminin- yeniden düzenlemesine karşılık gelen olağanüstü devlet biçimi, ayrıca devletin ideolojik aygıtlarında ve bunların devlet aygıtı ile ilişkilerinde radikal dönüşümlere imkan tanımaktadır (Poulantzas, 1980: 326). Dolayısıyla 1980'de Türkiye'de olağanüstü devlet biçimi altında askeri rejimin müdahalesi, devlet sistemini yeniden düzenlemiştir. Bu düzenlemenin tipik bir örneği, Kemalizm'in yapı taşını oluşturan laiklik anlayışının dinle harmanlanmasıdır. Bunun bir dışavurumu olarak 1982 Anayasası ile ortaöğretimde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunlu kılınması şeklinde gerçekleşmiştir. Nihayetinde Türk-İslam sentezi, egemen ideoloji olan Kemalizm'in yanında yer alarak yeniden üretilmiştir. Bu sentez, 1982 Anayasasının özellikle kişisel hak ve özgürlüklere yönelik düzenlemeleriyle beraber söz konusu anayasaya hakim olan temel saiki oluşturmaktadır. Sözgelimi yeni anayasadaki "millilik" ve "milli kültür" vurgusu İslami motiflerle bezenmiş Türk Milliyetçiliğinin bir göstergesidir (Özçelik, 2011: 85).

Önemli bir ideolojik alt sistemi teşkil eden Türk-İslam sentezi ile iç ideoloji olan milli güvenlik ideolojisinin tam da iç içe geçtiği bir noktada, 1982 Anayasasının 136. Maddesiyle Diyanet İşleri Başkanlığının amacı “milli dayanışma ve bütünleşmeyi” geliştirme ve pekiştirme şeklinde ifade ediliyordu. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı Türk-İslam sentezi dahilinde, Türklüğün İslamleştirilmesi ve İslam’ın da Türkleştirilmesi sürecinde merkezi bir görev üstlenmiştir (Özçelik, 2011: 88). Böylece 12 Eylül Kemalizm’i, resmi ideolojiye İslami etmenleri eklemiş ve dinin devlet tekeline alınmasını gerçekleştirmiştir (Özbudun ve Demirer, 2006: 206).

5.1.2.2. Eril Kimlik Anlatısı

1980’li yıllar Türkiye’de her alanda esaslı değişimlerin yaşandığı bir döneme tekabül etmektedir. Bu yıllar, 24 Ocak kararlarıyla birlikte ülkede Neo-liberal politikaların kasıp kavurduğu bir süreci simgelemektedir. Dolayısıyla Neo-liberal sistemle gerçekleşen değişime eril kimlik anlatısı da uyum göstermiştir. Bu uyum, “hegemonik erkeklik” mantığının Neo-liberal öznellikte örüntü halindeki erkeklik anlayışı şeklinde ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni erkeklik anlayışı, erkeklerin kadınlarla ve diğer erkeklerle, doğayla, dış dünyayla, bilimle, dinle, sanatla, düşünceyle, riskle ve güvenlikle etkileşimlerini yeniden ele alması sonucunu doğurmuştur. Mevcut cinsiyet düzeninin dönüşmesine ve yeni bir yapıya evrilmesine imkan tanımıştır (Özbay, 2012-13: 201-202). Bu tespite katılmakla beraber Türkiye’de erilliğin kendini dışa vurduğu yegane yapı olarak askerliğin üzerinde durmakta yarar vardır. Dolayısıyla öncelikle “hegemonik erkeklik” kavramını açıklayıp ardından askerlik ve erillik arasındaki ilişkinin ifade edilmesi gerekmektedir.

Hegemonik erkekliğin ne olduğu konusuna açıklık getirmeden önce evvela bu kavramın durduğu kuramsal çerçeveye bakmak gerekmektedir. Öncelikli olarak cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) arasındaki ayrımın kadın çalışmalarının da en temel ayrımlarından olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Cinsiyet kavramı, erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklılaşmayı ifade ederken, toplumsal cinsiyet kavramı ise kadınlığın ve erkekliğin toplumsal anlamda kurulumuna işaret eder. Dolayısıyla erkeklik ve kadınlık verili unsurlar değildir. Bu bakımdan denilebilir ki erkek ve kadın olmanın özellikleri sürekli üretilen niteliğe haizdir (Cengiz vd., 2004: 54).

Ayrıca toplumsal cinsiyet çalışmaları dahilinde erkeklik literatürü, erkekliğin biyolojik bölünmeye indirgenmesine, tek tipleşmesine olduğu kadar erkekler arasında hiyerarşik ilişkiyi oluşturan anlayışa da karşı çıkmaktadır. Bu bakımdan erkek ve erkeklikler üzerine yürütülen eleştirel yaklaşımlar, erkekliği tekil bir şekilde ele almamaktadır. Farklı erkek olma

durumlarını vurgulayan “erkeklikler” (masculinities) şeklinde ele almaktadır. Nihayetinde erkekliğin kültürel pratikler aracılığıyla oluşturulduğu tezi kilit bir noktada yer almaktadır. (Gürbüz, 2016: 130; Bozok, 2009: 274).

Bu doğrultuda erilliğin inşasını oluşturan kodlara vurgu söz konusudur. Bu kodların açıklanmasında “hegemonik erkeklik” merkezi bir konumdur. Dolayısıyla “hegemonik erkeklik”, ilk kez Connell tarafından erkeklik çalışmalarında kullanılarak Toplumsal cinsiyet sisteminde diğerlerine karşı elde edilen güç olarak işlenmiştir (Connell, 2007: 77). “Hegemonik erkeklik” ile anlaşılması gereken; sosyal ilişkilerde anlamı belirleyen, sözü sabitleyen, dominantlığını her çeşit tavır ve davranışıyla teyit ettiren bir özne olma durumudur. Nihayetinde “hegemonik erkeklik” yalnızca erkekliği değil kadınlığı da çevreleyebilen söylemsel bir pratiktir. Bu bakımdan kadın da eril bir rol üstlenebilmektedir (Cengiz vd., 2004: 51). Yani erkeklik, testosteron hormon seviyesine, kromozom dizilimine, üreme organlarına endeksli bedensel-biyolojik bir kıstastan ibaret değildir. Toplumsal ve kültürel çerçeveler dahilinde şekillenmektedir. Birey tarafından yön verilen, toplumsal etkileşimle anlam kazanan ve de güncel yorumlarla kendini yeniden üreten bir performanstır. Dolayısıyla kadınlarında erkeklik sergileyebileceklerini, kendi bedenleri ve toplumsal pozisyonlarında bir erkeklik türü sergileyebileceklerini ifade etmek gerekmektedir (Özbay, 2012-13: 188).

Buraya kadar erilliğin “hegemonik erkeklik” temelinde inşası kısaca anlatıldı. Söz konusu inşanın Türkiye’de en önemli göstergesinin askerlik kurumu olduğu ifade edilebilir. Nitekim Sancar’a göre erilliğin inşasında askerlik merkezi bir işlevi yerine getirmektedir (Sancar, 2009). Diğer yandan askeri elitlerin ulus devlet modernleşmesinin esas öznesi olduğu Türkiye’de gerek ordunun bu konumu gerekse de zorunlu askerliğin ordu-millet anlatisi doğrultusunda şekillenmesi askerliğin sıradan bir kültürel pratik haline gelmesine yol açmıştır. Özellikle 1930’larda Türk Tarih Tezinin şekillenmesiyle birlikte özgün bir anlam atfedilerek askerliğin Türk kültürünün esas ögesi olduğu resmedilmiştir. Bu durum toplumun militarizmle kurduğu ilişkinin önemli bir göstergesini oluşturmaktadır (Altınay, 2004; Altınay ve Bora, 2002: 142-143). Ayrıca askerlik yapmış olmak erkek olmak anlamına gelmektedir. Yapmamış olmak veya yapmayı reddetmiş olmak ise ‘sivil ölüm’ şeklinde adlandırılan toplumsal olana ek olarak ciddi anlamda maddi ve yasal sonuçlara maruz kalma anlamına gelmektedir. ‘Makbul’ diğer bir ifadeyle “hegemonik erkekliğin” çevresinin önemli ölçüde askerlik üzerinde belirlendiğinin bir başka boyutunu da eşcinsel erkeklerin askerlikten muaf tutulması oluşturmaktadır (Sünbuloğlu, 2012: 5).

Bu bakımdan militarizm, zorunlu askerlik yoluyla erkeklerin toplumsallaşma süreçlerinin yegane faktörlerinden birini oluşturmuştur. Ayrıca erkeklerin toplumsallaşma süreçlerine yön veren ve de devletin eril kimliğinin kurulumunu oluşturan cinsiyet rejiminin de bir belirtisidir (Sünbuloğlu, 2012: 4).

5.2. Tartışma

Bu bölümde elde edilen bulguların bir tartışması gerçekleştirilmiştir. Bu tartışma esas itibarıyla yapı-sökümün incelikli stratejisi olan çifte okuma ile yapılandırılmıştır. Türkiye’de 1980’li yıllarda inşa edilen kimliğin zayıf noktalarına baskı uygulanmıştır. Böylece çelişkiler gün yüzünü çıkarılmış ve metinde kapatılan imkanlar belirginleşmiştir. Ancak burada yürütülecek tartışmanın daha anlamlı olabilmesi bakımından 1980’lerde kimliğin kaygan bir zeminde yer aldığı vurgulanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle kimliğin kaygan zeminde olduğu işlenmiş, ardından inşa edilen Türk ve Eril kimlik sonucunda ortaya çıkan enine çatışmaların çifte okuması gerçekleştirilmiştir.

5.2.1. 1980’lerde Kimliğin kaygan Zemini

Kimlik, sosyal bilimler alanındaki tartışmalı konuların başında gelmektedir. Kimliğin çok boyutlu olması ve de bu boyutlarla da çeşitli bilim dallarının ilgilenmesi tartışmalı olmasının nedenleri arasında sayılabilir. Antropoloji, sosyoloji, psikoloji, tarih ve hukuk gibi çok sayıda bilimsel alanın kimlik üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ne var ki bu çeşitliliğin olması kimliğin kültürel bir olgu olarak ele alınmasına engel teşkil etmemektedir (Türkbağ, 2003: 209).

Kimliğe dair farklı bilimsel alanların farklı tanımlamalar yapması tekil bir tanımlama yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak genel bir kanıya varabilmek bağlamında kısa bir tanıma yer verilecek olursa kimlik; insanların kendilerini farklı inşaların ve koşulların etkisiyle tanımladıkları aidiyet yerleridir. Ancak bu tanımlamalar duruma, değişen “ötekilere”, tehdit algılamalarına, konjoktüre, çıkarılara ve mücadelelere göre farklılaşabilmektedir. İnsanlar birden fazla kimliğe aynı anda sahip olabilmektedir. Fakat önem dereceleri arasında şartların değişmesi durumunda değişiklik gözlenebilmektedir (Şahin, 2013: 49).

Ancak kimliğe dair modernitenin toplu anlam yüklemesi Postmodernite nezdinde kabul görmemektedir. Kuralsızlık ve belirlenememezlik evreni olarak anlam kazanan postmodernizmde, modernizmin düşünce yapısına karşı bir duruş söz konusudur. Modernizmin kutsiyet atfettiği her şey postmodernizm tarafından sorgulanır. Parçalanmışlık, bölünmüşlük, farklılık ve özgün olmaya dair vurgu, postmodernizmin kimliği farklılıklar

ekseninde ele alması sonucunu doğurmuştur. Böylece postmodernizmin kimliğe yaklaşımı modernitenin tersine kaygan bir zeminde şekillenmektedir. Bu bakımdan toplumsal koşullar, belirsizlik, çeşitlilik, heterojenlik, karmaşıklık, görelilik ve parçalanmışlık temelinde ele alınmaktadır (Karaduman, 2010: 2894).

Postmodern dönemde kimlik nosyonu, toplumsal yaşamın hızla farklılaşması ve karmaşıklaşması neticesinde daha kırılgan, değişken ve katmanlı bir yapıya sahiptir. Kimlik kavramı sorunsal hale gelerek öznenin taşıdığı parametreler sarsılmaktadır. Bu dönemde insan, kendini artık belirli bir noktada konumlandırılamayacağı kültürel bir ortamda bulmaktadır (Karaduman, 2007: 50).

Postmodernizmin bir başka boyutunu modernizmin sınıf farklılıkları ve mücadeleleri dönüşüme uğratması oluşturmaktadır. Artık cinsiyet, ırk, etnisite ve cinsellik gibi tikel kimliklere ve bu kimliklerin tikel mücadelelerine odaklanma söz konusudur. Böylece postmodern söylem ile öznelerin evrensel anlamda ortak kimliklerinin mümkün olmadığı ilan edilir. Evrensel, geçmişte kalmıştır. Modern sonrası dönemde, toplumsal aktörler, kimliklerini tikelikleri üzerinde oluşturmaktadır (İnsel, 2012: 11).

Egemen söylemler veya postmodernistlerin tabiriyle “üst anlatılar” bir kandırmacadan ibarettir. Bu yüzden derhal tarihin derinliklerine gömülmeleri gerekmektedir. Bu kavrayış postmodernizmin kimlik sorununun milli veya etnik kimlik temelinde kavranmasına karşı çıkması sonucunu doğurmuştur. Çünkü bireyin kendini nasıl tanımlayacağını ya da hangi kimliği daha çok sahipleneceğini kestirmek mümkün değildir. Bireyin gerek tercihleri gerekse kimlikleri oynak ve akışkandır. Zaman içerisinde şartlara bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir (Özkırımlı, 1999: 228).

Her ne kadar 1980’ler kimlik kaygan zeminde yer alsada Türkiye’de 12 Eylül darbesi sonrası eski dönemlerin mirasıyla bir kimlik inşa edilmiş ve çalışmanın kapsamını oluşturan dönem boyunca hüküm sürmüştür. Yukarıda incelendiği üzere bu kimlik esas itibarıyla Türk ve Erildir. Oluşturulan bu kimlik esas itibarıyla logos şeklinde yapılanmıştır. Ancak bu dönemde kimliğin kaygan bir zeminde olması ve minör kimliklerin kendi varoluşları temelindeki temsiliyet arzusu ortaya enine çatışmalar sorununu çıkarmıştır. Bu çatışmalar inceleme kapsamımız gereği Türk/Kürt ve Eril/Dişildir.

1980’ler boyunca gerek Kürtler gerekse feminist seferberlik siyasal anlamda mücadelelerini esas itibarıyla sol alt kültürde gerçekleştirmekteydiler (Bora, 2017). Ancak 1980’lerle birlikte bu hareketler bağımsız bir yapılanma içerisinde bulunmuşlardır. Ancak bu durumu egemen kimlik, bir tehdit algılaması olarak görmüş ve yapı sökümün öngördüğü ikili karşıtlıklarda birincinin diğerine üstün kılınacağı şekilde Türklük ve Erillik üstün kılınmıştır.

Buna göre bu bölümde ortaya çıkan bu enine çatışmalar yapışökümsel bir mantaliteyle incelenecektir.

5.2.2. 1980'lerde Türkiye'deki Enine Çatışmaların Çifte okuması

Derrida'nın herhangi bir metinsel analizinin temel motivasyonunu hikayede yer alan gerilimlerin nasıl örtbas edildiği oluşturmaktadır. Bu gerilimler esas itibariyle ikili bir okuma (double reading) ile ortaya çıkarılır. Dolayısıyla "Double" kavramı Derrida'nın düşünce yapısında önemli bir konumdadır. Düşünürde kökenin diferansiyel olması anlamın ikiye bölünmesi sonucuna götürür (Ramond, 2011: 80). Böylece çifte okuma ile metin içerisindeki tamamlayıcı ya da ek paradokslar açığa çıkarılır (Derrida, 1981). Hikayenin homojen ve kesintisiz bir şekilde sürekliliğinin olduğunu göstermek amacıyla çelişkilerin ne şekilde gizlendiğinin ortaya çıkarılması amaçlanır (Devetak, 2015: 260). Dolayısıyla metin içerisinde yer alana çelişkilere baskı uygulanarak ters yüz etme işlemi gerçekleşir.

Öte yandan Derrida'nın düşüncesinde sıra düzensel dikotomilerin eleştirisine vurgu söz konusudur: Varlık/yokluk, doğa/kültür, iç/dış, biçim/anlam, zihin/beden vs. karşıtlıkları yapışöküm ile okumak, onun doğal veya zaruri olmadığını, ona dayanan söylemler aracılığıyla üretilen bir yapı olduğunu göstermektedir (Culler, 2007: 181).

Bu düşünceden etkilenen Ashley de egemenlik/anarşi dikotomisi temelinde çifte okumasını yapılandırmıştır. Böylece söz konusu okumasında Ashley, bir sorunsal gündeme getirmektedir: Egemen devletlerin bünyesinde belirecek anarşiye nasıl yaklaşacağı bu sorunsalın esasını oluşturmaktadır. Ona göre egemenlik/anarşi ayrışmasının süreklilik arz edebilmesi için egemen devletler, içerisinde anarşiye dair hiçbir emare bırakmamak durumundadır (Devetak, 2015: 261). Bu da egemen devletlerin bütünsellik temelinde oluşturduğu kimliğe alternatif oluşturarak bu kimliği tehdit eden "enine çatışmalar" sorununu ortaya çıkarmaktadır (Ashley, 1987; Ashley, 1989b).

Anlaşılabacağı üzere çeşitliliği ortadan kaldırmaya çalışan eğilimi gündeme getiren Ashley, bireysel düzeydeki farklılığın bir "öz" doğrultusunda dönüştürülmesine eleştirel yaklaşarak kimlik/farklılık, derinlik/yüzey ikiliklerini gündeme getirmektedir (Ashley, 1987: 407). Böylece tüm tarihin tekil bir anlatı, gelişim yasası ya da belirli bir insanlığın sonuna doğru olan ilerleme vizyonuna karşı çıkmaktadır. Bu doğrultuda Foucault'cu bir yaklaşımla tarihin dışına itileni, göz ardı edileni ortaya çıkarmaya yönelik kökenbilimsel bir yaklaşım sergilemektedir. Kökenbilim ile amaçladığı iliklerine kadar tarihle dolu olan beden ve bu bedeni kemiren tarih ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Ashley, 1987: 408; Foucault, 2011: 238). Kökenbilimsel bir yaklaşımla bir alanın özerkliği veya kimliği, çoğul unsurlar

arasındaki iktidar oyununun bir sonucu olarak görülmektedir. Dolayısıyla birden fazla tema, anlatı ve uygulamanın göz ardı edildiği, susturulduğu, dağıtıldığı, iktidar stratejilerini ve ritüellerini aramaktadır (Ashley, 1987: 410). Böylece kökenbilimsel bir yöntemle iktidarın ve tahakkümün normalleştirilmiş biçimde gizlendiği yerin incelenmesi mümkün olacaktır. Belirli konuların ortaya çıktığı, güvenli tanındığı ve etkili olduğu uygulama alanları belirecektir. Uygulamaların disipline edildiği, dirençlerin evcilleştirildiği, düzenin normalleştirildiği ve egemenliğin şiddetle yansıtıldığı teknik uygulamalar gün yüzüne çıkacaktır (Ashley, 1987: 411).

Çalışmanın sonraki aşamalarında Derrida ve Ashley'in çifte okuma kuramları doğrultusunda Türkiye'de 1980'li yıllardaki 'enine çatışmalar' incelenecektir. Ancak çok sayıda ikili karşıtlıklar kurulabilme durumunun söz konusu olması tamamına yer vermeyi imkansız hale getirmektedir. Bu bakımdan Türk/Kürt ve Eril/Dışil kimlikleri doğrultusunda gelişen karşıtlıklar incelenecektir.

5.2.2.1. Türk/Kürt Dikotomisi Temelindeki Enine Çatışmaların Çifte Okuması

Derrida'nın yakın okuma pratiği olan yapısöküm, mevcudiyet metafiziği ile (veya bulunuş metafiziği) yakından ilintilidir. Düşünür, esas bir dayanak, değişmez bir ilke ya da güçlü bir başlangıç temelinde yapılanan bütün düşünce biçimlerini "metafiziksel" olarak adlandırmaktadır. Ona göre ilk ilkeler çoğunlukla dışladıklarıyla, diğer kavramlar ile aralarındaki "ikili karşıtlık" ilişkisi aracılığıyla ifade edilir. Bu doğrultuda mevcudiyet metafiziği ile ikili karşıtlıklar oluşturularak (gösteren/gösterilen, konuşma/yazı, söz/dil vd.) birincisi merkeze alınarak daha önemli kılınmıştır. Bunun bir sonucu olarak karşısındaki kavram yok sayılmıştır. Dolayısıyla Derrida'nın önemi bu karşıtlıkların tamamen çökmesine imkan tanıyan pratik geliştirmesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu pratik olan yapısöküm ile metinde gizlenen çelişkiler, tutarsızlıklar ve ön kabuller ortaya çıkarılmaya çalışılır. Başka bir ifadeyle metin kendi ölçü birimiyle incelemeye alınır (Derrida, 2008c: 167; Sarup, 2017: 60-65; Vergin, 2013: 310).

Bu bilgiler doğrultusunda Türkiye'de 1980'li yıllarda Türk kimliği metafiziksel bir noktada konumlanmıştır. Dolayısıyla Türk/Kürt kimliği karşıtlığında Türk kimliği üstün kılınmıştır. Bu bakımdan tarihsel düzlemde oluşan bu karşıtlıkta Türk kimliğinin nasıl ayrıcalıklı kılındığı ve 1980'li yıllarda ne şekilde yapılandığı incelenecektir. Son olarak yapısökümcü bir yaklaşımla metin içerisindeki temel çelişkilere baskı uygulanarak *altı oyulacaktır*.

5.2.2.1.1. Monolojik Okuma: Türk/Kürt Dikotomisinde Metnin İşleyiş Yasası

Çifte okumanın ilk basamağı olan monolojik okumada metin içindeki inşa edici unsurlar metinde işleyen prosedürlere bağlı kalınarak verilir. Bu bakımdan resmi payelerin öncelikli olarak Kürtler'i algılayış biçimi çifte okumanın ilk oturumunu teşkil eder. Buna göre Kürtlere ilişkin resmi payelerin bakış açısı, 1920'lerden 1990'lara değin belli periyotlarda değişkenlik gösterse de genel bağlamda fiziki anlamda kimliklerinin inkarı şeklinde baş göstermiştir. Bu durum resmi söylemin ana teması olarak işlerlik kazanmıştır (Yeğen, 2008: 198).

Kürtlerin fiziki anlamda inkarı, 1980'lerle birlikte artış trendi göstermiştir. Bu inkar, daha çok Kürtlerin esasında öz Türkler olduğu yönünde gelişmiştir. Özellikle Türk Kültürü Dergisi, 1984'den itibaren Kürtlerin Türk olduğunu kanıtlamak doğrultusunda çalışmalar yürütmüştür. Bu dergi, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü bünyesinde çıkarılan üç dergiden birini oluşturuyordu. TKAE, Türk-İslam senteziyle ilgili yayın yapmakta ve resmi söylemi ciddi anlamda etkilemekteydi. Dahası akademik düzeyde çalışmalar yürüterek Türk-İslam kimliğinin inşasında ve de Pantürkizm ideolojinin bayraktarlığını yapıyordu (Copeaux, 2000: 73).

Nitekim Kürtlerin Türk olduğuna dair tezler 1980'ler boyunca yoğunlukla işlenmekteydi. Bu tezler ile öncelikli olarak Kürt diye bir şeyin olmadığı iddia edilmekte ve Kürt sözcüğünün nereden geldiğine dair bir takım savlar geliştirilmekteydi. Yüksek dağlarda karların erimeye yüz tutmasıyla basıldığı an Kırt-Kürt diye bir ses çıkmakta ve bu sese Kürtün veya Kürt kar denildiği bu savların esasını oluşturmaktaydı. Kürt sözcüğünün etimolojik olarak çözümlenmesinden sonra Kürtlerin esasında Karluk Türklerinden geldiği gibi tarihsel düzlemde Kürt diye bir varlığın olmadığı kanıtlanmaya çalışılmaktaydı. Kürt diline yönelik de esasında böyle bir dilin olmadığı ve de mahalli bir dilden ibaret olduğu genel kabulü oluşturmaktaydı. Özellikle Genelkurmay kayıtlarında Kürt diye bir şeyin olmadığı özenle belirtilmekte ve resmi payeler de buna riayet ederek "Doğulu Türkmenler" ifadesini kullanılmaktaydı (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 1982: 43-47). Bu tezler TKAE tarafından 1980'ler boyunca işlenmekte ve yayılmasının sağlanması için önemli katkılar sunmaktaydı (Scalbert-Yücel ve Le Ray, 2011: 240).

Kürtlerin esasında öz Türk olduğu savı, akademi siyasetini de etkilemekteydi. Resmi kabullerin yansımaları akademik camiada birebir işlenerek politik duruşun müşahhas bir örneği sergileniyordu. Buna göre, Türkiye'de hiçbir şekilde Kürt olmadığı için ne bir Kürt meselesi ne de bir Kürt sorunu söz konusu değildi. Türkiye'nin ilgilenmesi gereken yegane unsur, eşkıyalık, terör ve bölücülük yapan PKK sorunudur. Ülkenin doğusunda yaşayan insanların

Türk değil de Kürt olduklarını ikna etmeye çalışan kişiler Kürtçü olarak görülüyor ve mücadele edilmesi gerektiğine dair tezler işleniyordu (Scalbert-Yücel ve Le Ray, 2011: 238).

Bu tezler aslında 1930'larda yer alan tarih tezinin bir benzerini teşkil ediyordu. Türk büyüklüğünün yeniden oluşturularak birlik beraberlik söyleminin yeniden üretildiği görülmektedir. Dolayısıyla 1980'ler, ideolojik girdilerin güçlendiği bir dönemdir (Copeaux, 2000: 99).

5.2.2.1.2. *Diyalojik Okuma: Türk/Kürt Dikotomisinde İşleyen Yasanın İhlali*

Çifte okumanın ikinci basamağı ezber bozucu bir okumayı ifade eder. Çelişkili noktalar serimlenerek metnin tutarsızlığı gözler önüne serilir. Dolayısıyla Türk/Kürt ikileminde resmi söylemin yaklaşımı ilk dönemlerinden beri çelişkilerle dolu olmuştur. Bir yandan resmi payeler, Kürtlerin esasında Türk olduklarını iddia etmiştir. Diğer yandan Türk olmadıkları için onlara hiçbir zaman güven duymamıştır. Ayrıca asimilasyon politikaları uygulayarak Türk olmayan özelliklerini kaybetmeleri için girişimlerde bulunmuştur (Bruinessen, 2005: 104).

Yukarıda ifade edildiği gibi resmi söylem Kürtlerin esasında Türk olduğunu iddia ederek ülkenin birliğinden dem vurmaktaydı. Nitekim "birlik" olma durumuna ilişkin düşünsel alt yapı Anayasada da kendini göstermiştir. 1982 Anayasasının 66. Maddesinde "Türk Devletine Vatandaşlık Bağıyla Bağlı olan Herkes Türktür" ibaresi ile standartize edici bir anlayış sergilenmiştir. Bu durum farklılığın bir potada eritildiğinin ve de bir kimliğin (Türk kimliği) farklılığa üstün kılındığını göstermektedir. Nitekim 1980'ler artık kimlik temelli taleplerin yoğunlaştığı bir dönemdi. Özellikle 1980-1990 döneminde Kürt kimliği temelindeki taleplerin sıklıkla dillendirildiği ve de yoğun çatışmaların yaşandığı bir döneme tekabül etmekteydi. Ancak Kürt meselesine ilişkin çözüm umutları henüz belirmemekteydi. Söylemde kardeşlik teması olduğu kadar çatışmaların müsebbibi olarak görülen dış güçlerin lanetlenmesi güçlü bir anlatıyı oluşturuyordu. Kemalist değerlerin korunmaya çalışıldığı, iç ve dış düşman varlığına vurgunun yoğunlaşması dönemin ana temasını oluşturuyordu. (Copeaux, 2000: 100).

Böylece "güvenlik sendromu" oluşturularak Türk kimliği konsolide edilmeye çalışılmıştır. Güvenlik sendromu ile devlet, iç ve dış düşman varlığını daima siyasetin gündeminde tutarak teyakkuz halinde bir toplum ideali kurmaya çalışmaktadır. Bu durum, toplumun sürekli güvenlik sendromu ile korku içerisinde tutularak kontrol altına alındığı ve toplumun askeri bir düzen ile örgütlendirildiği bir düzen inşasına neden olacaktır. Böylece güvenlik sendromu ile sürekli olarak iç ve dış düşmanlar üretilir. Toplumun ve devletin

varlığı bu düşmanlara ya da bu düşmanlarla mücadeleye dayandırılır (Hayek, 2015: 167-180; Çetin, 2011: 87).

Bu doğrultuda çalışmanın kapsamını oluşturan 1980’li yıllarda iç ve dış düşman varlığıyla mücadelede çıkış noktası olarak toplumda bir birlik kurma ideali geliştirildiği görülmektedir. Ne var ki tekil sınıflandırma olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Nitekim tekil sınıflandırma tarihsel düzlemde tecrübe edildiği üzere olumsuz sonuçlar doğurarak çatışma ortamı doğurmuştur. Tekil sınıflandırma ile nefret tohumları ekilerek diğer aidiyetler boğularak egemen kimliğin büyüleyici gücü harekete geçirilmektedir. Bunun sonucunda normal şartlarda insanlara karşı beslenen sempati duygusu bastırılmaktadır. Nihayetinde dünya, çoğunlukla kültürler toplamı olarak sayılırken, insanların değer attedikleri sınıf, cinsiyet, meslek, dil, bilim, ahlak ve politik tercihlerinden oluşan kimlikleri yok sayılmaktadır. Kendine has olan bu bölücülük, uhdesinde fiilen yaşadığımız dünyayı şekillendiren çoğul ve çeşitli sınıflandırmalara evrenine oranla daha fazla çatışma potansiyeli taşımaktadır (Sen, 2006: 15-16).

Nitekim 1980’li yıllarda genel bağlamda tekçi bir zihniyet hüküm sürmüştür ancak toplumsal anlamda çatışmalar daha fazla körüklenmiş, birlikten öte ayrışma gerçekleşmiştir.

Sonuç itibarıyla ilgili dönemde Türkiye’de tekil kimliklerin varlığı bir tehdit olarak algılanmıştır. Dolayısıyla bu kimlikler bir öz kimlik doğrultusunda dönüştürülmeye çalışılmıştır. Böylece bütünlüğün sağlanarak kaynaşmış bir toplum idealize edilmiştir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi “tekleştirmek” esasında bir çatışma ortamı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Türk/Kürt kimliğine ilişkin dikotomi de birincinin öncelenmesi karşındakinin ise yok sayılmasına yol açmıştır. Böylelikle ortaya bir ‘enine çatışmalar’ sorunu ortaya çıkmıştır. Nihayetinde resmi payenin oluşturulduğu öz kimlik doğrultusunda bu çatışmalar bastırılmaya çalışılmıştır.

5.2.2.2. Eril/Dışil Dikotomisi Temelindeki Enine Çatışmaların Çifte Okuması

1980’li yıllarda metafiziksel noktada konumlanan bir diğer yapı eril kimlik anlatısıdır. Eril/Dışil ikileminde erillik üstün kılınmıştır. Yapısökümün metinde yer alan çelişiklere baskı uygulama yönü esas alınarak ‘cinsiyet eşitliği’ temelinde anayasada da yer edinen ancak paradoksal bir şekilde çalışmanın kapsamını oluşturan yıllarda oluşturulan cinsiyet rejiminin varlığı açığa çıkarılacaktır. Bu doğrultuda çelişkili olan bu duruma çifte okuma ile baskı uygulama çalışmanın bundan sonraki aşamasının esasını oluşturacaktır.

Bu doğrultuda Türkiye’de eril/dışil ikileminde dışillik milliyetçi projenin bir parçası olarak işlev görmüştür. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında öncelikle milliyetçilik ve dışillik

arasındaki ilişki incelenecektir. Bu inceleme monolojik bir okuma ile gerçekleşecektir. Ardından ilgili dönemde erilliğin üstün kılınma pratiğinin ne şekilde gerçekleştiği irdelenecektir. Son olarak dişillığın milliyetçi proje içerisinde üretilerek toplumsal cinsiyet rolü analiz edilecektir. Bu okuma ise diyalojik düzeyde ele alınarak çelişkiler ortaya çıkarılacaktır.

5.2.2.2.1. Monolojik Okuma: Eril/Dişil Dikotomisinde Metnin İşleyiş Yasası

Yukarıda ifade edildiği üzere monolojik okumanın bir gereği olarak hikayede yer alan inşa edici unsurlar metinde yer alan yasalara bağlı kalınarak anlatılır. Bu bakımdan milliyetçi projenin bir parçası olarak görülen kadınların 1980 yılında bu projeye nasıl eklemlendiğinin incelenmesi gerektir. Dolayısıyla teorik ön bilgiden sonra Türkiye’de söz konusu yıllarda nasıl üretildiği ortaya konulacaktır.

Milliyetçilik çalışmalarının büyük dilimi toplumsal cinsiyet ilişkilerini konuyla ilgili olmadığı sebebiyle görmezden geliyordu. Ancak bu noksanlığın farkına varan Yuval-Davis ve Anthias, *Woman-Nation-State* (1989) adlı derlemeleriyle kadınların millet ve devlet kurma süreçleriyle ilişkisini incelemişlerdir. Bu eser, ulus inşa etme süreçlerinin kuramsal açıdan tartışıldığı ilk çalışmalardan birini teşkil etmektedir. Söz konusu çalışmada ulus inşa sürecinde dişil işlev tanımı geliştirilerek kadınların etnik ve milli süreçlere katılımının beş farklı şekilde gerçekleştiği ifade edilmiştir. Bu beşli tasnif, yeni ulusun biyolojik üreticisi olma; ulusun kültürel sınırlarını çizen araçlar olma; özgün kültürü öğreten, aktaran ve yeniden üreten olma; ulusal farlılığı belirleyen bir simge olarak ve de ulusal mücadelenin katılımcısı olmasından oluşmaktadır (Özkırımlı, 1999: 237; Sancar, 2014: 62; Yuval-Davis ve Anthias, 1989).

Yukarıda kısaca açıklanan *Woman-Nation-State* derlemesinde Türkiye’de kadın ve devlet ilişkisini inceleyen Deniz Kandiyotti’ye göre; Ziya Gökalp’in kadına ilişkin bakış açısı resmi payelerin kadına yaklaşımını şekillendirmiştir (Kandiyotti, 1989: 126-149). Nitekim yeni Cumhuriyetin ‘muasır medeniyet’ ve ‘milliyetçilik’ anlayışı büyük oranda Gökalp’ten esinlenilerek oluşturulmuştur. Dolayısıyla Gökalp’in anlayışını kısaca inceleyip kadına yaklaşımını incelemek, Türk Devleti ve kadın ilişkilerini anlamakta anahtar işlevi görmektedir.

Hars (kültür) ve medeniyet arasında ayırım yapan Gökalp’e göre hars, bir milletin toplumsal hayatının ortak payandasını oluşturmaktadır. Medeniyet ise, milletlerin toplumsal hayatlarının müşterek bir şekilde bir araya gelmesidir. Bu çözümlemenin ardından ulusal kimliğin inşasını esas alarak izlenmesi gereken yolları formüle etmiştir. Bu doğrultuda

yapılması gereken öze dönüşü simgeleyen Türk harsı ile Batı medeniyetini bütünleştirmektir. Böylece eski Türk devletlerinde kadınlara verilen kutsal gücün olduğu iddiasıyla ‘Türk feminizmi’ olarak nitelediği bazı kökenlerin izlerini sürmüştür. Nihayetinde kadın erkek eşitliği, ataerkil ailenin otokrasisi, erkek-kadın eşitliği ve tek eşlilik gibi milli değerlere sahip Türk kültürünün özüne dönmesini, diğer yandan da Batı medeniyeti ile bütünleşmeyi öneriyordu (Kandiyotti, 1989: 140-141). Böylece Türk kültürünün özünde kadın haklarının bulunduğu tezi hem öze dönüşü sergilemeye hem de milliyetçi efsaneyi pekiştirmeye de vesile oluyordu (Arat, 2005: 87).

Bu doğrultuda denilebilir ki çalışmanın kapsamını oluşturan 1980’li yıllarda Gökalp yaklaşımının izleri mevcuttur. Özellikle 1982 anayasasında yer alan ‘milli kültür’, ‘Türklüğün manevi değerleri’, ‘çağdaş medeniyet’ gibi ibareler bu yaklaşıma bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre, Gökalp’in kaynaşmış toplum tahayyülü doğrultusunda ilgili dönemde cinsiyet rolleri biçilmiştir. Kemalist tortuların da birikimiyle erillik ve dişillik kurgusu yeniden üretilerek cinsiyet rejimi oluşturulmuştur. Bu cinsiyet rejimi uyarınca kadın, milliyetçi projenin aparatı olarak işlev görmüştür.

5.2.2.2.2. *Diyalogik Okuma: Eril/Dişil Dikotomisinde İşleyen Yasanın İhlali*

Yapısöküm, metinlerin anlamsız olduğu iddiasında değildir. Daha çok metinlerin çelişik anlamlarla örüntülü olduğunu ifade eder (Balkın, 2004: 321). İşte bu çelişkiler özel stratejiler içeren çifte okumayla ortaya çıkarılır. Monolojik okumada hakim metindeki yasalara bağlı kalma hakim iken diyalogik okuma söz konusu çelişkilere baskı uygular. Buna göre yukarıda inşa edici unsur olarak kadının milliyetçi proje ile nasıl üretildiği incelenmiştir. Çalışmanın bu kısmında Eril/Dişil ikileminde erilliğin dişilleğe nasıl üstün kılındığı ortaya konularak ters yüz etme işlemi gerçekleşecektir. Bu üstün kılınma kipi esas itibarıyla askerlik kurumu aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla bu durumun ne şekilde gerçekleştiği daha detaylı ele alınacaktır.

Türkiye’de erilliğin kurgulanışında askerlik önemli bir yere sahiptir. 1930’larda geliştirilen tarih tezi doğrultusunda ordu bir “gereklilik”, askerlik ise bir “vazife” olmaktan çıkmıştır. Türklüğün kültürel ve ırki özellikleri arasında sayılarak ayrıcalıklı kılınmıştır. Böylece askerlik savunmanın, ordunun ya da genel bağlamda devlet teşkilatlanmasının değil kültürün bir uzantısıdır. Savaşçılık Türk ulusunun değişmez bir özelliği olduğundan her Türk asker doğmaktadır. Böylece kültürleştirilmiş bu pratikle erkek ile kadın vatandaşlar arasında devlet tarafından yaratılan bir fark oluşmaktadır. Zorunlu askerlik sadece ülkenin savunmasına yönelik bir uygulamayı teşkil etmemekte aynı zamanda erkeklerin ve kadınların

devletle aralarındaki vatandaşlık ilişkilerini de düzenlemektedir. Bu doğrultuda erkeklik-askerlik-devlet arasında güçlü bir bağ kurulmuştur (Altınay ve Bora, 2002: 143-144).

Ulus denen yurttaşlar cemaati oluşturmakta nüfusun zorunlu eğitimden geçirilmesi önemli bir husustur. Diğer yandan genç erkeklere askerlik ve savaşçılık eğitimi veren kışlalar kurarak vatanın ne olduğunun öğretildiği vatandaşlık eğitim sürecinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. (Sancar, 2014: 199). Bu durum modernleşmenin olmazsa olmaz inşa edici sürecine dayanarak disiplin toplumunda artık bağımlı ve de idmanlı bedenler yani “itaatkar bedenler” oluşturma süreciyle ilintilidir (Foucault, 1992: 171)

Güvenliğin erkekler tarafından karşılanması ve "militar" yapılara dönüştürülmüş kapalı kurumsal mekanizmalar dahilinde gerçekleştirilmesi modern patriarkinin devasa icadını teşkil etmektedir. Dolayısıyla “hegemonik erkeklik” değerleriyle örüntü halinde iktidar mekanizmalarına dönüşmüş modern eril tahakkümün esası oluşmaktadır (Sancar, 2009: 154).

Nihayetinde Türkiye’de 1930’lardan bu yana ulus, eril tahayyülün bir ürünü olarak inşa edilmiştir. Buna göre devletin milliyetçilik tahayyülünde cinsiyet rejimi hakimdir. Milliyetçilik ve cinsiyet arasındaki ilişki üzerine düşünen Joanne Nagel, ulusun kadın ve erkeklerin doğal rollerinin bulunduğu ve başında da erkek reisin yer aldığı bir aile olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Nagel, kadınların milliyetçi hareketlerde ve politik süreçlerde baskı altında tutulurken diğer yandan da ulusun anneleri şeklinde sembolik bir noktada konumlandığını çarpıcı biçimde göstermektedir (Nagel, 1998: 254). Gerçekten de milliyetçilik nezdinde kadının varlığı zannedilenden önemli bir konumdadır. Milliyetçi oluşumlar bir yandan kadınları “ulusal” aktörler; anneler, eğitimciler, işçiler hatta savaşçılar şeklinde toplum hayatına daha fazla dahil etmeye çalışmaktadır. Diğer yandan kültürel açıdan kabul edilebilir kadın davranışlarının sınırlarını belirler. Kadınları kendi çıkarlarını milliyetçi söylemin belirlediği terimler doğrultusunda ifade etmeye sevk eder (Kandiyotti, 2013: 169).

Türkiye’de de Cumhuriyetin ilk dönemlerinden bu yana kadının konumu yeni rejimin ideolojik mahiyetine hizmet edecek şekilde tanımlanmıştır. Söz gelimi savaş döneminde aktif desteğe çağrılan kadınların ulus devletin kuruluş aşamasında devleti kurmaya eşit şartlarda katılmaya çağrılmadığı görülmektedir. Kadınların siyasal haklarını kullanması için henüz şartların olgunlaşmadığı iddiası resmi söylemin esas pozisyonunu teşkil etmiştir. Ayrıca kadınların ulusa evlat ve asker yetiştirmek gibi daha önemli rollerinin bulunduğu paradigmanın mevcut olduğunun da teslim edilmesi gerekmektedir (Sancar, 2014: 172). Özellikle askerlik yoluyla erkeklere birinci sınıf vatandaşlığın bahşedilmesiyle kadına, asker

anneliği ve zorunlu durumlarda savaşçılık gibi iki temel rol biçilmiştir (Altınay ve Bora, 2002: 143).

Bu bakımdan özellikle 1980’li yıllarda PKK ile çatışmaların yaşandığı bir dönem olması dolayısıyla askerlik kurumu milliyetçilik açısından önemli bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla ‘asker yetiştiren anneler’ ve ‘şehit anneleri’ gibi söylemsel pratiklerle cinsiyet rejimine işlerlik kazandırılmıştır.

Bu durum Foucault’nun “kendilik pratikleri” olarak ifade ettiği tabi kılma kipinin bir benzeridir. Başka bir ifadeyle insanların kendilerine tarihsel düzlemde dayatılmış ahlaki sorumlulukları tanınmasıdır (Foucault, 2014: 206). “Kendilik pratikleri” karmaşık ve çoğulluğun söz konusu olduğu bir sahadır. Bir yandan edimler ve tutumlardır, ancak diğer yandan da “tabi kılma tipi”dir. Başka bir anlatımla aşkın bir yasa, bir doğa yasa, rasyonel bir yasa ya da ahlaki sorumlulukları benimsemedir (Foucault, 2014; Çoruh ve Uluoğlu, 2018: 166).

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

12 Eylül 1980 darbesinden sonra askeri rejimin sıklıkla dile getirdiği husus devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, ‘kardeş kavgası’ şeklinde tabir edilen anarşi ve terör nedeniyle zarar gördüğüydü (Özçelik, 2011: 89). Dolayısıyla Anayasanın yapılmasındaki temel saik devlet iktidarını insan haklarıyla sınırlamaktan ziyade “Yüce Türk devletinin bölünmez bütünlüğü”nü tesis etmektir. Devletçi felsefe Anayasada her açıdan kendini göstermekte ve de sembolik düzeyde bir ifadeyle baş göstermekteydi. Bu, devlet ifadesinin her yerde büyük harfle (“Devlet”) başlatılmasında ortaya çıkmaktadır (Erdoğan, 2011: 174).

Yine başlangıç kısmında milliyetçi-korporatist bir anlayışın izleri mevcuttur. Bu milliyetçilik esas itibarıyla Atatürk milliyetçiliğine dayanmaktadır. Devletin üzerinde yapıldığı temel bir felsefenin olması resmi bir ideolojiye sahip olduğunun bir belirtisini teşkil etmektedir. Ancak bu resmi ideoloji dar boyutuyla 1980’lerden bu yana yürürlüğe konulan bir anlayış değildir. Esasında Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerinden itibaren baskıcı ve bütüncül bir resmi ideoloji hakim olmuş ve bu anlayışı bugüne değin etkisini devam ettirmektedir. Söz konusu resmi ideolojinin resmi metinlerdeki adı “Atatürk Milliyetçiliği”dir. Kemalizm ise bu resmi ideolojinin bir doktrindir. Toplumun “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” olması, farklı etnik grupların tek bir ulus haline dönüştürülmesini salık veren ve de korporatizmden¹⁷ izler taşıyan Kemalizm resmi söylemin kuruluşta bu yana ana temasını oluşturmaktadır (Türküne, 2012: 122).

Bu düşüncenin gelişmesinde önceki bölümlerde ifade edildiği gibi Gökalp etkisi söz konusudur. Gökalp, Durkheim sosyolojisinden esinlenerek solidarizmi benimsemiştir. Solidarizm, toplumu bağımlı parçalardan ibaret gören bütüncül bir yapıdır. Bu parçalar kendi aralarında uyumlu ve ‘dayanışma’ içerisinde olmalıdır (Sağlam, 2004: 75). Bu anlayış uyarınca resmi payeler, milleti türdeş ve yekpare bir bütün olarak tahayyül etmiştir. Böylece milliyetçi-dayanışmacı bir anlayış baş göstermiştir. Nitekim Anayasanın 2. Maddesi “milli dayanışmayı” vurgulaması bu düşüncüyü teyit etmektedir (Erdoğan, 2011: 176).

Ne var ki ‘kardeşlik’ ya da kökensel birliktelikler temelindeki ‘dostluk’ tahayyülü Derrida açısından ‘gelecek olan demokrasi’ için yapısöküme uğratılmalıdır (Acar, 2014). Bu

---

¹⁷ Bireyselleşmenin önüne geçmek amacıyla onların kontrol altında almayı esas alır. Bu nedenle onları yaşadıkları cemaatlerde, zaruri olarak katılmaları gereken kurumlar dahilinde tutmayı amaç edinen “bütüncül” bir projedir (Türküne, 2012: 122).

doğrultuda Derrida, genel bağlamda Aristoteles'e atfedilen "Dostlarım, dost diye bir şey yoktur" tınısını fallosantrik dostluğu –erkekler arasındaki dostluk- eleştirmektedir (Agamben, 2011/2012: 166). Bu dostluk, esasen türdeşlik anlayışını içermektedir. Dahası cinsiyetçi bir yaklaşımın bulunduğu dişilin ötekileştiği bir görünüm arz etmektedir. Ne var ki bu dostluktan ne anlaşılması gerektiğinin tam olarak anlaşılması için biraz daha açılmanması yerinde olacaktır.

İnsanların kan bağıyla, ortak bir payda oluşturan din, dil, kültür veya coğrafya ile birbirine bağlılığı tarihsel düzlemde dostluğun kaynağı olarak görülmekte dostluk genel anlamda kardeşliğe yüklenen anlamlarla ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşım uyarınca farklı kimlik ve kişiliklerin var olduğu gerçekliği görmezden gelinmekte önemli olan husus olarak ortaklıklar ön plana çıkarılmaktadır. Bir diğer ifadeyle karakterlerin törpülenmesi oranında dost kalınabilmekte farklılıklara izin verilmemektedir. Bireyin tekilliğinin görmezden gelindiği homojen bir yapı (aile, ulus, din) esas alınmaktadır. Bu dostluk tahayyülünü yeniden düşünmeye davet eden Derrida, eşitlik, karşılıklılık ve simetri anlayışının yeniden ele alınmasını önermektedir. Bireyin tekilliğinin görülmediği geleneksel bakış açısı düşünürün göre masum değildir (Acar, 2014: 7).

Önceki bölümlerde üzerinde durulduğu gibi metafizik düşünce yoluyla aşılana kendilik varsayımının katkısıyla, aile, toplum, ulus ve konuyu oluşturan dostluk homojenleştirme eğiliminden payına düşeni almaktadır (Derrida, 2005: 159). Bu yaklaşım uyarınca farklı olan dışlanmalı, tekil bireyler bir potada eritilmelidir. Aksi halde homojenleştirme süreci büyük risk altında olacaktır (Acar, 2014: 10).

Buna göre çalışmanın kapsamını oluşturan 1980'li yıllarda Türkiye'de homojenleştirme süreci üst anlatılar oluşturularak gerçekleşmiştir. "Türk" kimlik anlatısı birlikteliği sağlayacak yapı olarak görülmüştür. Diğer yandan "Erillik" kültürel kodların tanımıyla yeniden kurulmuştur. Bu doğrultuda idealize edilen bir kimlik oluşturulmuştur.

Dolayısıyla egemen kimliğe alternatif oluşturacak hiçbir anlayışa müsamaha gösterilmemiştir. Özellikle Kürtlerin kimlik esaslı talepleri daima bölücülük ve terörizm olarak görülerek hoşgörüle karşılanmamıştır. Bunun bir sonucu olarak Kürt kimliğine yönelik 1980'li yıllar boyunca bilinçli bir görmezden gelme politikası uygulanmıştır. Esasında Türk oldukları ancak içeride ve dışarıda belli klikler tarafından doğru insanların farklı bir grup olduklarına dair manipülasyonların olduğu resmi söylemin ana temasını oluşturmuştur.

Öte yandan resmi payelerin kadına bakış açısı da Kürtlere bakış açısından çok da farklı değildir. Kadın, genç cumhuriyet için nasıl ki modernleşme projesinin bir figürü olarak

görüldüyse 1980'lerde de milliyetçi projenin bir parçası olarak görüldüğü ifade edilebilir. Özellikle milliyetçilik ve militarizm ekseninde kadın marjinalleştirilmiştir.

Bu bakımdan egemen kimliğin oluşturduğu öz dışında kalan kimlikler “öteki” şeklinde konumlanmıştır. Nitekim Derrida, “Ötekinin İcadı” adlı çalışmasında ötekinin bir icat olduğunu öne sürer. Düşünürü göre bir icat belli bir tür yaratıcılık gerektirmektedir. Bir icat daima bir yasa dışılık, örtük bir sözleşmenin akamete uğratılmasını varsayar. Şeylerin barışçıl düzenlenişi içine kargaşa sokmayı gerektirir (Derrida, 2008d: 105).

Öteki kavramıyla dar boyutuyla azınlıkta kalan birey, grup veya topluluklar anlaşılmalıdır. Sistemin düşünsel mantalitesiyle bir şekilde bağı kopan her şeyi veya herkesi kapsar. Filozofa göre metafiziksel düşünce yapısı “öteki”ni farklılığıyla anlamlandırmamaktadır. Farklılığı ortadan kaldırarak aynılaştırma sürecine tabi tutmaktadır (Sağlam, 2012: 278). Başka bir anlatımla metafizik düşünce bitmez tükenmez bir anlayışla tekilleştirme sürecini esas almaktadır. Bu tekilleştirme süreci sürekli olarak ikili karşıtlıklarla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla metafizik düşünce geleneği, önermelerini olumlu bir kesinlik şeklinde oluşturur: “Ancak belirli şartlar altında X Y olacaktır” (Derrida, 2011: 79). Böylece metafiziksel düşünceyi eleştiren Derrida, farkın esas alındığı, yani özdeşliğin değil aynının içinde hep farklı olanın arandığı bir uğraşı içerisinde.

Nihayetinde Türkiye’de 1980’li yıllarda metafiziksel konumda olan egemen kimlik ilk dönemlerinde olduğu gibi çelişkili bir formda olmuştur. Kemalist tortular üzerinde şekillenen kimliğin bütün herkesi kapsadığı ve bu doğrultuda birlikteliğin sağlanacağı iddiası daima toplumsal gündemde bulunmuştur. Ancak minör kimliklerin kendi varoluşsal temelindeki girişimleri sistemin temel mantığıyla örtüşmediği için daima dışlanmış ve faaliyet alanı tanınmamıştır. Bunun bir sonucu olarak Kimlik/Fark, Ben/Öteki ikileminde “Kimlik” ve “Ben” üstün kılınmıştır.

Dolayısıyla çalışma, yapısökümün incelikli stratejisi olan çifte okumanın öngördüğü ikili karşıtlıklarda birincinin diğerine üstün kılınması doğrultusunda sonuçlanmıştır. Buna göre Türk/Kürt ve Eril/Dişil dikotomisinde “Kürt” ve “Dişil” kimlikler kendi varoluşsal temelindeki talepleri egemen kimliğe alternatif görülmüştür. Böylece egemen kimliği tehdit eden iç çekişmeler olan enine çatışmalarda “Türk” ve “Eril” olma durumunun üstün kılındığı elde edilen bulgularla desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye -1945-1980-* (2. Baskı). (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Acar, S. M. (2014). “Gelecek Demokrasi” Adına: Derrida’nın “Dostluğu”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 1-12.
- Agamben, G. (2011-2012). (M. Mandalinci, Çev.). *Dostluk. Cogito*, 68-69, 165-172.
- Akay, A. (2008). Giriş. *Toplum Bilim*, 10, 7-14.
- Akay, A. (2016). *Michel Foucault’da İktidar ve Direnme Odakları* (3.Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Akay, A. (1992). Postmodern Konumdaki Filozoflar. *Defter*, 18, 22-30.
- Akay, A. (2008). Yapıbozma ve Plastik Sanatlar. *Toplum Bilim*, 10, 15-25.
- Akcan, E. (2006). Metafiziğin Kalesi Hakkında Düşünmek, *Yapı Kredi Yayınları (Cogito)*, 47-48, 273-286.
- Akman, İ. (2018). Postmodern Dil Anlayışı Ekseninde Göçmüş Kediler Bahçesi Kitabı. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 63-80.
- Akman, Ş. T. (2011). Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 80-109
- Aksoy, N. (2001). Postmodernizm ve Çokkültürlülük. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (13), 3-10.
- Akşin, T. (1994). Önsöz. İçinde, J. Derrida. *Göstergebilim ve Gramatoloji: Jacques Derrida ile Julia Kristeva Arasındaki Söyleşi*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler* (2. Baskı). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 43-62.
- Altınay, A. G. (2004). *The Myth of the Military-Nation : Militarism, Gender, and Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Altınay, A. G. ve Bora, T. (2002). Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik. T. Bora (Der.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 4*. (ss. 140-154). İstanbul: İletişim Yayınları.
- AP Hükümetinin 1970’de Hazırlattığı MHP Raporu (1997). *Ülkücü Komando Kampları* (4. Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Arat, Y. (2005). Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. S. Bozdoğan ve R. Kasaba (Ed.), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (ss. 82-98), (3. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arcayürek, C. (1985). *Çankaya’ya Giden Yol (1971-1973)* (2. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ashley, R.K. (1989b). Imposing International Purpose: Notes on a Problematic of Governance. In E. O. Czempiel and J. Rosenau (Eds.). *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*. Massachusetts: Lexington Books.
- Ashley, R. K. (1989). Living on Border Lines: Man, Poststructuralism, and War. In J. Der Derian and M. J. Shapiro (Eds.). *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics* (pp. 259-321). New York: Lexington Books.
- Ashley, R. K. (1987). The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics. *Alternatives*, 12 (4), 403- 434.
- Ashley, R. K. (1995). The Powers of Anarchy: Theory, Sovereignty, and the Domestication of Global Life. In J. Der Derian (Eds.). *International Theory: Critical Investigations* (pp. 94-128). Hampshire: Macmillan Press.
- Ashley, R. K. (1988). Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique. *Millennium: Journal of International Studies*, 16 (2), 227-262.
- Ayan, S. (2007). Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), 1-24.
- Aydınalp, E. B. (2017). Jacques Derrida’da Yazı ve Anlam Oyunu. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 151-160.
- Aydınalp, E. B. (2018). *L’écriture Feminine dans L’œuvre d’Hélène Cixous Une Lecture de Deconstruction*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Aydoğan, E. (2004). 1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 91-110.
- Azeri, S. (2010). Mihail M. Bahtin. Ç. Veysel (Ed.). *1900’den Günümüze Büyük Düşünürler* (2. Cilt). (ss. 139-231). İstanbul: Etik Yayınları.
- Badiou, A. (2015). *Fransız Felsefesinin Macerası: 1960’lardan Günümüze* (P. B. Yalım, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bakhtin, M. (2001). Dostoyevski’nin Yapıtlarında Tür ve Olay Örgüsü. S. Irzık (Der.). *Romandan Karnavala* (ss. 209-314). (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bal, M. (2015). Postmodernizmin Düşünce ve Sanat Dünyasında Tanımı, *Mavi Atlas*, (4), 120-135.
- Balcı, A. (2015). Michel Foucault'da Metod: Arkeoloji, Soybilim ve Etik. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 26-34.
- Balkın, J. M. (2004). Yapısöküm. (K. Küçükalp, Çev.). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1). 321-332.
- Baştürk, E. (2012). Michel Foucault'da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik ve Güvenlik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 65-78.
- Barry, N. (2018). Modern Siyaset Teorisi (4. Baskı). (Y. Şahin ve M. Erdoğan, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayram, A. K. (2018). Foucault'nun Yöntemi: Hakikatin Söylemsel İnşasının Arkeolojisi ve Soykütüğü. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 217-230. DOI: 10.14782/ipsus.460139.
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar* (2. Baskı). (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgiç, M. S., Koydemir, F. S. ve Akyürek, S. (2014). Türkiye'de Kimlikler Arası Kutuplaşmanın Sosyal Mesafe Üzerinden Ölçümü ve Toplumsal Güvenliğe Etkisi. *Bilge Strateji*, 6 (11), 163-205.
- Bora, T. (2017). Cereyanlar: *Türkiye'de Siyasi İdeolojiler* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002* (9. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Bozok, M. (2009). Feminizmin Erkekler Cephesinde Yankısı: Erkekler ve Erkeklikler Üzerine Eleştirel İncelemeler, *Cogito*, 58, 269-284.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi* (4. Baskı). (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J. (2009). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri (B. Kovulmaz, Çev.). *Yapı Kredi Yayınları (Cogito)*, 58, 73-92.
- Brunessen, M. V. (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet* (8. Baskı). (B. Yalkut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brunessen, M. V. (1993). *Kürdistan Üzerine Yazılar* (2. Baskı). (N. Kıracı, B. Peker, L. Keskiner, H. Turansal, S. Somuncuoğlu ve L. Kafadar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bruinessen, M. V. (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri* (5. Baskı). (H. Yurdakul, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cengiz, K., Tol, U. U. ve Küçükural, Ö. (2004). Hegemonik Erkekliğin Peşinden. *Toplum ve Bilim*, 101, 50-70.
- Cevizci, A. (1999). Akış Öğretisi. *Felsefe Sözlüğü* (3. Baskı). (32-33). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). Derrida, Jacques. *Felsefe Sözlüğü* (3. Baskı). (216). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). Logos Orthos. *Felsefe Sözlüğü* (3. Baskı). (553). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2. nd. Ed.). Berkeley: University of California Press.
- Copeaux, E. (2000). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (2. Baskı). (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Critchley, S. (2016). Yapıbozum ve Pragmatizm: Derrida Özel İronist mi Yoksa Kamusal Liberal mi?. C. Mouffe (Der.). *Yapıbozum ve Pragmatizm* (ss. 35-68). (T. Birkan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Culler, J. (1985). *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism* (4.th. Ed.). New York: Cornell University Press.
- Culler, J. (2007). *Yazın Kuramı*. (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Çarkoğlu, A. and Hinich, M. J. (2006). A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences. *Electoral Studies*, 25, 369-392.
- Çetin, H. (2011). *Çağdaş Siyasal Akımlar* (2. Baskı). Ankara: Orion Kitabevi.
- Çiğdem, A. (2008). *Akıllık ve Toplumun Özgürleşimi: Jürgen Habermas Üzerine Bir Çalışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoruh, D. O. ve Uluoğlu, B. (2018). Bir Karşı Özneleşme (Yeniden-Özneleşme) Pratiği Olarak Tasarım. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (44), 163-193.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2001). *Felsefe Nedir* (6. Baskı). (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2000) *Kafka Minör Bir Edebiyat İçin* (2. Baskı). (Ö. Uçkan ve I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (1990). *Kapitalizm ve Şizofreni, Cilt 1: Göçebe Bilimi İncelemesi: Savaş Makinası*, (A. Akay, Çev.). Ankara: Bağlam Yayıncılık.

- Deleuze, G. ve Guattari, F. (1993). *Kapitalizm ve Şizofreni, Cilt 2: Kapma Aygıtı*, (A. Akay, Çev.). Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Derrida, J. (1994). *Göstergebilim ve Gramatoloji: Jacques Derrida İle Julia Kristeva Arasındaki Söyleşi*. (T. Akşin, Çev.). İstanbul: Afa Yayınları.
- Derrida, J. (2008a). Différance. (Ö. Sözer, Çev.). *Toplum Bilim*, 10, 51-63.
- Derrida, J. (2008b). Japon Bir Dosta Mektup. (M. Atıcı ve M. Omay, Çev.). *Toplum Bilim*, 10, 187-190.
- Derrida, J. (2008c). İnsan Bilimlerinin Söyleminde Yapı, Gösterge ve Oyun. (Ö. Gözel, Çev.). *Toplum Bilim*, 10, 167-175.
- Derrida, J. (2008d). Psyche, Ötekinin İcadı. (M. Başaran, Çev.). *Toplum Ve Bilim*, 10, 105-129.
- Derrida, J. (1981). Dissemination. (B. Johnson, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Derrida, J. (2014). *Gramatoloji* (2. Baskı). (İ. Birkan, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Derrida, J. (2006). Kendime Karşı Savaşayım. (S. Özen, Çev.). *Yapı Kredi Yayınları (Cogito)*, 47-48, 174-185.
- Derrida, J. (2011). Öteki Hedef (Başka Baş) (2. Baskı). (M. Başaran, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Derrida, J. (2014). *Platon'un Eczanesi* (2. Baskı). (Z. Direk, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Derrida, J. (1981). *Positions*. (A. Bass, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Derrida, J. (2005). *The Politics of Friendship*. (G. Collins, Trans.). New York, London: Verso Press.
- Derrida, J. (2016). Yapıbozum ve Pragmatizm Üzerine Düşünceler. C. Mouffe (Der.). *Yapıbozum ve Pragmatizm* (ss. 125-142). (T. Birkan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Devetak, R. (2015). Post-yapısalcılık. K. Povey (Ed.). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (4. Baskı). (ss. 247-284). (M. Ağcan ve A. Aslan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Doğan, C. ve Hürtaş, S. (5 Ocak 2012). Bir Yıl Şartların Olgunlaşması Beklendi. *Habertürk*. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/703155-bir-yil-sartlarin-olgunlasmasi-beklendi>.
- Dursun, S. (2018). Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977). *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (20), 425-440.

- Düzgüt, S. A. (2015). Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları. *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), 153-168.
- Eagleton, T. (2011). *Postmodernizmin Yanılsamaları* (2. Baskı). (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erdoğan, M. (2011). *Anayasa Hukuku* (7. Baskı). Ankara: Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Ergün, M. (2018). *Nitel Verilerin ve Yorumların Güvenirliği Felsefesi*. Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi, 7 (13), 29-44.
- Ersan, V. (2014). *1970'lerde Türkiye Solu* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertem, B. (2016). Türk Siyasetinde Asker-Sivil İlişkileri (1960-1971). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 132-149.
- Fedayi, C. (2014). Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980) –Nam-ı Diğer: 70'li Yıllar-. A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe ve H. Kapu (Ed.), *Türkiye'nin Politik Tarihi* (ss. 489-520), (5. Baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Foucault, M. ve Chomsky, N. (2012). *İnsan Doğası: İktidara Karşı Adalet* (2. Baskı). (T. Birkan, Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi* (2. Baskı). (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (3. Baskı). (I. Ergüden, O. Akınhay ve F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Felsefe Sahnesi* (2. Baskı). (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü* (3. Baskı). (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* (2. Baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar* (4. Baskı). (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık* (2. Baskı). (Ü. Umaç ve A. Utku, Çev.). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goodchild, P. (2005). *Deleuze & Guattari: Arzu Politikasına Giriş*. (R. G. Ögdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gutting, G. (2010). *Foucault*. (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

- Gümüş, A. (2010). Max Weber. Ç. Veysel (Ed.). *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler* (2. Cilt). (ss. 235-321). İstanbul: Etik Yayınları.
- Gürbüz, Ö. N. E. (2016). Korkuyorum Anne'de Hegemonik Erkekliğin Yapısökümü. *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi*, 3 (2), 125-142.
- Habermas, J. (1994). Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje. N. Zeka (Der.). *Postmodernizm* (ss. 31-44), (2. Baskı). (G. Naliş, Çev.). İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Habermas, J. (2012) "Öteki" olmak "Öteki"yle Yaşamak (6. Baskı). (İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (2000). Postmoderniteye Giriş: Bir Dönüm Noktası Olarak Nietzsche. M. Küçük (Der.). *Modernite Versus Postmodernite* (ss. 236-261), (3. Baskı). (M. Küçük, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayek, F. V. (2015). *Kölelik Yolu* (6. Baskı). (T. Feyzioğlu, Y. Arslan ve A. Yayla, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Higgins, D. (1978). *A Dialectic of Centuries*. New York: Printed Editions.
- Holland, E. W. (2013). *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u: Şizoanalize Giriş* (2. Baskı). (A. Utku ve M. Erkan, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Howells, C. (2017). Jacques Derrida. B. S. Turner ve A. Elliott (Der). *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler* (ss. 221-237). (B. Özkul, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Irzık, S. (2001). Önsöz. İçinde, M. Bakhtin. *Karnavaldan Romana*. S. Irzık (Der.). (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnsel, A. (2012). Tikelci Evrensellik Mümkün mü?. İçinde, E. Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. (E. Başer, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Jameson, F. (1994). Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı. N. Zeka (Der.). *Postmodernizm* (ss.59-116), (2. Baskı). (D. Erksan, Çev.). İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (4. Baskı). (A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç ve F. Özbay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kandiyotti, D. (1989). Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns?. In N. Yuval-Davis. and F. Anthias (Eds.). *Woman- Nation- State* (pp. 126-149). New York: Palgrave Macmillan.
- Karabıçak, M. (2000). Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 49-65.

- Karaduman, S. (2007). Medyatik Gerçeklikte Kimlik Temsilleri: Televizyon Haberlerinin Aktörleri Üzerine Düşünceler. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4 (4), 45-56.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü. *Journal of Yasar University*, 5 (17), 2886-2899.
- Karakaş, M. (2013). Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2), 1-44.
- Kara Kuvvetleri Komutanlığı. (1982). *Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar*. Ankara: KKK. Lığı Yayınları.
- Karataş, M. (2017). 12 Mart Muhtırası ve Partilerüstü Hükümetler. B. K. Yerdelen (Ed.), *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler* (ss. 141-167). (Genişletilmiş 2. E-Yayım). Ankara: Divan Kitap.
- Keleş, R. ve Unsal, A. (1982). *Kent ve Siyasal Şiddet*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi* (12. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyman, F. (2000). *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*. (S. Coşar, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Keyman, F. (2008). Türkiye'nin İyi ve Adaletli Yönetimi ve Sosyal Demokrasi. *Toplum ve Demokrasi*, 2 (2), 1-13.
- Kongar, E. (2007). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (40. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kristeva, J. (1994). Kadınların Zamanı. (İ. Savaşır, Çev.). *Defter*, 21, 7-29.
- Kellner, D. (2000). Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar. M. Küçük (Der.). *Modernite Versus Postmodernite* (ss. 367-404), (3. Baskı). (M. Küçük, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Kristeva, J. (1986). Word, Dialogue and Novel. T. Moi (Eds.). *The Kristeva Reader* (pp. 34-61). New York: Columbia University Press.
- Küçükalp, K. ve Cevizci, A. (2010). *Batı Düşüncesi: -Felsefi Temeller-*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Küçükalp, K. (2008). *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonuna Yönelik İki Yaklaşım: Heidegger ve Derrida*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Liotard, J. F. (2014). *Postmodern Durum* (2. Baskı). (İ. Birkan, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

- Lyotard, J. F. (1994). Postmodern Nedir Sorusuna Cevap. N. Zeka (Der.). *Postmodernizm* (ss.45-58), (2. Baskı). (D. Sabuncuoğlu, Çev.). İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Lyotard, J. F. (2010). Postmoderni Tanımlamak. Ç. Veysal ve Z. Aşkın (Der.). *Afşar Timuçin'e Armağan* (ss. 453-456). (M. Bal, Çev.). İstanbul: Etik Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. M. Türköne ve T. Önder (Der.), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (ss. 30-66). İstanbul: İletişim Yayınları.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (N. Domaniç, Çev.). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Megill, A. (1998). *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*. (T. Birkan, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (1990). *Atatürk Milliyetçiliği*. (2. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Orman, T. F. (2015). Jacques Derrida Düşüncesinde "Dil", *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 61-81.
- Özbay, C. (2012-13). Toplumsal Cinsiyet ve Erkeklik. *Doğu Batı*, 63, 185-204.
- Özbudun, S. ve Demirer T. (2006). *"Derin" Milliyetçiliğin Siyasal İktisadı*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özçelik, P. K. (2011). 12 Eylül'ü Anlamak. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 66 (1), 73-93, DOI: http://dx.doi.org/10.1501/SBFder_0000002195.
- Özdemir, H. (1995). Siyasal Tarih (1960-1980). S. Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye: 1908-1980* (ss. 190-261). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve "Panoptikon" ile "İktidarın Gözü" Göstergeleri, *TOJDAC*, 2 (1), 22-29.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Petkova, S. (2009). Mikhail Bakhtin: Edebiyatın Gerekleştirilmesi. (İ. M. Çakmakçı, Çev.). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 98-109.
- Poulantzas, N. (1980). *Faşizm ve Diktatörlük*. (A. İnsel, Çev.). Birikim Yayınları: İstanbul.
- Poyraz, B. (2013). Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları. *Kültür ve İletişim*, 16 (1), 9-39.
- Ramond, C. (2011). Déconstruction (Yapıbozum/Yapısöküm). *Derrida Sözlüğü*. (Ü. Edeş, Çev.), 58-63. Ankara: Say Yayınları.
- Ramond, C. (2011). Double (Çift/İkiz). *Derrida Sözlüğü*. (Ü. Edeş, Çev.), 80. Ankara: Say Yayınları.

- Revel, J. (2012). Etik (Ethique), 73-75. *Foucault Sözlüğü*. (V. Urhan, Çev.), 111-113. İstanbul: Say Yayınları.
- Revel, J. (2012). Soykütüğü (Genealogie). *Foucault Sözlüğü*. (V. Urhan, Çev.), 111-113. İstanbul: Say Yayınları.
- Ryan, M. (2000). Postmodern Siyaset. M. Küçük (Der.). *Modernite Versus Postmodernite* (ss. 451-471), (3. Baskı). (M. Küçük, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Sağlam, R. (2012). Derrida ve Dworkin Arasındaki İlişki: Yapıbozum ve Yargıç Herkül. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61 (1), 275-320.
- Sağlam, S. (2004). Ziya Gökalp'te "Solidarizm" ve "Milli İktisat", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (1), 67-84.
- Sancar, S. (2009). Erkeklik: İmkansız İktidar. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, S. (2014). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarup, M. (2017). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm* (5. Baskı). (A. Güçlü, Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Sayarı, S. (2002). The Changing Party System. In S. Sayarı and Y. Esmer (Eds.). *Politics, Parties and Elections in Turkey* (pp. 9-32). London: Lynne Reinner Publishers.
- Sen, A. (2006). *Kimlik ve Şiddet: Kader Yanılsaması*. (A. Kardam, Çev.). İstanbul: Türk Henkel Yayınları.
- Scalbert-Yücel, C. ve Le Ray, M. (2011). Bilim, İdeoloji ve İktidar: Kürt Çalışmalarının Yapısökümü. *Toplum ve Kuram*, 5, 217-262.
- Smith, A. D. (1994). Milli Kimlik. (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sünbülüoğlu, N. Y. (2012). Militarist İktidarın Düşüm Noktası Olarak Erkeklik. *Varlık*, 1255, 14-20.
- Sokal, A. (2011). *Şakanın Ardından: Postmodernizmin Bilimsel, Felsefi ve Kültürel Eleştirisi*, (G. Eryılmaz, Çev.). İstanbul: Alfa Kitap.
- Sokal, A. ve Bricmont J. (2002). *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*, (M. Baydur ve O. Onaran, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soysüren, A. H. ve Kurtbaş, İ. (2017). "Mefluç Devlet İradesinden" Kudretli Devlete (12 Eylül Yönetiminin Siyasi Kültürü Bağlamında Anayasa Yapım Politikası). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 63-84.
- Şahin, Y. (2013). Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1 (1), 32-55.

- Şimşek, G. (2017). Türkiye’de Üretken Sermaye Oluşum Sürecinin Önündeki Engel Olarak Beşeri Sermaye ve Beşeri Sermaye Oluşturma Politikaları. *Politik Ekonomik Kuram*, 1 (2), 79-117.
- Şişman, D. (1998). Eğitim Yönetiminde Kuram ve Araştırmada Alternatif Paradigma ve Yaklaşımlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16 (16), 395-422.
- Tanör, B. (2000). Siyasal Tarih (1980-1995). S. Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye: 1980-1995* (ss. 23-157), (3. Baskı). İstanbul: Cem Yayınları.
- Tekin, Y. ve Okutan, Ç. (2015). *Türk Siyasal Hayatı* (3. Baskı). Ankara: Orion Kitabevi.
- Timuçin, A. (2004). Logos. *Felsefe Sözlüğü* (5. Baskı), (345). İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timur, T. (2005). *Felsefi İzlenimler, Sartre, Althusser, Foucault ve Derrida*. Ankara: İmge Yayınları.
- Topkaya, R. (2018). Sıfır Noktası Olarak Kökenin Ulaşılamazlığı, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 1-19. DOI: 10.20981/kaygi.505215.
- Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012). Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (3), 137-158.
- Türkbağ, A. U. (2003). Kimlik, Hukuk ve Adalet Sorunu. *Doğu Batı*, 23, 209-218.
- Türköne, M. (2012). *Siyaset*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Uçar, F. ve Akandere, O. (2017). Turgut Özal’ın Kürt Sorununa Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 16 (61), 365-392.
- Urhan, V. (2000). *Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ünlü, F. (2018). Orta Yaş Üstü Bireylerde Sosyal Medya Bağımlılığı ve Sosyal İzolasyon, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 161-172.
- Vergin, N. (2013). *Siyasetin Sosyolojisi* (10. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Weber, M. (1978). Conceptual Expositions. G. Roth and C. Wittich, (Eds). *Economy and Society* (pp. 3-301). (E. Fischhoff, H. Gerth, A. M. Anderson, F. Kolegar, C. W. Mills, T. Parsons,... C. Wittich, Trans.). London: University of California Press.
- Yalvaç, F. (2011). Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi. *Uluslararası İlişkiler*, 8 (29), 71-99.
- Yaşar, Ö. ve Avcı, N. (2017). Süleyman Demirel’in Anlattığı Fıkralarla 12 Eylül. *TRT Akademi*, 2 (3), 182-195.
- Yavaşgel, E. (2004). *Siyasal İletişim: Kavramlar ve Ardındakiler*, Ankara: Babil Yayınları.
- Yeğen, M. (2008). Türk Devleti, Kürt Sorunu. F. Başkaya (Ed.), *Resmi Tarih Tartışmaları -I-* (ss. 191-222), (2. Baskı). İstanbul: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2015). I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi*, 3 (2), 221-246. DOI: 10.14782/sbd.2015216098.
- Yuval-Davis, N. and Anthias, F. (1989). *Woman- Nation- State*. New York: Palgrave Macmillan.
- Zerenler, M. (2003). Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3 (5), 186-214.
- Zourabichvili, F. (2011). Köksap (Rhizome). *Deleuze Sözlüğü*, (A. U. Kılıç, Çev.), 105-110. Ankara: Say Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (7. Baskı). (Y. S. Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.